

SZVATKÓ PÁL

**A
VISSZATÉRT
MAGYAROK**

A felvidéki magyarság húsz éve

RÉVAI

Copyright by Révai Budapest, 1938

A felvidéki ember visszatér

Két hete Budapesten vagyunk és elfogódott szívvel járjuk az utcákat. A találkozás első má-mora elmúlt s egyre többen érdeklődnek a részletek iránt. Kíváncsian hallgatják beszámolóinkat, kutatják szellemi magatartásunkat és a húszéves különélésben a két magyar, a magyarországi és a felvidéki között kifejlődött különbségeket. Meglepett a bennünket fogadó általános várakozás. „Ti vagytok az új magyar élet kovásza”, hallottuk, „a ti segítségével kívánjuk megreformálni Magyarországot. Most vagy soha. Helyzeti erélyetek, szociális tapasztalataitok és főleg szociális igényeitek, zárt és szolid politikai szervezeteitek, a közöttetek kifejlődött nemzeti szolidaritás, haladó szelleme-tek, szívósságtok, példátok és befolyástok révén az ország megújítására készülő nemzedék élére állhattok és megindíthatjátok a boldog lavinát, mely elsodorja a magyar hibákat és tökéletlenségeket.“

Megvalljuk, mi is álmodtunk a „magyarság megreformálásáról“. Készültünk rá, határozott elképzeléseink voltak róla. De most, így hirtelen, a nagy mozgalmasság középpontjába kerülve, amikor gyorsan-gyorsan megoldást várnak tőlünk, ijedten figyeljük önmagunkat és figyeljük környezetünket, vájjon elképzelhető-e egyáltalán az, amit a könnyenhevülő nemzet túllelkes és némileg felületes hangulatában tőlünk vár, vájjon nem értenek-e félre és tudják-e egyáltalán, miről van szó? Vájjon nem ígériünk-e túlsókat és nem tettünk-e olyan kijelentéseket, amelyek az események hangerősítőin át mennydörgésszerű robajjal zúdultak be a magyar életbe, holott csak tapogatódzó gyenge szavak voltak? Vájjon a gyorsan hevülő és gyorsan kihűlő magyar hangulatosságban nem követi-e majd hirtelen kiábrándulás a földuzzadt várakozást, csúf reakció, amely ugyanolyan indokolatlanul és rajtunk kívül eső okokból kiált majd peregatot reánk, mint amilyen indokolatlanul hangzik el most az eltűnt vivát? Már odaát, Csehszlovákiában megfigyeltük, hogy Budapesten sok nagy lendülettel induló szellemi ügy hangulati gyökerekből táplálkozik és csak divat, melyet annál biztosabban követ a lekicsinylés és a megfűrés reakciója, minél ékeseb-

ben és egyeduralkodóbban ugrott előtérbe virágzásának idején. Intő jel a két év előtti falukutató és szociográfiai mozgalom, a népiség kultusza. Néhány hónapig elárasztotta a magyar közvéleményt, másról sem beszéltek, csak róla. Mi komolyan vettük és ma is komolyan vesszük. De Magyarországon az értelmi közvélemény átlaga hamarosan megunta, elejtette és más szellemi stimulánsok után futott. Amikor most megérkeztünk és szóvá tettük a népiség ügyét egyik legkitűnőbb művelője előtt, a szépíró a sebesen haladó Budapest fölényével legyintett: „á, az már divatjamúlt dolog.“

Félünk, hogy minél divatosabbak vagyunk mi felvidékiek ma, annál hamarabb elavulunk, s az annyira dicsért és kívánt „felvidéki szellemiség“ néhány hónap alatt únt és lemosolygott anakronizmus lesz. Higgye el a magyar olvasó, kár volna érte. Kár rövidéletű szellemi divattá fényesíteni azt, amit mi egyáltalán nem irodalomnak terveztünk, kár volna, ha néhány hétig szemkápáztatóan ragyogna, s azután erejét veszve szétpattanna. Lásan, csendesesen, észrevétlenül alkalmazott gyógyfüvet találtunk mi a felvidéki életben s e gyógyszer kívánjuk fokozatosan és óvatosan kipróbálni, vagy elterjeszteni. Nem irodalmi árnyalatot, „új

hangot“, amely pillanatokra gazdagítja a magyar szellem színskáláját, de rögtön elfakul. Máris látjuk, hogy félreértések, túlzások, vagy ellenszenvek alakulnak körülöttünk, melyeket hamarosan föl vált majd a közöny. Éppen ezért megkísérlem, hogy a lehető leggyorsabban tökéletességet és teljességet mellőzve, a „jólmegírtság“ igénye nélkül és irodalmiatlanul, az újságr riportok sürgős stílusában, mint napimunkához szokott közíró, néhány egymás mellé illesztett cikkben két hét alatt rövid tájékoztatást adjak a magyar közönségnek a felvidéki magyarságról, az elmúlt húsz év eseményeiről, fejlődéséről, s az eseményeknek megváltoztató hatásáról, a kész eredményekről, hogy legalább hevenyészve minél előbb felvázoltassék a felvidéki élet és ember képe. Megvallom, eredetileg mást akartam. Mélyebb és megfontoltabb tanulmányt, kevesebb külsőséget, több lényegyet, tisztább stílust és szerkesztést. Nincs idő rá. A legfontosabb, hogy a nemzet minél előbb megismerje a Felvidék külső és belső eseményeit, még mielőtt ítéletet mond, vagy állást foglal, s a leírt adatokból akár az író segítségével, akár a nélkül levonja a kínálkozó következtetéseket. Az első Pesten töltött napok alatt számtalanszor láthattam, hogy nem ismerik a Felvidéket. Nincs vázlat, amely-

ből a magyar értelmiség legalább hozzávetőlegesen megtudná, miért olyan a felvidéki ember, amilyen, mik fejlődésének alapelvei, min esett át, s egyáltalán, mi történt vele a húsz elmúlt esztendőben. Ismétlem, gyors és vázlatos kép lesz, amit írok, de úgy érzem, sürgősen szükséges. Szeretném, ha a kibontakozás és a jövő szempontjából, hasznos lenne nehéz körülmények között lázas sietséggel végzett ismertető munkám.

*

Életemet és életünket az 1918-ban bekövetkezett változás határozta meg. Egyszerű magyarokból jelzős magyarokká lett: kisebbségi magyarokká. A felvidéki fiatalabb nemzedék már beleszületett ebbe a változásba, az öregebb sohasem értette meg, mert lelke a régi élmények emlékei közt borongott, — a legmélyebben belénk markolt az akkori esemény, belénk, akik 1918-ban tizenöt-húsz évesek voltunk s a régít is ismertük még, de elég fogékonnyak voltunk az újnak megértésére és életünkbe építettük azt is. 1918-tól 1925-ig tartott, amíg a szédület, a káosz letisztult és kristályosodni kezdett az új belátás, amit eszmélésünk után kezdtünk „új

magatartásnak“ nevezni. Kialakult az új szlovákiai magyar típus, az új tudat, s módosult magyar fel-fogásunkkal akaratlanul az utánunk jövő szlovákiai magyar nemzedékek tanítómesterei lettünk.

Valamikor elneveztem a „változás élményének“ az új-magyartformáló érzést, amely az összeomlás utáni első évtizedben kínozott és alakított, sokat írtam róla, elemeztem, s legújabb magatartásunk sem kíván más lenni, mint a régi kaotikus belső vívó-dás leszűrődött tiszta párlata, az első eredmény, melyben felvonulnak már az átalakult magyarok szilárd nézetei és megkezdik gyakorlati nemzetfenn-tartó és nemzetépítő munkájukat. Minden, amit cse-lekszünk, beletartozik új emberségünkbe, a régi szlovákiai apró munka, a politikai érettség, a szociá-lis tudat és igény, hűvösségünk, félszegségünk, illu-ziómentességünk, tömörülésünk és évek óta ková-csolt egységünk, szolidaritásunk, a pózok és a nagy szavak gyűlölete, a tisztelet minden realizmus iránt, bizonyos gyakorlatiasság és keménység, ami leg-többnyire csak a gyarmati emberben fejlődik ki, aki sok viszontagságon esik át és önállóságra tesz szert, emberismeretünk, csendességünk, egész sze-rény, dolgoz és talán kissé nyomott fiatalságunk, amelyet Bata-cipős fiatalságnak neveztünk el, tár-

sadalmi tökéletlenségünk, minden, minden. Ha fogalmi hasonlattal kívánnék élni, ezt mondanám: a magyar eddig a fény erényét becsülte mindenekfölött, szeretett ragyogni, csillogni, fényt árasztani, fényben úszni. Mi a melegség erényét becsüljük mindenekelőtt: a meleg zugot, a meleg kis otthont; a melegséget, amely áthatja a testvérek, a rokonok, az emberek egymásközötti érintkezését, ha az érintkezés őszinte és belsőleges, a melegséget, ami ősidők óta az összetartó szeretet szimbóluma, a meleget, ami a fény következménye és kalóriákat teremt az élethez.

Az angol ember azért alkotó, hűvös és nagy, mert sok közöttük a gyarmatok viszontagságos iskoláját kijárt tengerjáró férfi, — legalább így mondják magukról a britek — nekünk nem volt tengerünk, sem gyarmatunk, hiányzott közöttünk a bronzsínűre égett, keménytekintetű ember, a bronzsínűre égett lelkű pionír. Nos, most mi felvidékiek visszatérünk a gyarmati sors viszontagságaiból, irtózatos tengerek zúgnak mögöttünk, hullámok, amelyek számtalan gályát elsüllyesztettek, s csak a legerősebbek érkeznek tisztán a honi kikötőbe. Tépett vitorlák közül néz esővert arcunk a tisztuló part első fáira.

A „változás élménye“ tíz évig ringatta a lel-
künket. S íme, alig tisztultak le az első változás
kódéi, érkezett a második, amelynek élménye leg-
alább oly átható és döntő lesz, mint az első volt,
sőt nagyobb és elhatározóbb. Hál' Istennek, elég
fiatalon ért még, hogy felfogjuk jelentőségét és
vállalhatjuk az új szerepet, amelyre az első válto-
zás élménye predesztinált a második változás után.
Többször fölvetettük a kérdést, amióta a második
változás esedékessé vált: lesz jelenésünk a most
kezdődő új magyar történelemben, új magyar ma-
gatarításunk és másságunk kovász lesz-e, mely er-
jeszt és kenyérré dagasztja a tésztát, avagy nyom-
talanul eltűnünk az idők sodrában és újabb két
évtized múltán a változatlan és mozdulatlan ma-
gyarságban semmi sem emlékeztet már arra, hogy
valaha ez is volt, mi is voltunk, másfajta élmé-
nyeinkkel és belátásainkkal? Egyre határozottab-
ban látom az elhangzott nyilatkozatok után, hogy
a magyarság számít ránk, akar tőlünk valamit s
vár ránk aggodalommal, bizonytalanul és mégis
reménnyel és okvetlenül.

Néha, ha pesti lapokat és a legilletékesebbek
határozott állásfoglalásait olvasom, kissé arra
gondolok, hogy eltúlozzák a jelentőségünket. Na-

gyobb hozományt várnak, mint amit hozni tudunk, s rettegve tartok számadást soraink és képességeink között, hogy minden testi-lelki javunkat összegezzem. Mi itt a második változás után nem is annyira adni, mint inkább kapni akarunk. Szegénységünkben és elmaradottságunkban behullni a magyar élet és szellem fürdőjébe, mint a vándor, aki hosszú, nehéz út után érkezik haza. Pihenni is akarunk, tanulni, tapasztalni, behunyt, vagy tágra nyílt szemmel élvezni az otthont, a szent második változás élményét, mint életünk legfenségesebb pillanatát, amely bizonyára évekig hatni fog, amíg lecsitult és letisztult. Fáradtan, szegényen érkezünk, nem túlsókat adhatunk a gazdag testvérnek. De amink van, az élettapasztalat és a józanság, a gyógyszer, szívesen odaadjuk, ha szükség van reá a tágasabbá lett családi ház átépítésénél.

S ha adni akarunk, az első, amit tennünk kell: kérni. Adják meg annak lehetőségét, hogy a húsz éves különélésben kikristályosodott elvek és gondolatok továbbra is zártan és összpontosulva kifejeződhessenek és szétáradhassanak a magyar értelmiségben. Mert amit hozunk, elsősorban az értelmiség megnyerésére való, s mindenekelőtt a vezetőrétegben kell elterjednie. Megmagyarázni újult

felfogásunkat, életünk rendjét, összetartott magyarságunk titkát, példászkodni eddigi életünkkel. Olyan feladatok, amelyeket érdemes elvégezni. Szellemben továbbra is együtt óhajtunk maradni mi felvidékiek, hogy egyesült erővel hirdethessük életformánkat s egyrészt átvezessük új nézeteinket az összmagyarságba, másrészt a magyar életet is átvezessük a mi felvidéki lelkünkbe, nehogy súrlódások keletkezzenek. Nem vagyunk sokan, akik a tömegeinkben meglévő új érzéseknek, új igényeknek, s a kialakult nemzeti realizmusnak hangot és formát tudunk adni. De talán elegendő, hogy bevetíthessük magatartásunkat a magyar közéletbe. A mi szellemi embereink majdnem valamennyien egy fiatal felvidéki folyóirat, az *Új Szellem* környékén helyezkedtek el. Hirtelenében húsz névre gondolok, aki ha egyesül azzal a tíz-húsz emberrel, aki régebben került ki közülünk, vagy valahogy másként áll közel hozzánk, akkor olyan gárdával jelenhetünk meg, amely alkalmas a szerep és a küldetés vállalására.

Az első feltétel: megismerkedni. Megkísérlem, hogy fölvezetjem a húsz éves felvidéki múlt eseményeinek, mozgalmainak, eredményeinek és elveinek képét.

Az összeomlás után

A világháború vége felé sokat nevettek a térképeken és a terveken, amiket az antant-államokban működő Masaryk és Benes dolgoztak ki Magyarországra szétdarabolásáról. Egyetlen pillanatig sem hitték a Felvidék városaiban, hogy a cseh emigránsok álmai valóra válhatnak. Akadtak közöttünk pesszimisták, akik nem bíztak a háború szerencsés kimenetelében, de a legsötétebb képzeletük sem látta annyira borzalmasnak a jövőt, mint bekövetkezett. A cseh propaganda tizenhárom szlovák megye leválasztásáról beszélt, Észak-Magyarország tisztán szlovákoktól lakott területeiről s a pozsonyi, kassai, komáromi, losonci, beregszászi, munkácsi, gömöri, csallóközi, vagy bodroközi ember, ha fel is háborodott a cseh emigráció követeléseihez hozzájutott hírein, vagy egyszerűen mosolygott rajtuk, soha nem hitte, hogy szűkebb

pátriáját, a tiszta magyar lakosságú dunamenti, vagy alföldszéli városokat szintén bevonják az idegen impérium hatalma alá, s hogy egyáltalán van idegen nép, amely igényt tart rájuk. 1918 októberében, amikor az összeomlás nyilvánvaló lett, s lassan-lassan megismerkedtünk a szlovák nemzeti gondolattal, Pozsony, Kassa és a déli városok még mindig nem ébredtek a veszély tudatára. Az elszakadás lelkiileg semmiféle módon nem volt előkészítve annál a magyar néprésznél, amit később csehszlovákiai magyar kisebbségnek neveztek el, s ha az északi megyék szláv többségű helyeinek magyar polgársága esetleg rezignáltabban nézett is a fordulatra, mert lehetőségével értelmesebb körei számoltak és előzetes óvintézkedéseket kívántak ellene, bizonyos,- hogy az új Szlovákia magyar részének lakosságát úgy érte a csapás, mint a derült égből sújtó villám. Ó, a háború elvesztésével ebben az időben már számoltak. De a figyelem változatlanul Budapest felé irányult, a későbbi szlovákiai magyarság még mindig a pesti színen játszott, őszirózsás forradalmakat rendezett, hazaküldte katonáit, csak délre nézett, ott kereste a várva-várt békét, az új életet, a kibontakozást és eszébe sem jutott, hogy tulajdonképpen az északon,

a háta mögött gyülekező veszéllyel kellene megbirkóznia.

így történhetett, hogy amikor 1918 decemberében a cseh szokolok és csendőrök aránylag jelentéktelen hadai elhagyták a már előbb megszállt zárt szlovák településeket és óvatosan délre szivárogtak, sehol nem ütköztek jelentősebb ellenállásba. A Budapestre beállított nép dermedten vette tudomásul, hogy idegen erő szállja meg városait. Emberemlékezet óta nem élt át hasonlót, nem tudta, mit kell ilyen esetben tennie. Katonája nem volt, nem is akart katonát látni s a Pestről küldött néhány tengerészkülönítmény, az egy-két páncélvonat legénysége, fosztogatásaival és korrupt viselkedésével inkább ártott az ellenállásnak, mint használt. Pozsony körül kisebb harcok dúltak, elvéve keleten is föléledt az ellenállás, amelynek legfőképpen franc-tireur jellege volt, a már megszállt városokban egyszer-kétszer önkéntelenül és minden szervezés nélkül föllángolt a nép haragja (például 1919 februárjában Pozsonyban), de komoly ellenakció nem kristályosodott ki. Egyrészt azért nem, mert a négy világháborús év fáradsága nem engedte (ami azonban nem jelenthetett döntő érvet, elvégre a Csehországból előnyomuló szoko-

lokat is demoralizálhatta volna a négy rettenetes esztendő), másrészt a pesti viszonyok és a Károlyi-kormány általános lelki magatartása hatott bénítóan, harmadrészt — s ez talán a legfontosabb — a cseh és a szlovák előnyomulás annyira minden lelki és szellemi előkészület nélkül érte az amúgy is puha és eddig a jólét kacsóin ringó Dél-Szlovákiát, hogy e magyar réteg belsőleg, saját elhatározásából nem szervezhetett ellenállást. Az utolsó pillanatig egyszerűen nem hitte, hogy a megszállás lehetséges lesz. „Ugyan hogy gondolhatja, hogy a csehek Komáromba bevonulhatnak, erre semmiféle joguk nincs“, mondotta a magyar úr a magyar városban, amikor a szokolok már két kilométerre voltak, s Komáromban minden a fejetetején állott. A megszállás megtörténte után az illúzió, a régi, egyoldalú nevelés hatása, s a magyarokat gyakran jellemző, néha ártó, néha használó struccpolitika még mindig annyira erős volt, hogy a nép inkább mosolygó és tétlen fölénnyel, mint szervezkedő ellenállással nézte a berendezkedő cseheket. „Két héttig tart“, legyintettek, „azután az antant kipanacsolja őket.“ Nyugodtan és bizakodóan megállapították a „jogi alapot“ s holtbiztosra várták a tudj' Isten honnét jövő felszabadítást. Kezdetben nem

szervezkedtek és nem cselekedtek semmi kézzelfoghatót. Nem igyekeztek körülbástyázni kádereiket és menteni azt, ami menthető volt. Hitük és illúziójuk annyira erős volt, hogy a pokol kapui sem vehettek erőt rajta.

Evekig tartott a kényelmes álláspont, s a kisebbségi ember fejlődésének és megmásulásának lényege éppen az, ahogy az ősi fatalizmus, a cselekvés nélküli várakozó hit lassan-lassan kopni és tínni kezdett s egy letargikus pesszimizmus közjátéka után átalakult új tudattá, amely már a tettől, a szervezkedéstől, az ellenerők összpontosításától várta a megmentést. Az összeomlás után semmi sem létezett, ami előkészítette és lehetővé tette volna a cselekvő ellenállást. A magyarság — a háború passzívan csak egyénileg ható rémei ellenére, — puhán és lelki felkészültség nélkül élt városaiban az abszolút Magyarország kényelmes képzetével s egyszerűen nem hitte el, hogy másként is lehet, mint ahogy van. Akkor sem hitte el, amikor már másként volt. Várta a csodát, várta, hogy mások segítsenek rajta, vagy a helyzet valami felsőbbrendű transzcendentális fordulattal máról holnapra megváltozzék és a régi élet folytatódjék. Nem tudta még, hogy a csodát is elő kell készíteni. A

szlovákiai magyar kisebbség magatartása ezen a léren merőben más volt, mint például a szudétanémeteké, akik a háború előtt évtizedekig számoltak a fordulat lehetőségével, lelkileg fölkészültek rá és a változáskor gyakorlatilag tudták, mit kell cselekedniük. A magyarok egyelőre a passzív lelki ellenállást választották, a keleti fatalizmus tétlenül bizakodó várakozását. E magatartásban kétségtelesen sok erő s a kitartásnak sok alapeleme rejtőzött, — mindaz, ami erőt a passzív rezisztencia adni tud, — de sok kényelemszeretet és olcsó tunyaság is. A kisebbség belső történelmi fejlődése egyetlen mondatban rögzíthető le: a passzív ellenállás az idő múlásával és a nemzedékek változásával fokozatosan aktív ellenállása alakult át, s megnevelte a komoly szerepre hivatott új felvidéki embert.

A magyarság, amely Csehszlovákiához került, sohasem volt peremnép, nemzeti periféria, ahol a központtal való összefüggés ellenére, az önálló élet bizonyos elemei kifejlődhetek volna, mint a nagyvárosok elővárosaiban, vagy mint számos más nép előretolt részeiben, például a szudétanémeteknél,

az elszásziaknál, vagy az erdélyi szászoknál, sőt korlátozott értelemben az erdélyi magyaroknál, a székelyeknél is, akik megszokták a különélést és az évszázadok alatt némi belső függetlenségre és autonóm életgazdálkodásra tettek szert. Az erdélyieknél transzilvanizmusnak szokás nevezni a székely nép megnyilvánuló központi erejét. Az erdélyi magyarság nyilván azért tudta aránylag elég jól megállni a helyét a súlyos román uralom alatt, mert volt központi vonzás benne, gyorsan meglelte az önálló berendezkedés alapjait, sőt autonóm kultúrát és a néprészt lekötő szellemiséget teremtett. A felvidéki magyarságot semmi hasonló nem jellemezte. Hatvan kilométerre Budapesttől kezdődött, soha autonóm életet nem élt, központja Budapest volt. Ide küldte gabonáját, kerti termékeit, áruit, fiait, lelkét és szellemét. A főváros felszívta és felhasználta a felvidéki erőt, hiszen a Felvidék, amely a centrum közvetlen közelében helyezkedett el, évszázadokig maga volt „a” magyarság, annak törzsökös része, a központi sejt, ahol a nemzet alapvető eseményei lejátszódtak. Most hirtelen egyedül maradt, elvágta természetes központjától. Olyan élettelenül vágódott el, mint a levágott láb, vagy a levágott kar. Csodák csodája és a magyar-

ságban lévő regeneráló erő bizonyítéka, hogy nem rothadt vagy száradt el, hanem mint a természet legnagyobb potenciájú őslénye, a sejt, a leválás után új sejtmagot és új életet fejlesztett ki. Nehéz, de diadalmas munka volt.

1919-ben a Pozsonytól Husztig, az új határ mentén, hol keskeny, hol vastagabb sávban elnyúló magyar nép még egymást sem ismerte. A tíz-negyven kilométer széles és négyszáz kilométer hosszú szalag nyugati vége erősen beletartozott a Habsburg-kultúrába, s lényegében katolikusán és hatvanhetesen gondolkozott. A Vág völgyének városaiban, Pozsonyban és a Mátyusföldön élő többnyire német, vagy szláv eredetű egyedeiben egyformán vonzódott Budapest és Bécs felé. Ez a nép polgári volt, európai kispolgári sablon, városlakó s a falvakban is előrehaladottabb, mint a keletebbre eső sorstársai. A csehszlovákiai magyar határsáv középső részének lakossága Lévától Kassáig teljesen Budapest vonzásában élt s a fővároshoz tartozó elővárosi népnek számíthatott (legfőképpen Losonc és környéke). A legkeletebbre eső terület: Kassa, Munkács, Beregszász, a legkurucabb tömeget jelentette, szilaj, magyar vidéki étellel, intranzigens hazaszeretettel, negyvennyolcas református alapok-

kai, de a nyugatinál kisebb szervező erővel. Az új államban hamarosan kifejlődött a nyugatszlovenszkói és a keletoszlovenszkói magyar típusa s ha lényeges különbséget a kettő között nehéz is találni, kétségtelen, hogy mindegyik külön központ köré csoportosult: a nyugati Pozsony, a keleti Kassa köré. Sokáig tartott, amíg a két rész megismerte és megértette egymást. A háború előtt a nyugatszlovákiai magyar legfeljebb Budapesten találkozott a keletoszlovákiaival, felületesen és ritkán, egyébként az északnyugatmagyarországi megyék lakosságát sem miféle politikai, gazdasági, vagy szellemi kapcsolat sem fűzte az északkeletiekhez. Elképzelhető, mennyire nehéz volt e különfejlődésű, különszakos embereket összeegyeztetni és a közös politikának, közös munkának megnyerni. A szerencsétlen földrajzi fekvés, a természetes központ nélkül elnyúló hosszú sáv, ahol a huszti ember huszonnégy óráig utazhatott, amíg Pozsonyba érkezett, megnehezítette az egységes fejlődést, és a központnélküliség, a nagy távolság, gyakran megkönnyítette a helyi klikkek és a helyi hiúságok kialakulását. Mennyivel gyorsabban következhetett volna be a kibontakozás, ha a csehszlovákiai magyarság tegyük fel arányosan és zárt területen csoportosul

egy természetes központ köré, s minden része egyforma távolságban van a centrumtól. Évekig tartott, amíg a szerencsétlen fekvés hátrányait a szlovákiai magyarság és vezetősége kiegyensúlyozhatta. Tökéletesen sohasem sikerült és a decentralizálás erőfeszítő módszerét a kisebbség nem mindig kerülhette el. Gazdaságilag, sajtópolitikailag, a kulturális megszervezés tekintetében szintén sok nehézséget okozott a földrajzi elhelyezkedés. Nem csoda, ha a magyarság fiatalabb vezetői gyakran a decentralizáló kantonális megoldásra gondoltak a kisebbség ügyének rendezésénél, amikor még lehetetlennek látszott az azonnali elszakadás. A józanabb, realista, hűvös és dezilluzionált nyugatszlovénzkói magyar szorgalmával és bizonyos fokig szívós, de opportunus nemzeti érzésével, az utolsó pillanatig más maradt, mint a lelkesebb, nyakassabb és abszolútább, de puhább, hiszékenyebb és könnyebben széteső keletiszlovákiai magyar.

Csak egy előnye volt a lehetetlen földrajzi helyzetnek: a magyar határra ragasztott szalag könnyebben és természetesebben kerülhetett vissza az anyaországához, mintha másféle alakulatban helyezkedik el a csehszlovák államban.

A magyarság veszteségei

A magyarság létszáma az államfordulat után veszedelmesen csökkent Csehszlovákiában.

Ismeretes, hogy zárt magyar területek csak Dél-szlovákiában és Kárpátalja déli vidékein terültek el, főképpen azon a részen, amely most visszakerült Magyarországhoz. Északabbra a városokban és egy-két kisebb nyelvszigeten éltek magyarok, azaz itt a magyarság elsősorban a polgári osztályból rekrutálódott. Az összeomláskor a szlovák környékű városokban erős volt a magyar elem, de számaránya rohamosan esni kezdett. Az első rést a nagyarányú Magyarországra költözés ütötte. A hivatalnokok és az alkalmazottak nem akarták letenni a csehszlovák hűségüket s inkább elmentek Pestre vagónlakóknak, semhogy csehszlovák parancsra dolgozzanak. S ha maradtak volna is: az új hatalom mindenkit kérlelhetetlenül kiutasított,

aki gyanús volt, vagy a nevetségesen értelmezett új állampolgársági törvény alapján nem származott a megszállott vidékről. Az egymilliós kisebbségi magyarságból csaknem százezer távozott Magyarországra az első években, gyakran a legjobb elem, csupa kombattáns tiszta hazafi. Legtöbbjük a vegyes lakosságú városokból indult vándorútjára.

A második csapást az északabbra eső városok magyarságára az a folyamat mérte, amit a cseh statisztikusok „visszaszlovákosodásnak“ neveztek el. A megértés kedvéért leszögezhetjük, hogy a felvidéki városok polgárainak egy része hosszú idő óta tényleg két- vagy háromnyelvű volt. Különösen áll ez a délszlovákiai színmagyar sáv után északabbra következő városokról, ahol egyensúlyi helyzetben élt egymás mellett vagy egymásban a magyarság, a szlovákság és a németiség, míg délebbre túlnyomóan a magyar, egész észak kis hegyi városkaiban pedig túlnyomóan a szlovák elem uralkodott. A háromnyelvű polgárság évszázadok óta vezérlő formájának mindig azt a nemzetiséget választotta, amely hatalmon volt, vagy másféleképpen, például kulturális, szellemi, politikai, társadalmi fölényével vált követendő mintaképpé. 1848

óta a magyar forma diadalmaskodott a vegyes városokban, Nagyszombatban, Nyitrán, Zólyomban, Aranyosmaróton, Besztercebányán, Selmec- és Körömbányán, Iglón, Eperjesen, Lőcsén — bogy csak a fontosabbakat említsem — kezdetben a magyarsághoz fűződő szabadság gondolatok, később a liberalizmus haladó gazdasági és társadalmi realizációi, végül Budapest vonzása és a háborúelőtti magyar jólét miatt. 1910-ben kiteljesedett a magyar élet a Felvidéken, de a vezérlő magyar forma varázsa 1918 után megtört, a cseh és a baloldali ellenpropaganda (emigráció) aláásta érvényét, a megélhetés is azt követelte, hogy az opportunus ember igyekezzék távolabb kerülni tőle s így történt, hogy a vegyesajkú városok keverék háromnyelvű népének határozatlanabb része kifutott az előbb elfogadott magyarságból és más nyelvet választott domináns nyelvnek. Sokan németnek vallották magukat, s gyermekeiket német iskolába járaták, kisebb részük, leginkább az iparos kispolgárság és az alsóbb hivatalnoki osztály „visszaszlovákosodott“. Szlovákia középső, vegyesajkú területén így vesztett újabb harminc-negyvenezer embert a magyarság, s a városokban lakó magyarok arányszáma néhány százalékkal ismét csökkent. A többit

elvégezte a tökéletlen és rosszakaratú statisztika. — E háromnyelvű, s hol ezt, hol azt a nyelvet előtérbe helyező réteg nem vezett el teljesen a magyarság részére. Abban a pillanatban, amint a magyar forma új vonzóerőt kap, s a magyar élet mind gazdaságilag, mind kulturálisan, mind politikailag, mind szociálisan újra ragyogóvá és megkívánttá válik, e bizonytalan nemzetiségi csoport újra lelkesen feléje sodródik, mint az éjjeli bogár a fény felé. A magyar kibontakozás potenciájától függ, hogy a szlovákság és a magyarság között lebegő többnyelvű polgárság ugyanúgy bekerül-e a megújhodott magyarság vonzásába, mint a németiség az egész világon már hozzátapadt Hitler delejéhez.

*

Az elvándorlás, a bizonytalan két- és háromnyelvű réteg elhajlásain kívül gyengítette a magyarságot a zsidóság szereplése is. Abban a pillanatban, amint az új Csehszlovákiában legálissá tették a „zsidó nemzetiséget“ és megengedték a cionista propagandát, Szlovákia és főleg Kárpátalja vallásos zsidói között megkezdődött a zsidóság kifutása a magyarságból. Az összeomlásig a magyar állam megalégedett a magyarok mennyiségének

fokozásával, s nem törődött a hirtelen lett hazafiak nemzeti minőségével, nem gondolván arra, hogy olyan idő is érkezhetsz, amely próbára teszi az újdonsült magyarok nemzeti érzésének mélységét. Az idő eljött. A németekből és a szlovákokból lett magyarokról gyakran szintén lekopott a magyarrá válás túlfriss és felületes máza, de még inkább így történt a zsidóknál. A felvidéki zsidók 1910-ben lényegesen növelték a magyarok lélekszámát, mert fenntartás nélkül magyaroknak vallották magukat. 1930-ban a legnagyobb rész, a szlovákiai és a kárpátalji szegény zsidók 70—75 százaléka már a zsidó nemzetiség mellett tört lándzsát és önálló zsidó pártokban szervezkedett. Nyugatszlovákiában ebben az időben — Hitler hatalomrakerülése előtt — a műveltebb zsidók szívesen csatlakoztak a weimari kultúrához és németnek vallották magukat. Az 1910-i népszámlálás magyar nemzetiségű zsidóinak alig 15—20 százaléka maradt meg a magyarságban, ez a réteg azonban hűen kitartott. (Főleg Dél- és Középszlovénszko városaiban történt így, Losoncon, Rimaszombaton, Kassán.) A magyarság vezetői legfeljebb 8—10.000-re becsülték a magyarnak maradt zsidók számát az 1910-i 150.000 helyett.

Mi okozta az eltávolodást? Kétségtelenül több körülmény. Az első a zsidóság gazdasági érdekeivel állt összefüggésben. A zsidó kereskedő könnyebben kereskedett, az értelmiség könnyebben kapott állást, vagy jutott klientélához, a zsidó nincstelen könnyebben törtethette a pénz felé, ha hozzásimult az uralkodó nemzethez. S mivel a zsidók mindent feltűnően és hangosan cselekszenek, gyors asszimilációjuk is kihangsúlyozottabb és intenzívebb volt, mint másoké. A második körülményt a hajdani magyarrá válásnak már említett felületessége jelentette. Az a zsidó, akinek családja hosszú évtizedekig a magyarságban élt, nehezebben hagyta el nemzetét, mint a bevándorlott, akinek apja még semmiféle közösséget nem érzett a magyar nemzettel. Harmadsorban a háború utáni politikai fejlődés járult hozzá a zsidó magatartás megváltoztatásához. 1919 elején a csehszlovák propaganda még a „zsidó-magyar állam“ ellen uszított. Amikor Budapesten a keresztény kurzus jutott uralomra, Prágában pedig a zsidóbarát demokrácia, a hangulat megváltozott. A zsidóság csalódottan menekült Budapestről, Szlovákiát emigránsok szállták meg és megkezdték magyarelles tevékenységüket. Egy ideig propagandájuk még magyarul folyt, de ter-

mészetszerűen egyre közelebb került a csehszlovák kormányhoz, amely kihasználta és támogatta. A volt magyar zsidóság a budapesti kurzus miatt és az emigránsok hatása alatt előbb politikailag szakított a magyarsággal, azután lelkileg és nyelvileg is. Kezdetben kompromisszumot kötött: elment németnek, cionistának, vagy szélsőbaloldali magyarnak, később, amikor a németiség is a zsidók ellen fordult, a cionizmus meddőnek bizonyult, a nemzetiségtől független baloldaliság pedig elvesztette aktív varázsát, egyre hevesebben sodródott a cseh és a szlovák baloldali, de nemzeti jellegű pártok felé. Nem érzelmei vagy csodálata vitték Prágához, hanem a politikai rancune, s az a remény, hogy a cseh demokrácia megvédi őket. Érzelmileg a zsidóság titokban továbbra is Budapest felé kacsingatott, nem a magyar nemzetre, hanem a pesti életre, a körúti kultúrára, úgy, ahogy a Színházi Élet, vagy részben a baloldali magyar intellektualizmus közvetítette. Budapesten 1925 után letisztult a hangulat, a németeknél viszont 1930 után erősödni kezdett az antiszemitizmus, a kezdődő gazdasági krízisben a zsidóság nem találta meg többé üzleti számításait a köztársaságban sem, de az eltávozott zsidók ennek ellenére nem tudták

többé megtalálni a visszavezető utat a magyarsághoz, egyre gyökértelenebbé, egyre ingerültebbé váltak. A kisebbségi magyar munkában nem vettek részt, a magyarság nem számíthatott rájuk, sőt sajnálattal észlelte, hogy néhány magyarnyelvű zsidó kétes alapokon vezető szerepet játszik a magyarság egységének megbontására törekvő és Prágából kitarított politikai mozgalmakban. A zsidók sub titulo „baloldali demokratikus politika“ harcoltak a magyar egység ellen s nem akarták belátni, hogy ha elveik elvont igazságokat is tartalmaznak, az adott körülmények között gyöngítik a magyar ellentálló erőt.

A zsidóság eltávolodása gyengítette a magyart és erősítette az ellentábort. Igazságtalan volna a zsidóságot egységesen elítélni. Maradt néhány bátor ember, az 1910-i magyar zsidóságnak természetesen alig néhány százaléka, aki kitarított régi érzelmei mellett s a zsidóságot jellemző ugyanolyan hévvel tette magáévá a magyar ügyet, mint a többi zsidó a világgkommunizmus, vagy a csehszlovákizmus ügyét. Kétségtelen az is, hogy sok zsidó tényleg csupán politikai meggyőződésből helyezkedett szembe a budapesti politikával, s támadásai nem a magyarság, hanem a pesti rendszer ellen irányul-

tak. De végeredményben a zsidóság sokat ártott a kisebbségnek. Jobbik esetben közömbös maradt, a rosszabbik esetben beleszólt a kisebbségi ügyekbe és bontó tendenciákat követett ott. 1930-ig az emigráció elveit hirdette, 1930 után nyíltan a csehszlovákizmus mellé szegődött.

*

A statisztika segítségével Prága más módon is a magyarság létszámának gyöngítésére törekedett. Csaknem harmincezer magyart nem tekintett csehszlovák állampolgárnak s e hontalanoktól megvont minden jogot. Külön nemzetiségnek vette például a cigányokat, ha magyarul beszéltek is. A hivatalokban, az állami intézményekben, a gazdasági életben elnemzetlenítő irányzatot követett, úgyhogy sokezer magyar a legszűkösebb kenyér miatt volt kénytelen megtagadni nemzetét. Az elnemzetlenítés egyik legkedvencebb eszközét Prága a világnézetek politikai harcának kihasználásában találta meg. A zsidóság szerepéről szólva, már érintettem az erre vonatkozó módszert, melyet a csehszlovák kormány éppen a zsidóságon keresztül tudott a leghatásosabban alkalmazni. Egyszerűen úgy állította

be a dolgot, hogy a harc nem a csehek és a magyarok között folyik, hanem a demokraták és az antidemokraták között. Ha tehát egy magyar demokratikus érzelmű, a demokráciát jelentő csehek mellett van a helye és el kell távolodnia az antidemokratikus magyaroktól. Nyelvében magyar maradhat, de szellemében csehszlovák lesz, a közsáraságot a demokrácia fellegvárának tekinti, s világnézeti alapon, közös erővel megvédi az antidemokraták külső és belső támadása ellen. Az érvelés tetszetős. Akadtak korok az újabb történelemben is, amikor a világnézet tényleg magasabbrendű volt, mint a nyelv, vagy az államiság gondolata: 1848-ban például a szabadságrajongó magyarországi svábok a magyar hősök oldalán küzdöttek az elnyomó osztrákok ellen. De csehszlovák viszonylatban más volt a helyzet. A cseh demokrácia valahogy csodálatosan elkeverődött a cseh nemzeti sovinizmussal. A csehek egymás között tényleg demokraták voltak szokásaikban, politikai berendezkedéseikben, szellemi felfogásukban. Viszont amint túlléptek nemzetük határán, másokkal szemben nem ismerték el a demokrácia lényeges alapelveit: a teljes egyenjogúságot, az önrendelkezési jogot. Mechanikusan értelmezték a demokrácia tör-

vényeit, ami lehetetlen nemzetiségi államban. Szerintük demokrácia volt, ha az ötvenegy százalék korlátlanul uralkodott a negyvenkilenc százalék fölött s azt cselekedte a negyvenkilencel, amit akart. Becsületesen bánni a kisebbséggel lehetetlen ott, ahol parlamenti alapon a többség akarata föltétlenül érvényesül minden „kisebbséggel“ szemben, még ha az utóbbi a szavazatoknak negyvenkilenc százalékát is képviseli. E merev politikai felfogás mellett Európában egyetlen független kis nép sem létezhetne önállóan, mert a közös keretben a nagyhatalmak számszerű többségüknél fogva minden esetben „leszavazhatnák“ a kis népeket és véget vethetnének állami, nyelvi, kulturális és gazdasági létüknek. Prágában a demokrácia lovagiasságának összes szabályai szerint elintézetnek vélték a kisebbség valamennyi követelését, ha a többség egyszer leszavazta azokat.

Nem elemezhetem itt részletesen a mechanikus demokrácia fonákságait — Madariaga behatóan foglalkozott velük a demokráciáról szóló kitűnő könyvében, — s csak azt kívánom leszögezni, hogy a csehek a gyakorlatban olyan demokráciát alkalmaztak, amely inkább aláásta, mint erősítette a kisebbségi nép demokratikus érzelmeit. Ezért nem

ért el Prága gyakorlati eredményt a magyaroknál és a szudétanémeteknél a demokrácia világnézetének varázsával, sőt az ellenkező fejlődést indította meg. A kisebbségek nem fogadhatták el vezérelvnek a nekik csak kárt és bánatot okozó világnézetet, amely nem engedte, hogy visszatérjenek oda, ahová a szívük kívánta, leszállította életszínvonalukat és másodrendű szerepre kárhoztatta őket az államban. A demokrácia egyedül a Svájc-szerűen élő nemzetiségi államban válhatott ideállá, de nem Csehszlovákiában, ahol a nemzetiségek rosszul érezték magukat s elégedetlenségüknek éppen demokratikus eszközökkel két évtizeden át állandóan háttározott kifejezést adtak, anélkül, hogy orvoslást találtak volna.

A világnézeti eszközökkel dolgozó elnemzetlenítés tehát nem ért el jelentős eredményt, s inkább csak átmenetileg bontotta meg a magyarság sorait részben a kommunista, részben a csehszlovák agrárpárt helyi sikereivel, különösen az 1930-ig tartó kritikus években. A zsidóságon kívül a magyarságból végérvényesen elvonni a világnézet jóformán senkit sem tudott.

Szlovákia és Kárpátalja déli területein az aszimiláció természetesen sokkal kisebb eredményt

ért el, mint északon. „Visszaszlovákosodásról“ vagy a németiséghez való menekülésről itt szó sem lehetett, s a“ megélhetés legfeljebb a városokban kényszerítette nemzetárulásra a polgárokat, a vidék aránylag érintetlen maradt. Míg az északi városok magyar szigetei rohamosan kisebbedtek, a zárt magyar terület, szegélyeitől eltekintve, alapjában nem módosult. Itt legfőképpen a világnézeti megbontással — nem nemzeti asszimilációval — kísérletezett a kormány, mint említettem, kevés eredménnyel. A déli magyar vidékek nagy gondja a telepítés és a leszivárgás volt. A csehszlovák földreform 1920 után kisajátította a többnyire magyar kézben lévő nagybirtokot és hirdetett szándéka szerint a gazdagoktól elvett földet a szegények kezébe kívánta juttatni. Az eszme szociálisnak ígérkezett, s Prága el is büszkélkedett vele a külföldön, de a kivitel nacionális célokat szolgált: a csehek ismét a sacro egoismo javára kamatoztattak egy haladó gondolatot s ezzel ismét kompromittálták a prágai demokráciát a nemzetiségek előtt. A szétosztott földnek csak kis részét kapták meg az őslakos magyarok (így a ruszinszkoí Batyuban például két holdat — temetőnek), a többire a legjobb esetben szlovákokat telepítettek, de leginkább messziről

jött és a földműveléshez nem igen értő cseheket. A szétosztást sem végezték el tökéletesen. A volt nagybirtokokból 400—1000 holdas úgynevezett „maradékbirtokokat“ kanyarítottak le azon a címen, hogy e területeket különféle okok miatt „lehetetlen fölosztani“, s az új gazdaságokat olcsó pénzen politikai jutalomként cseh, vagy szlovák hazafiak kezére juttatták, akik valóságos új államhű arisztokráciát építettek ki a magyar vidékeken. A maradékbirtokos hatalmánál fogva a környéket a saját képére formálhatta át: idegen munkásokat, iparosokat hozott, a cseh vagy a szlovák nemzeti mozgalmak élére állt és elősegítette az elnemzetlenítést. Délszlovákiát át- és átszöttek a maradékbirtokok. Gazdáik igazi veszedelmet jelentettek, mert kiépítették a csehszlovákizmus hatalmi és szellemi gócait.

A cseh és a szlovák leszivárgás Délszlovenszkóba és Kárpátaljára ugyanígy gyengítette a magyarságot. A történelmi Csehország túl sűrűn lakott vidék, Szlovákia emberszaporulata pedig jelentős, úgyhogy a csehek és a szlovákok egyaránt nagy emberfölösleggel rendelkeztek. A cseh nép feleslege előbb kenyér után kutatva elszóródott a monarchiában, a szlovákok pedig kivándoroltak.

A konjunktúra most egy részüket a gazdag magyarlakta Délszlovákiába hajtotta, ahol a magyaroktól sok mindent el lehetett venni és kényelmesen meg lehetett élni. A magyar és vegyesajkú városokat elárasztották a jövevények. Munkások, iparosok, kereskedők, vállalkozók, hivatalnokok, alkalmazottak, szerencselovagok és katonák telepedtek meg, s minden falura jutott belőlük néhány, legalább a postás, a jegyző és a csendőr. A magyarság nehezen védekezhetett még a független pozícióban lévő bevándorlókkal szemben is: nem bírta a konkurenciát igénytelenségükkel, éhes szorgalmukkal, üzleties szellemükkel, s főleg hatalmi összeköttetésekkel. E mohó és dolgozó réteg mindenünnen kiszorította a kényelmesebb magyart s földönfutóvá tette. Egyre nagyobb számban űzte az éhség északról dél felé — a szlovák gyarmatra — a jövevényeket, s ahol egyszer megvetették lábukat, oda lehozták nyelvüket és kultúrájukat is. A Slovenská Liga, a Szlovákia elszlovákosítására alakult sovinizta szervezet, pazar szlovák iskolát emelt minden faluban, ahol „szlovák kisebbség“ keletkezett, azaz négy-öt szlovák vagy cseh család bevándorolt, s egyébként is hathatósan támogatta az új telepét, míg a magyar iskolásgyerekek százai rozoga iskolahelyiségekben

nevelkedtek. Nem csoda, ha az intenzív leszivárgás után néhány szlovákiai város nemzetiségi jellege megváltozott, s az előbbi magyar többséget csehszlovák többség váltotta föl.

Így fogyott a magyar erő Szlovákiában, s mondanom sem kell, hogy a régi centralizmus állami közigazgatása mindent elkövetett a gyengítés előmozdítására. Masaryk korszaka sok szép és nemes törvényt teremtett a köztársaságban; mihaszna, ha a törvények lényegét néhány furcsa rendelkezéssel vagy a tökéletlen kivittel értéktelenné tudták tenni a kisebbség számára. Csak néhány ilyen kijátszási példát sorolok föl. Csehszlovákiában mindenütt általános titkos alapon választották meg a nép képviselőit. De a választókerületeket úgy szabták ki, hogy cseh vidéken 18—20.000 ember választott egy képviselőt, magyar vagy ruszin területen 28—32.000. Az aránytalanság szembetűnő. Vagy: a törvény értelmében minden járásban, ahol a kisebbség a lakosságnak legalább húsz százalékát alkotja, a kisebbségi nyelv hivatalosan használható nyelvvé lépett elő. Szép törvény, de mihaszna, ha a járásokat közigazgatási önkénnyel a nyugatról keletre haladó határmenti hosszú és keskeny magyar sávon olyan északról dél felé vonuló hosszú

és keskeny sávokká alakították át, melynek csak déli csücskein volt néhány magyar, a hosszú északra nyúló rész viszont szlovák többséget hozott, azaz a magyarság arányszámát e trükkal csaknem mindennütt húsz százalék alá süllyeszthették még színmagyar vidéken is és természetesen „jogosan és a törvénynek megfelelően“ elvették nyelvi jogait, újabb lehetőséget nyitva az elnemzetlenítésnek. A vasút, a posta, az állam nem alkalmazott magyart, a magyar bankokat kemény intézkedésekkel megfojtották, idegen szellemű és idegen célú pénzügyekkel árasztották el éppen Délszlovákiát és kamatrabsággal gyakoroltak elnemzetlenítő hatást a népre, az államilag szubvencionált magyar nyelvű kormányajtó pedig a „demokrácia nevében“ féktelen propagandát fejtett ki minden ellen, ami magyar volt. (Erdélyben ezen a téren jobb a helyzet: a románok nem adnak pénzt magyar nyelvű lapokra; viszont az értelmesebb csehek becsülni tudták az anyanyelven folyó elnemzetlenítés propagandaerejét s tudták, akit sikerül elterelni Magyarországtól, s megnyerni a csehszlovák állami gondolatnak, második vagy harmadik nemzedékében nyelvileg is megszűnik magyar lenni.) A magyar iskolák tökéletlenek és kisszámúak voltak, sok tízezer magyar

anyanyelvű gyerek másnyelvű iskolát látogatott, magyar nyelvű főiskolai kiképzés nem létezett (Svájcban 800.000 franciának három főiskolája van, Csehszlovákiában ennél több magyarnak egy sem), értékesebb magyar könyvek egyáltalán nem jöhettek át a határon, a magyar értelmiség elparlagiasodott, a kispolgári osztály proletársorsba bukott alá, a földbirtokosréteg elszegényedett, független magyar tőke nem létezett többé, — egyszóval a magyar kisebbség helyzete óráról-órára rosszabbodott és a több évtizedre tervezett rendszeres és óvatos elnemzetlenítő munka gépezete olajos simasággal működhetett.

Nem céлом a sötét képet tovább festegetni. Sokszor megtettem, most fölösleges volna. A panasz nagyrészt nem időszerű már. Beszéljünk inkább azokról az erőkről, amelyekkel a magyarság a megrontására kiküldött sereg ellen harcba szállt. E pompás erőknek megszületéséről és megszervezéséről, a magyarság életében tovább rezgő és továbbható egészséges szellemről.

Politikai fejlődés.

A felvidéki magyarság ellentálló erejének központi tengelye a csehszlovákiai magyar politika volt. A kisebbség szilárd politikai magatartása nemcsak az elmúlt húsz év egészséges fejlődésére vet fényt, hanem mintaképe lehet az eljövendő általános magyar politikai kibontakozásnak is. A csehszlovákiai magyar politikát ugyanolyan alaposan és átgondoltan szervezte meg a Felvidék népe, mint a demokrácia előnyeit a saját érdekében kihasználó akármelyik komoly nyugati nemzet. A felvidéki magyar politika ismerte már a letről felfelé irányuló szervezési hierarchiát s így összefüggő, mindent behálózó alakulattá vált, nem maradt meg a külsőleges parlamenti élet művelésénél, hanem központilag irányított egységgé építette ki híveinek gazdasági, kulturális és társadalmi viszonyait. Ez a pártrendszer kicsiben hasonlított az állami köz-

igazgatáshoz, s nem jelentette többé a hébe-korba választásokat rendező légüres politizálást. A magyarországi rendszerben a politika *föntről lefelé hatott*: a politikusok belevetítették véleményüket a választókba, s igyekeztek híveket szerezni, egyébként függetlenek maradtak a tömegtől — a kisebbségi politika cseh és demokratikus hatása alatt, de nem utolsósorban a körülmények automatikus formáló ereje következtében *lentről fölfelé hatott* s vezetői a népi vélemény és az irányító elv kölcsönhatásaiban alakultak ki. A legutóbbi két-három év alatt a kisebbségi politika rohamosan egységesült és tökéletesedett. Az 1938 júniusában lezajlott községi választások már a német nemzeti szocialista párt rendszeréhez hasonló erős és hatalmas magyar politikai alakulatot találtak Csehszlovákiában.

De az út nehéz volt, amíg a felvidéki magyar eljutott ideig. Átesett a magyar politikai metódusok hibáin, egymásután kellett levetnie a tévedéseket, alkalmazkodni a helyzethez, regenerálódni, idomulni, szilárdulni, mert ha nem így történik, a gazdagabb eszközökkel dolgozó ellenerők elsodorják Csehszlovákiában a magyar nemzeti politikát. A felvidéki ember értékének és új komolyságának diadalmas himnusza a göröngyös út, amin politi-

kánk eljutott a végkifejldésig. Az 1918-as államfordulatot követő időkben a kisebbség természetesen politikai letargiába süppedt. Régi politikai berendezései nem sokat értek, mert kényelmes, individualista és veszélytelen állapotok részére készültek. Az új politikai szervezkedés csiráit kizárólag olyan meglévő intézmények jelenthették, amelyek már modernebb politikai alapelveken épültek föl. A cseh demokrácia kész és sokrétű politikai tömegszervezetekkel jött át Szlovákiába, s a Prágában tanult szlovák cseh-barátok (főleg a „hlaszisták“ haladó csoportja) hamarosan beszervezték a nagy káderekbe a tompán alkalmazkodó szlovák népet is.

S itt támadt az első veszedelem. A kis számban Szlovákiában is meglévő magyar modern politikai népszervezeteknek legnagyobb része természetesen haladó s az európai baloldal módszereihez alkalmazkodó világnézetet hirdetett. A gyökértelen és káder nélküli magyar parlamenti politika mellett jóformán csak a szocialisták (szociáldemokraták) rendelkeztek olyan szervezeti keretekkel, amelyek hasonlítottak a cseh pártok fölépítéséhez. A szocialisták azonban a keresztény kurzus magyarországi diadala után, tehát a szervezkedés legelején, szaki-

tottak a magyar érzelmű politikával és a cseh világnézet mellé sorakoztak fel. Kezdeti energiájukkal így aránylag nagy sikereket érhettek el. Az emigránsok megfelelő szakemberekkel látták el a baloldali pártot, amelynek gyámolítása alatt a kommunista csoport is megszervezhette, úgyhogy amint a harmadik internacionálé német és francia mintára Csehszlovákiában is elvált a második internacionálétól, a prágai központ segítségével szintén sikeresen törhetett elő a magyar vidékeken. A baloldal hamar diadalmaskodott még mielőtt a nemzeti irányzatú pártszervezkedés elleste sikerének titkát s mind világnézetében, mind technikájában hozzá hasonló modernséggel indulhatott a harcba.

A prágai kormányzat az első időben mindent elkövetett, hogy megbénítsa a magyarság nemzeti szervezkedésének megindulását. Megfojtotta, betiltotta azokat az intézményeket és berendezkedéseket, amelyekből e szervezkedés esetleg kiindulhatott volna, így tömegesen elbocsátotta az adott körülmények között könnyen politikai káderré tömöríthető magyar közalkalmazottakat, felfüggesztette a megyei, járási és községi önkormányzatokat (az esedékes magyar politikai fejlődés legegészségebb csiráit), nacionalizálta az iskolákat, közpon-

tilag igazgatott falukká fokozta le az autonóm városokat, bedugaszolta a magyarság pénzforrásait, s a kinevezett alkotmányozó nemzetgyűlésből kirekesztette a magyarokat. Rendelkezéseivel így fokozta a magyarok amúgyis meglévő politikai le-targiáját. A prágai centralizmus azonnal működni kezdett és megnehezítette a regionális élet megszer-vezését, pedig a kisebbség csak az utóbbtól remél-hette, üdvét. Jogtalan cselekedet volt a prágai kine-vezett nemzetgyűléssel megnyirbálni a magyar jo-gokat. Ez az első lépés mindörökre problematikussá tette a később annyiszor magasztalt, csehszlovák de-mokrácia értékét, mert elrabolta a magyaroktól po-litikai szervezkedésük kezdeti sebességét és annyira visszaszorította őket, hogy soha többé, vagy csak legeslegújabbán küzdhatték föl magukat ismét az első vonalba.

Mindehhez hozzájárult, hogy a magyarság — a nemzetietlen baloldaltól eltekintve — még nem értett a demokratikus alapú politikai szervezkedés-hez. Most az új államban tanulta meg saját erejé-ből a modern pártszervezés titkát s ezzel új mód-szert honosított meg a magyar politikában. A szer-vezkedés máshonnét nem indulhatott ki, csak a po-litikai tömörülések meglévő csiráiból, bármily je-

lentéktelenek is voltak az utóbbiak. A magyar parlamenti politika gyors szétpattanása után jóformán csak két nagyobb csoport maradt, amely nemzeti s egyúttal modern volt: nyugaton a pozsonyi munkások közt s nem utolsósorban a közeli Bécs organizációinak hatása alatt a Giesswein-féle modern szellemű keresztényszocializmus, keleten pedig, főleg Rimaszombaton (de Komáromban is), a Nagyatádi-féle kisgazdapárt erős helyi szervezete. S tényleg, e két magból nőtt ki az új magyar pártélet. Pozsony környékén a németek és a szlovákok sem idegenkedtek a keresztényszocializmustól, amelyet az osztrák fejlődés akkoriban nagyon igazolt, s csakhamar erős mozgalommá építették ki. A csehek nem gördítettek akadályt e pártszervezkedés elé, egyrészt azért, mert 1920 elején már kénytelenek voltak szakítani az alkotmányozó nemzetgyűlés diktatórikus módszereivel és érvényre juttatni a kisebbségeknek St. Germain-ben és Trianonban tett kötelező ígéreteket, másrészt, mert a pozsonyi keresztényszocialistákban inkább osztrák, mint magyar hatást véltek fölismerni, s titokban remélték, hogy a pártot hamarosan megnyerhetik. (Lelley Jenő, a keresztényszocialista párt akkori vezére később tényleg befutotta az utat, amit Prága

kezdettől fogva remélt tőle: a csehszlovákizmus legelszántabb hívévé vált, de a magyarság idejekorán fölismerte szándékát és megszabadult tőle.) A tömegek felé a keresztényszocialista eszme ugyancsak jó ajánlólevélnek számíthatott. Első tapogatózó szintézise volt az embereket nyugtalanító két tételnek: keresztény nemzeti alapon közeledést mutatott a Magyarországon uralkodó rendszerhez, azaz haza húzott, de ugyanakkor számolt a kor eszméivel is és beillesztette programjába a szocializmus módszereit és igényeit. Nem helyezkedett etnográfiailag vett nemzeti alapra, hanem a szlovákiai „öslakók“ keresztény politikáját hirdette meg s mindazokat táborában kívánta látni, akik szembehelyezkedtek a sovén, cseh, vagy akkor szlovák agresszivitással épűgy, mint az azt támogató marxizmussal, s szabad, egyenrangű nemzeti alapon fölépűlő autonóm politikát kívántak Szlovákiában, s a magyarokkai való régi barátság felűjűjtását. Akkoriban e politika mindenképpen indokolt volt, később a keresztényszocialista párt is egyre határozottabban közeledett a magyar nemzeti alap felé. — A másik, a Rimaszombaton és Komáromban kiinduló szervezkedés agrár alapon a meglévű parasztszervezetek segítségével látott munkához. A betiltott gömörűnógrádi

gazdaegyesületben húszezer magyar paraszt volt be-szervezve, Szent-Ivány József, a mozgalom elindítója, — a komáromi csoporttal együtt — őket tette meg pártja alappillérévé. A magyar kisgazdák politikai tömörüléséről Prága ugyancsak azt gondolta, hogy a magyar agrárok osztályérdekeik miatt idővel közelebb kerülnek a kormányhoz, ami szintén nem következett be.

A két komoly magyar párt 1920-ban, az első rendes csehszlovák választáson, amikor a nép végre tényleg általánosan és titkosan szavazhatott, 166.000 szavazatot kapott. Az eredmény a magyar köznép váratlan politikai érettségét bizonyította. A paraszt és a polgár megértette a demokrácia szavát, s az ismeretlen politikai rendszer útvesztőiben is nagy részében nemzetileg fegyelmezett maradt. A magyar szociáldemokraták és a kormánytámogatók (a szlovákiai német baloldallal együtt) körülbelül 120.000 szavazatot értek el, azaz a baloldali“ szervezetek varázsa ekkor még jelentősnek mutatkozott.

Fölmerül a kérdés, miért kellett a .kisebbséget két csaknem egyforma magatartású pártba szervezni s miért nem sikerült azonnal egységes és erős és ellentálló magyar pártot teremteni? Az okok között

szerepel a pártszervezésnek már említett kiindulópontja: két csoport volt, a pozsonyi és a rimaszombati, amely önmagától párttá változhatott. Arról is tudunk, hogy a nyugatszlovákiai ember ebben az időben alig ismerte még a keletiszlovákiait s így a két réteg külön-külön látott hozzá a szervezéshez. Figyelembe kellett venni az osztály érdekeket: a városi munkásság és a középosztály akkoriban még más politikát kívánt, mint a vidéki agrárlakosság. Szükségesnek látszott tovább, hogy legyen párt, amely valamennyi magyarbarát őslakos érdekeit képviselni tudja, a németekét és a szlovákokét is, s párt, amely szigorúan magyar nemzeti alapon dolgozik. Vallási s enyhe világnézeti különbségek is könnyebben helyezhetők el két pártban, mint egyben. Végül Petrogalli Oszkár, a kisebbségi politikanak sajnos nagyon korán (1925-ben) meghalt vezetője taktikai okokból látta célszerűnek a két-pártrendszer: az egyik legyen az ígéh, a másik a nem, s esetről-esetre az kerüljön előtérbe, — az intranzigensen Magyarország felé húzó, vagy a szükségszerűen kompromisszumot kereső — amelyiket a körülmények alkalmasabbá tesz a magyart védő szerep eljátszására. Fontosnak csupán a teljes belső együttműködés látszott a két párt között,

nehogy az egyik a másik ellen cselekedjék, s a leg teljesebb összhangot éppen Petrogalli és utódjai in tézményesen ki is építették és kisebb-nagyobb tor zsalzkodások ellenére mindvégig megőrizték.

*

Mielőtt a magyar politika további fejlődéséről szólnánk, a szembenálló cseh és szlovák politika strukturális kérdéseit illik megismerni. A cseh nép politikai szervezkedését jó régen, még az osztrákok alatt teljesen modern alapokon kezdte meg s nem lévén felsőbb osztályai, csupán azokat az elveket és módszereket honosította meg, amelyek a proletárság, a parasztság és legfeljebb a kispolgárság összefogását tekintették céljuknak. Tobolka a modern cseh történelemről szóló művében lépésről lépésre ismertette a nagy cseh néppártok kialakulását. Hagyomány és érdekeit védő réteg nem zavarta a demokrácia és a szocializmus elterjedését, s a csehek, akikről Benes mondotta, hogy „proletárok, parasztok és kispolgárok vagyunk“, azonnal fölismerték a kisemberi kollektívum megszervezésében rejlő politikai erőt. Az egyéniség, az úr, a birtokon belül lévő osztrák volt, s nemzeti alapon nem zavar-

hattá a nincstelen csehek szervezkedését, akiknél így a nemzeti szervezkedés azonossá válhatott a szociális és a demokratikus szervezkedéssel. Páratlan fegyelemmel, áldozatkészséggel és szorgalommal már a háború előtt jelentős pártok keletkeztek Csehországban s nem elégedtek meg a politikai munkával, hanem — mivel az állami közigazgatás idegen, osztrák kézben volt — igyekeztek a nép gazdasági és kulturális életét összefogni, mintegy cseh magánállamszervezetet teremteni az osztrák államban, kollektív nemzeti alakulattá válni, valahogy úgy, csak persze kezdetlegesebben s a Führerség és a totalitás elve nélkül, ahogy később Hitler mozgalma fogta föl a párt szerepét a nemzet életében. A konzervatív rétegek elosztrákosodtak és nem befolyásolták a munkát. A védekező magatartás szükségessé tette, hogy a gyenge cseh nép minél zártabban vonulhasson fel, s a megszervezett tömeg áttörhetetlen falankszát vesse az osztrákok elé. A század elején e modern szervezkedési tendenciát még erősen zavarta a cseh vezető réteg orosz irányzata, s ezért legfeljebb a szokol-szervezetekben nyilvánult meg, de a század első évtizedeiben egyre érezhetőbbé vált a masarykizmus, a nyugati orientáció hatása. Az iparállam proletárjai a *szociáldemo-*

krácia jegyében tömörültek, a parasztság öntudatos erővel építette ki a nagy demokratikus *agrárpártot*, a katolikus kisember a *néppártban* talált otthont (a német centrum és az olasz popolarik mintájára), a hivatalnok és a városi független kis középosztály Kramár sovinizta (s az orosz irányzat hagyományait átmentő) *nemzeti demokráciáját* választotta, azok pedig, akik egyesíteni kívánták a szociális eszmét a kihangsúlyozott nemzeti eszmével Kľofács — s később Benes „*nemzeti szocialista*“ pártját alapították meg, természetesen a nélkül, hogy a nép azonossága a német nemzeti szocializmussal való eszmei azonosságot jelentené, mert a cseh párt szigorúan demokratikus és a nemzeti sovinizmussal átfűtött marxizmus alapján állt. (Ismétlem, ilyesmi lehetséges volt Csehországban, ahol a nemzeti eszme azonos tudott maradni az osztályeszmével, mert az elnyomás proletárrá, vagy az évtizedes szívós gyűjtőmunka után legfeljebb jól elosztott kistőkés társadalommá alakította a népet.)

Az új állam megalakulása után az osztályok szerint tagolt cseh politika csodálatos fegyelmezettséggel egységes maradt s megteremtette azt a cseh nemzeti koalíciót, amely kisebb-nagyobb hiátusokkal, egyensúlyeltolódásokkal és módosításokkal

húsz évig maradt uralmon. A nemzeti cél tartotta össze a világnézetileg tagolt egységet, ahol a katolikusok és a szociáldemokraták például zavartalan megértésben küzdöttek a nemzetiségek mozgolódásai ellen és mindig meg tudtak egyezni a lényeges új törvények meghozatalában, bármennyire más volt felfogásuk a részletekről. A koalíciót befelé a közös demokratikus és népi alap, kifelé a nagyerejű nemzetiségek ellen folytatott küzdelem kovácsolta össze. Kétségtelenül a politikai érettségnek és a nemzeti fegyelemnek jele a cseh pártok politikai összetartása, s a felvidéki magyarok a húsz év alatt akár tudatosan, akár tudatalattian sokat tanultak a példából. Viszont a nemzeti sacro egoismo a cseh koalíciót is kezében tartotta s így történt, hogy a nemzetiségek nem tudtak kibékülni az állammal. A prágai nemzeti egység véd- és dacsövetség volt a kisebbségek ellen: annak a föltétlenül szükséges s a világnézetet a nemzeti cél alá rendelő kollektív erőnek megőrzése, amely lehetetlenné tette a nemzetiségek parlamenti érvényesülését. Ha ez nincs meg, a kisebbségek ügyes taktikával, az osztály- és a világnézeti csoportosulások kihasználásával mégis csak több eredményt érnek el, s talán megbékülnek a rendszerrel. A cseh nemzeti koalíció többször mó-

dosult, de lényegileg változatlan maradt. Kezdetben a szocialisták játszottak vezető szerepet benne, később az agrárok, voltak idők, amikor a jobbpártok között fölmerült túlnagy ellentéteket csak átmeneti hivatalnokkormányokkal sikerült kiegyensúlyozni, s volt egy időszak: az 1926-i általános megbékülés kora, amikor a csehek kísérletet tettek a németeknek a kormányba való bevonására, de 1930 után, a háborúutáni rövid prosperitási idő elmúltával, a német-cseh együttműködés alaptalan fikcióvá torzult s a cseh pártok ismét saját politikájukat követték, míg 1936 körül Benes és a baloldal befolyása egyre érezhetőbb lett a koalícióban, főleg annak külpolitikájában.

A magyarok csehszlovákiai belpolitikai és parlamenti harca húsz évig a prágai koalíció elnemzetlenítő törekvéseinek ellensúlyozására szorítkozott. A csehek kezdettől fogva érezték a sok nemzetiségű állam strukturális veszedelmeit s a háború utáni kedvező helyzetüket ki akarták használni a három és félmillió német, az egymillió magyar, a többszáz-ezer lengyel és ruszin erejének meggyöngyítésére, s a központi, egységes, Prágából csehszlovák nemzeti alapon irányított „nemzeti állam“ kiépítésére. (Ellentétben az állam nemzetiségi jellegével.) Tud-

juk, e törekvésükben a két és félmillió szlovákság is zavaróan lépett föl, mert kitartott sajátos nemzeti volta mellett, de erről külön szólunk.

Az egységes csehszlovák állam kialakításának belpolitikai célját Prága megfelelő külpolitikával igyekezett alátámasztani. Tudta, hogy a német és a magyar kisebbség erejének megtörése ellen elsősorban Németország és Magyarország tiltakozik s ezért a békeszerződések ideje óta kereste a nemzetközi kapcsolatokat, amelyek támogatták a két hatalom ellen. Ugyanakkor teljes szívvel pártolta a békeszerződések véglegesítésére törekvő intézményeket, így a népszövetséget. Amikor hozzálátott a köztársaság sorsának körülbástyázásához, alapvető tévedés áldozata lett. Masaryk és Benes a világdemokráciával együtt azon a véleményen volt, hogy a legázolt Németország soha többé, vagy legalább ötven-száz évig nem jelenhet meg elsőrendű nagyhatalomként a világ színpadán és katonailag nem veszélyeztetheti az új kontinentális rendet. A weimari demokrácia kezes báránynak látszott, mert mintha eleve lemondott volna minden jóvátételről s megelégednék azzal, hogy bent a birodalomban

új demokratikus elemek kezére játssza az ambíció nélküli hatalmat. Egyedül a francia jobboldal nézte gyanakodóan a birodalom fejlődését és igyekezett hangulatot teremteni Európában, de figyelmeztetéseit hisztérikus vijjogásnak vették és sem Anglia, sem Csehszlovákia nem készült fel komolyan a német erősödéssre. Ha a csehek sejtették volna, hogy a birodalom húsz éven belül ismét Európa vezérhatalmassága lesz, nem követik Benes irányát, mely elégnnek tartotta néhány kis és nagy nép szövetségét minden német kívánság megakadályozására, hanem eleve kényszerűségből németbarát politikát kezdeményeznek, visszahúzódnak a szudétánémetektől, igyekeznek a nagy szomszéd barátságát keresni s így biztosítják óvatosan szerény nemzeti függetlenségüket. A békeszerződések idején a német kisebbséget kizárólag azért merték bekebelezni államukba, mert nem gondolták, hogy Németország valaha majd elszántan igényt tart három és félmillió néptestvérére. Tizenöt évig bíztak a számukra hatalmat s a Németország számára gyengéséget jelentő világdemokrácia tartósságában. Tudjuk, rosszul számítottak.

Az 1920-tól 1930-ig kiépített benesi szövetségi rendszer jóformán csak arra volt jó, hogy a wei-

mari gyenge Németországot ijesztegetéssel sakkban tartsa, de tüstént hatástalan lett, amint Berlin újjáéledt és mind katonailag, mind diplomáciailag erőteljesen bekapcsolódott a világeseményekbe. Prága hitetlenül mosolygott volna, ha valaki a húszas években kijelenti, hogy Németország a szudétánémetek miatt Csehszlovákiát helyezi majd európai politikájának középpontjába. Csehszlovákia ugyan szövetszövetkezett Franciaországgal, mert segíteni akarta Párizst, ha a németek megtámadják, de hogy a németek Csehszlovákiát támadják meg és Párizs kerülhet abba a kellemetlen helyzetbe, hogy közvetlen érdekeivel ellentétben kénytelen legyen a kis középeurópai köztársaságot megsegíteni, erre a katonai szerződések megkötésénél nem gondoltak. Nem hitték, hogy a németek a konfliktus csiráját páratlan diplomáciai ügyességgel a keleti periferiára tudják áthelyezni, a nélkül, hogy nyugaton összeütközést kívánnának. A cseheket valójában a német-francia „ösellenségeskedés“ legendája tette tönkre. E legenda az európai bajok csiráját kizárólag a francia-német ellentétben ismerte föl, nem hitt más, elszigetelt konfliktusban, s feltevéséhez idomított minden európai politikát. Prága német viszonylatban másodlagos szerepre készült és segí-

teni kívánta Franciaországot a német támadás esetén, de íme, váratlanul előtérbe került s az elsődleges szereppel nem birkózhatott meg.

Ha számpéldával kívánjuk megvilágítani Benes húszéves németellenes politikáját, a következőket mondhatjuk: a Czernin-palota külügyminisztere tegyük föl 100 egységre kalkulálta annakidején a német erőt. Olyan európai erőblokkot kívánt tehát teremteni, vagy olyanhoz csatlakozni, mely 150 erőegységet képvisel, mert véleménye szerint e fölénytel tétlenségre kárhozhatja a birodalmat, s németjeivel teljes biztonságban azt teheti, amit akar, nyugodtan folytathatja a központi csehszlovák nemzeti állam kiépítését s az ötven-száz év alatt, amíg munkáját elvégzi, a 150-es erőblokk szavatolásával nem kell német beavatkozástól tartania. Igaz, Benes szívesen látta volna, ha az 1924-i genfi jegyzőkönyv-terv, vagy a népszövetségi kollektív biztonság segítségével teljes 500 erőegységes világblokkba tömöríti a békeszerződéseket védő hatalmakat, de ilyesmi lehetetlennek bizonyult az európai államok jelentős részének Versailles-ellenes magatartása miatt s így kénytelen volt megelégedni a még mindig elég erősnek tartott 150-es kombinációval. Nos, Hitler a német erőt egyrészt az újjáéledt biroda-

lommal, másrészt szövetségi kapcsolataival (Olaszországgal, Lengyelországgal) 250 egységre emelte. Ha Prága kezdettől fogva a 250 egységes ellenerővel kalkulál, nem folytatja a 150—200 erőegységes európai politikát, hanem belátván erőlködéseinek kilátástalanságát, igyekszik jó korán, amint lehet, megegyezni Németországgal és a szudétánemet kérdésben teljesíti Berlin kívánságait. A rossz számítás megakadályozta ezt. Amikor Benes belátta, hogy a 150 erőegységes nyugati szövetségi rendszer nem elég erős Hitlerrel szemben, kapkodni kezdett s a szovjet bevonásával, valamint fegyverkezésével 250—300-ra vélte emelni a rendelkezésére álló erő koefficiensét. Ismét elszámította magát. Ha a 250 erőegységet a szovjetszövetséggel úgyahogy el is érte, a japán-orosz ellentét, az osztrák csatlakozás és a hatalmas német felkészültség a berlin-római tengely erőhányadát mondjuk 300-ra emelte, azaz a döntő pillanatban a fölény ismét Németországhoz került s a benesi kombináció összeomlott a mezőnyön. A nyugati mesterek a játszma föladására kényszerítették, amikor kiszámították, hogy az állás gyengébb.

Hiába kívánta tehát Prága belpolitikai törekvéseit külpolitikai kapcsolataival biztosítani, nem

sikerült. Nem kapta meg az ötven-száz évet, amire szüksége lett volna a csehszlovák nemzeti állam kiépítésénél. A helyiérdekű csehszlovák helyzettel számoló és Berlinhez alkalmazkodó „másik“ külpolitikára a prágai vezérek rossz kalkulációi miatt csak akkor került sor, amikor a nemzetiségi területek már leváltak az államról. Ekkorra a csehek belátták számvetésük tévedéseit s mivel titokban a cseh ember már évek óta érezte Benes adatainak hamiságát s egyes pártok egyre nyomatékosabban kívánták a külpolitikai irány megváltoztatását (például a csehszlovák agrárok józanabb elemei), abban a pillanatban, amint az előre sejtett katasztrófa bekövetkezett, az ország hangulata villámgyors fordulatot vett s a lelkekben ösztönösen előkészített német orientációval igyekezett menteni a menthetőt. Ami részben sikerült is, mert megmentette a köztársaságot a végső összeomlástól. (Chvalkovsky és Tiso csodálatos módon tényleg patrónust talált Hitlerben.) A csehek most keserűen eszméltek arra, mennyivel többet menthettek volna meg, ha nem követik Benes tévedéseit s a németek végzetes erőtencsiáját kellő időben fölismerve, már előbb okos közeledési politikát folytatnak s rendezik ügyeiket a szudétanémetekkel. Késő volt.

Ha a cseh közhangulat is kényelmetlennek érezte huzamosabb idő óta Benes németellenes irányát, s legalább a lengyelek és a jugoszlávok előrelátóbb politikájának követését kívánta (lám, a lengyelek, akik sokkal inkább estek a német agresszivitás útjába, mint a csehek, s a világ 1933-ban már biztosra vette a német-lengyel ellentét kirobbanását, Pilsudski kellő időben kezdeményezett ügyesen békülő politikájával nemcsak országukat biztosították a német veszély ellen, hanem német segítséggel hatalmukat is gyarapították), akkor kétszeres biztossággal ismerte föl a Czernin-palota hibáit a Csehszlovákiában élő sok nemzetiség, a német, a magyar és a szlovák s megérezte, hogy közeledik a cselekvés órája. Szüllő Géza berlini benyomásai alapján már 1933-ban körvonalazta a várható fejlődést. A nemzetiségek körében hatványozott mozgólódás indult meg. Figyelmeztették Benest a közeledő erőeltolódásra s külpolitikai irányváltozást javasoltak, — amíg lehet. Amikor süket fülekre találtak, a növekvő nyomás ellenére, sőt talán éppen miatta megerősítették belső ellenállásukat, szakítottak kétségeikkel, kiléptek tespedésükből, beláták, hogy az elvakult prágai politikával lehetetlen tisztességesen megegyezni s a német nemzeti éb-

redés hatása alatt mély és erőteljes nemzeti életet építettek ki. Az eltávolodás a prágai politikai elvektől egyre szembetűnőbbé vált, minél szétmorzsolóbb súllyal nehezedett a kisebbségekre a cseh nyomás s a nemzetiségek autark berendezkedéseikkel felkészültek a változás eshetőségére. Az új nemzeti-ségi politika a világesemények és a kisebbségi önmézelés nyomán az 1931—32-es mélypont után körülbelül 1933-ban kezdődött meg, s elsősorban a szudétanémeteknél hatott. Mivel a német-magyar kisebbségi politika között jelentős kölcsönhatás létezett Csehszlovákiában, szólnunk kell a szudétanémetek példaadásáról.

A szudétanémetek jobb körülmények között kerültek a köztársaságba, mint a magyarok. Peremnép jellegüknel fogva könnyebben viselték el a változást, tudtak alkalmazkodni, s a háború előtti évtizedekben fölkészültek a legkegyetlenebb lehetőségekre. Ámbár földrajzi helyzetük a magyarokénál is kedvezőtlenebb volt, szorgalmuk, józanságuk, s a monarchiától gyámolított ipari gazdagságuk, lélekszámuk ereje, évtizedekig gyűjtött vagyonuk, füg-

getlenségük (nem hivatalnok-nép voltak, mint a magyarok, hanem kereskedők, iparosok, jómódú gazdák, az államtól mentes önálló anyagi forrásból élő emberek), mindaddig nyugodt és veszélytelen életet biztosított számukra, amíg a cseh rendszer, tetézve a világkrízis veszedelmeivel, alá nem ásta kádereik biztonságát. A szudétánémetek már 1920-ban fölismerték, hogy sem Ausztriától, sem a weimari Németországtól nem remélhetnek segítséget, még csak szellemit és lelkit sem, olyasfélét, amelyet a magyarok állandóan kaptak anyaországtól. Kénytelenek voltak alkalmazkodni. Öt évig tartott az első harag lecsillapodása, de 1926-ban a szudétánémetek már kibékültek Prágával s a kormányba való belépésükkel szimbolikusan megpecsételték a békét. Támogatták a csehszlovák kormányt az abban az időben időszerűtlennek látszó baloldali törekvésekkel szemben s Prága megígérte, hogy ezért egyenrangú félként kezeli őket és biztosítja anyagi és szellemi jogaikat. 1926-ban, a kezdődő európai prosperitás évében, amikor mindenki mindenkivel kibékült és a megerősödött polgári nemzeti erők egymásra találtak az elsekélyesedett és a reményeket be nem váltó marxizmussal szemben, stílszerűnek látszott a szudétánémet lépés és azzal

a kilátással kecsegtetett, hogy Csehszlovákia tényleg Svájc-szerű állammá fejlődik.

Nem így történt. A prágai baloldal és a hátrálni nem akaró cseh sovinizmus mindaddig késleltette a megoldást, amíg az 1930-ban kitört világválság elsodorta a kezdődő megegyezés előfeltételeit. A gazdasági bajok között minden szentnek maga felé hajlik a keze, hát még a cseheké. A kormány igyekezett a cseh nemzettársakat megmenteni, míg a németeket elhanyagolta, holott iparvidékeiken éppen ők küzdöttek a legkeservesebben a gazdasági válsággal. Lecsökkent anyagi eszközeivel csak a csehek támogathatta, a németek üres zsebbel kerültek ki. Az elégedetlenség a munkanélküliséggel párhuzamosan nőtt a szudétánémet vidéken, a kormányban lévő német agrár és szocialista vezetők pedig hamarosan elvesztették a kapcsolatot a vidéki németekkel, csak magukra gondoltak, „becsehelték“ s pozíciójukat a kormány parancsainak eszeveszett iramú teljesítésével igyekeztek menteni. Az 1926-ban kezdeményezett német-cseh béke belsőleg már holtpontra futott, amikor 1932-ben és 1933-ban Szudétánémetországba is átcsapott az új német nemzeti mozgalom hulláma.

A csehek ekkor követték el a legnagyobb hibát.

Nem értették meg, miről van szó, s rendőri rendszabályokkal igyekeztek megfojtani a népmozgalmat: 1933-ban feloszlatták a meglévő szudétanémet nemzeti irányú pártokat. Az időközben megnőtt német nyomás miatt nem tudták azonban megakadályozni, hogy 1934-ben Henlein Konrád aschi tornatanár új, látszólag szelíd és nyugodt mozgalmat szervezzen és az 1935-ös parlamenti választásokon a legnagyobb politikai párttá fejlessze a szudétanémet nép egységéből kinőtt frontot. Henlein kezdetben őszintén a cseh és a német nép kibékülését kívánta, s e célból kereste a barátságot az úgy ahogy megközelíthető cseh agrárokkal, de amikor az 1935-ben kötött csehszlovák-orosz szövetség félreértett biztonságában Benes irányzata megerősödött, s egyre támadóbban lépett föl a német nemzeti eszmék ellen, Henlein pártjának útja is elhajlott az okulni nem akaró cseh állameszmétől. Minél nagyobb eredményeket ért el Hitler a külföldön, annál biztosabban kovácsolódott Csehszlovákiában a német egység. Ausztria csatlakozása után az államválság akuttá vált, s a csehek egyre hisztérikusabb ellenrendszabályokkal igyekeztek letörni a henleinizmust, úgyhogy a nyugati hatalmak kénytelenek voltak közbelépni és Prágába kül-

deni lord Runciman, az európai békét veszélyeztető szudétánémet helyzet tisztázására. A birodalom ebben az időben már nyíltan Henlein mellé állt. Prága szövetségeseire, az oroszokra és a franciákra támaszkodva kijelentette, hogy az erőszaktól sem riad vissza jogainak megvédésénél és a német kisebbség túlzó követeléseinek visszautasításánál. A helyzet kulcsa az angolok kezébe került: ők döntötték el, vajjon a szudétánémet kérdést békésen kell-e megoldani, vagy megéri-e a világháborút. London megnyeréséért hónapokig elkeseredett propagandaharc folyt, végül is a német felfogás győzött: Henlein és kitűnő munkatársai több londoni úton megismertették a szudétánémet felfogást a britekkel s amikor lord Runciman több hetes csehszlovákiai tartózkodása után ugyancsak arra az eredményre jutott, hogy a cseheket és a szudétánémeteket lehetetlen kibékíteni, a nyugateurópai nagyhatalmi bíróság az erőszak alkalmazása helyett egyszerűen kimondta a válást. 1938 szeptember végén Münchenben elhatározták a szudétánémet nyelvterület leválasztását a csehszlovák államról. A nagyfontosságú döntés nem történhetett volna meg simán, ha Henlein pártja nem tömöríti sziklaszilárd egységgé a német kisebbséget s a világ nem

győződik meg más megoldások képtelenségéről. A szudétanémetek öt év alatt csodálatos belső munkát végeztek. A szétszaggatott, egymásnak felelgető, csak anyagi előnyöket kereső letargikus német tömeg másfél évtizeddel előbb egyáltalán nem törődött még nemzeti érdekeivel és indifferensen németül beszélő „csehszlovák“ volt. 1932-ig a csehszlovákiai magyarokat a németek politikailag alig segítették, sőt kormánytámogató „aktivizmusukkal“ gyakran kompromittálták ellenzéki magatartásukat. Prága Stresemann érájában a németek megalégedésével és államhűségével érvelt, valahányszor a magyarok a külföldön panaszkodni mérészkedtek. Hitler csillagának feltűnése után minden megváltozott. A német töredékpártok egymásután olvadtak be Henlein mozgalmába, ahol a nemzeti szocializmusra emlékeztető belső fegyelem alakult ki, a nemzeti érzés egyre elsodrőbb hullámokat vert, a prágai német miniszterek pártjai eltűntek a választásokon, s csak a miniszterek maradtak a bársonyszékekben. A német agrárok, szociáldemokraták, keresztényszocialisták, kommunisták meggyöngültek, s 1935-ben Henlein a német szavazóknak már 66 százalékát egyesítette, az 1938 júliusában lezajlott községi választásokon pedig a

borzalmas ellennyomás, a mozgósítás és az állami-
lag segélyezett emigráció fantasztikus propagan-
dája ellenére, a nép 90—95 százalékát. A szudéta-
németek bebizonyították, hogy a németiség nemcsak
a birodalomban vonul föl egységesen Hitler mö-
gött, hanem — mint annakidején a Saar-vidéken
— a külföldön is, idegenektől ellenőrzött, a néme-
teknek egyáltalában nem kedvező választójog, a
szabad propaganda, a „demokrácia varázsa“ és az
ellenterror mellett. Henlein a csaknem négy mil-
liós tömeggel egyre határozottabb kívánságokkal
lépett föl s az 1938 tavaszán kifejtett karlsbadi
programjában teljes területi, gazdasági és kultu-
rális autonómiát követelt, a csehszlovákiai önálló
német „néptest“ elismerését, a kisebbségnek oko-
zott károk jóvátételét, s nemcsak a német egyedek-
nek, hanem a német kollektívum nemzeti jogainak
tisztéletbentartását. A karlsbadi nyolc pont alap-
ján Henlein megegyezhetett volna a csehekkel, ha
Prága hajlandóságot mutat elfogadásukra s ebben
az esetben Csehszlovákia régi nagyságában centra-
lista nemzeti államból föderatív nemzetiségi ál-
lammá alakul át, mintegy „keleti Svájcá“. A cse-
hek nem tudták megadni a döntő engedményt: el-
buktak. Amikor Henlein hosszú tárgyalások után

meggyőződött a prágai Hodzsa-kormány szabotálási kísérleteiről, szakított karlsbadi programjával s lándzsát tört a szudétanémet önrendelkezés mellett. A tárgyalások megakadtak, a szudétanémet nép egy-két durva incidens után föllázadt, — a többit tudjuk: Hitler beszélt s jött Berchtesgaden, Godesberg, München.

A magyar kisebbség a legutolsó években sokat tanult a német példából. A nemzeti lelkesedés a magyaroknál kezdettől fogva megvolt s az intranzigens ellenzéki politika elveit a csehszlovákiai magyarság töretlenebbül és régibb idő óta képviselte, mint a szudétanémetiség, de a szervezés módszerei, az önfegyelem, a tekintélyi elv, az őszinte nemzeti és szociális munka mindent előntő lendülete, az egység parancsa a szudétanémet példa nyomán erősödött a magyar táborban. A magyar törekvések 1930-ig támasz nélkül álltak a köztársaságban, most döntő segítséget kaptak. Logikus volt tehát, hogy az egységessé váló magyar párt 1930 óta — a teljes függetlenség megóvása mellett — szorosán együttműködött az egységes németiséggel és kihasználta a közös föllépésből származó előnyöket.

A szlovákok

A magyarság másik társa a szlovákság volt a köztársaságban. Talán sehol nem halmozódott föl annyi félreértés és illúzió, mint a magyarországi magyarokban a szlovák-magyar viszony megítélésénél. Hol harag és csalódás önti el a közvéleményt, mert a szlovákság ném úgy viselkedik, mint ahogy elképzeltük, hol remény és bizonyosság él a szívekben, s biztosra vesszük, hogy a magyarnak a szlováknál nincs meghittebb barátja. Húsz év alatt a felvidéki magyar megismerte a szlovákot és megértette. Tisztában van hibáival és érzelmeivel s tudja, mennyiben számíthat rá.

A szlovák nemzet kicsiny és kiegyensúlyozatlan. Az 1918-as változás a nemzeti és a gazdasági életnek elég kezdetleges fokán találta, s előrelátható volt, hogy évtizedekig tart, amíg nagykorúvá válik. Hiba volt, hogy a magyar középosztály és

hivatalnoki kar egy része önként, vagy erőszakkal távozott az országból, mert ha megmarad és megérti a szlovákokat (ami később részben megtörtént), a cseh elem nem terebélyesedhetik el oly döntően Szlovákiában, mint így. De az 1919-es izgalomban és gyűlöletben lehetetlennek látszott a megegyezés a szlovákok és a magyarok között. A szlovák kisember, főleg a katolikus paraszt, közönyösen nézett addig a magyar uralomra: a nemzeti ébredés még nem következett be lelkében. Létezett egy félig magyar, félig szlovák kisközéposztály, amely neofita rajongással csüngött a felsőbbrendűnek elismert magyar társadalmi formán, s fiait magyarokká nevelte. De a szlovák „nemzeti ébresztők“ kicsiny elszánt csoportja, — a „pánszlávok“, mint mi neveztük — izzó gyűlölettel fordult a magyarok ellen, akikben a szlovák nemzeti érzés elnyomóit látta. Az elnyomás szerintük sem volt annyira fizikai (ámbar ilyen tekintetben is súlyos vádakkal álltak elő), mint inkább lelki: a magyarok lehetetlenné tették a szlovák nemzeti öntudat kifejlődését, nem engedték, hogy szlovák nemzet alakuljon meghatározott nemzeti ranggal, jogokkal és berendezkedésekkel. A szlovák népet a magyarok szerintük mesterségesen szellemi kiskorúságban tar-

tották, lélekhalászást folytattak, kedvezményekkel megnyerték az egyedeket s vagy magyarokká idomították őket, vagy kezes szlovák bárányokká, melyek a nemzeti szabadság eszméit nem ismerve, hálsán ették az istálló jászlából az eléjük rakott füveket. Ha a magyarság nem is bánt rosszul a szlovák paraszttal, föltétlenül kitartott felfogása mellett, amely szerint a „szlovák nem nemzet“. A Prágában vagy a külföldön tanult nemzeti ébresztőknek, a szlovák értelmiségnek, papoknak, tanítóknak, kereskedőknek, ispánoknak, ügyvédeknek, Európában és Amerikában kóborló szlovák intellektüelleknek, ez fáj a legjobban. Népükből nemzetet kívántak teremteni.

Az értelmes szlovák tisztában volt azzal, hogy a középeurópai kedvezőtlen földrajzi helyzetben a kiszámú, alig két milliónyi elmaradt szlovákság önállóan és szomszédos nemzet támogatása nélkül nem alkothat életképes államot a dunai térben. A régi romantikus magyargyűlölők orosz kapcsolatokról álmodtak, Kollár még a németességgel és az osztrákokkal kívánt együttthaladni, de akadtak szlovák vezérek, akik kezdettől fogva a magyar állam keretében létesített szlovák föderatív társállammal vélték megoldani a szlovák nemzet autonóm életé-

nek problémáját. (Így a katolikus pánszlávok és egy ideig Hlinka köre is.) A magyarok nem mutattak megértést e megoldási mód iránt, talán azért sem, mert az autonóm Szlovákiát a Bach-korszakban Ausztria kezdeményezte a magyar nemzeti állam eszméjének gyengítésére. Esetleg, ha Magyarország belső politikai átépítése kritikus pillanatokban a Habsburg-előtörés ellensúlyozását szolgálhatta volna, akkor a magyar vezető réteg kellő időben ráeszmélt szükségességére, de a történelem tanítása szerint a nemzetiségeknek adott valamennyi jog a Habsburgok centralista törekvéseit segítette elő s ezért — más okok mellett — csökönyszerűen elzárkóztak e megoldás elől. A szlovákok sem találták a legcélszerűbbnek a magyar kapcsolatok kiépítését még akkor sem, ha egyenjogúságot hoz. Félttek „a magyar zsírtól és gabonától“, mint egyik óvatos vezetőjük kijelentette, félték a magyar Alföld gazdagságától, az északi hegyek szegénységét nyugtalanító déli jólétől, a magyar forma felsőbbrendűségétől, amely még akkor is vonzaná, levándorlásra bírná és elnemzetlenítené a szlovák tömegeket, ha a magyar állam keretében teljes jogot élveznek.

Különösen a „*Hlas*“ folyóirat körül csoporto-

suló haladó szellemű szlovák értelmiség, az úgynevezett „hlaszisták“, közöttük a későbbi Prágapárti szlovák vezérek (Hodzsa, Dérer, Srobár, Osusky, Stefanik, stb.) óvakodtak a magyar kapcsolattól. A század elején megismerték Masaryk tanait s lelkes hívei lettek a Nyugat felé forduló új cseh demokráciának. A szlovákok legalkalmasabb támogató társnemzetének a csehek tekintették egyrészt a közvetlen rokoni kötelékek, másrészt a prágai „modern haladó népi szellem“ miatt, s amikor elérkezett 1918-ban a döntő pillanat, egyedülálló befolyásukkal tényleg a csehekhez csatlakoztak. Az ébredő szlovák nemzeti öntudat egyetlen garanciáját Prága akkori szellemében látták. A szlovák népet 1918 végén senki más nem képviselhette csak a hlaszisták élgárdája, más vezér, vagy testület nem igen létezett. A hlaszisták hamarosan „centralista“ szlovákokká váltak: elismerték Prága vezető szerepét s alapjában véve nem bánták, ha a csehek a szlovák nyelvet a csehbe idővel beolvadó tájnyelvnek tekintik, annyira behódoltak a csehek modern fölényének. A két rokonnemzetet összeforrasztó s a szlovák különállást eltüntető „csehszlovákizmus“ e centralista szlovák intellektüellekben lelte döntő támaszát, ők hozták be a cseh pártokat

Szlovákiába, ők ömlesztették a szlovák népet a cseh politikai káderekbe, ezzel lehetetlenné téve egy ideig az önálló szlovák nemzeti szervezkedést. Annyira élt bennük a masaryki Csehország elismerése és rajongása, hogy a leghelyesebbnek látták, ha a szlovákság némi nyelvi különállás mellett egyszerűen beolvad a cseh formába. Természetesen ők támadták a leghevesebben a magyarokat is, nemcsak a múlt, hanem a „maradi és feudális magyar társadalmi berendezkedés“ miatt is. A köztársaság első éveiben a centralista szlovák vezérkar rányomta bélyegét a szlovák fejlődésre. Rajtaütésével megnyerte a legtöbb választót, a magyargyűlölet szításával megakadályozta a másféle fejlődést, hű csatlósa lett a benesi külpolitikának, a prágai nemzeti koalíció elképzeléseinek, s a nemzetiségeket visszaszorító tevékenységnek. Ebben az időben úgy látszott, hogy fölöttébb eredményesen dolgozik. Volt azonban a szlovák népben egy más csoportosulás is, amely az államfordulatkor szervezetlen maradt, s főleg: nem rendelkezett a helyzetet fölismerni s a hatalmat átvenni tudó élgárdával. A katolikus papság évtizedekig gyűjtögette maga köré a katolikus szlovák népet s a magyar néppárt házatáján önálló szlovák politikai sejteket létesít

tett egyes vidékeken, így például Nagyszombatban a Szent Adalbert valláserkölcsei alapú szlovák kultúregyesületben, vagy Rózsahegyen, a legendáshírű Hlinka páter parókiáján. A plébánosok nemzeti akciója hol tombolt (például az 1907-i csernovici szlovák zendülés alkalmával), hol lecsillapodott s Jedlicska, Juriga, Tomanek opportunus „pánszlávizmusává“ változott. A szlovák katolikus nép megszervezői ellentétben a túrócszentmártoni „haladó“ szlovákokkal, nem helyezkedtek eleve magyarellenes álláspontra, habár népük nemzeti jogait legalább oly hévvel védték, mint a hlaszisták. Csehországtól világnézeti okokból idegenkedtek, mert vallási érzésüket nehezen egyeztethették össze Masyaryk és a cseh pártok radikalizmusával, de bizonyos alacsonyabbrendűségi érzés is kínozza őket: túlérzékenységükben félték a csehek fölényétől. Ha 1918 végén Magyarországon nem kerül uralomra a legbaloldalibb világnézet, e katolikus szlovákok talán megegyeznek Budapesttel s megszületik egy olyan kiegyezés-féle, amelyet 1938 októberében a bajbajutott Csehország tudott kötni Zsolnán az elválni akaró Szlovákiával (a csehek 1938-ban hasonló helyzetben sokkal ügyesebbek voltak, mint a magyarok 1918-ban), de amint a nemzeti

ellentéthez erős világnézeti ellentét járult, a hlaszisták fölénybe kerültek és a kapu a magyar-szlovák tárgyalások előtt becsapódott. 1920-ban pedig késő volt. — A szlovák katolikus „néppárt“ néven Hlinka vezetésével folytatták szervezkedésüket az új köztársaságban. Prágával azonnal özszeütközésbe kerültek, amint látták, hogy a hlaszisták (az „argalások“ és a szocialisták) a szlovák lélek megváltoztatására törekszenek s új hideg és realista csehszlovák emberré kívánják gyúrni a romantikus és vallásos szlovákokat. Aki idegenül áll a cseh életstílussal szemben és bántotta Prága fölényeskedése, Hlinkához menekült. Elsősorban természetesen a falu népe, a cseh városi ember kíméletlenségétől irtózó paraszt, de csakhamar Vajansky és Országh oroszbarát ószlovákjainak utódjai is a szlovák önállóságot kívánó Martin Rázus Nemzeti Pártjával. A hűvös, anyagias természetű és világpolgáribb evangélikus szlovákok inkább a centralisták oldalán maradtak.

Hlinka néppártjának szervezkedése lassan és ügyetlenül folyt. A célok nem álltak világosan a vezetők előtt, s egyáltalán, a párt nem rendelkezett odaadó és komoly vezető réteggel. Sok egyéni ambíciójú férfi akadt a vezetők között, még több kez-

detleges és befolyásolható személyiség, helyi érdekű pártkorifeus, tapasztalatlan, vidéki ember. Ha egy-egy külső alkalom és a csehek túlmohósága fölbőszítette a népet, a párt megduzzadt, ha Prága óvatosabb és körmönfontabb politikát folytatott, a lendület megtört, s a párt tehetetlennek bizonyult. A szlovák választók 25—40 százalékánál többet a párt soha sem egyesíthetett. Pedig időközben 1920 és 1935 között kiépült a kezdetben csak ködös cél: a szlovákok teljes politikai, gazdasági és kulturális autonómiája annak a szerződésnek alapján, amit az emigráns Masaryk még a háború alatt kötött Pittsburghban az amerikai szlovákok vezetőivel. Prága kirtikusabb időkben egy-egy látszatautonómiával csillapította le a fel-fellángoló szlovák nemzeti szenvedélyt s a néppárt emberileg gyenge vezetői egyéni jutalmakért évekig szabotálták is az igazi önállóságot, de az eszme nem aludt el. A legnagyobb feszültség a csehek és Hlinka autonómista mozgalma között 1920-ban uralkodott, amikor Hlinkát bebörtönözték s 1929-ben a hazaárulással vádolt Tuka pőrének idején. A diplomáciailag ügyesebb prágai kormány minden alkalommal le tudta szerelni az autonómisták merészebb követeléseit s a magyar kisebbség sokszor csalódott, ami-

kor azt hitte, hogy közös „őslakos“ blokkba tömörülhet Hlinkáékkal s egyesült erővel indulhat a prágai Hradzsín elfoglalására. A barátkozás, valljuk be, sohasem volt teljesen őszinte. A szlovák néppárt végeredményben nem volt magyarbarát és nem kívánt végleg szakítani Prágával, csak nagyobb jogokat kicsikarni, a magyar kisebbség nem gondolt komolyan a tartós szlovák autonómiára és a magyar területek visszacsatolására törekedett. így hát a sok kísérlet ellenére mélyebb együttműködés a legutóbbi időkig nem kristályosodhatott ki.

*

Az autonómista mozgalom a tökéletlen kivitelezés ellenére hatalmas belső potenciával rendelkezett a szlovákok között. A nép a cseh életformával egyszerűen nem tudott megbarátkozni, a cseh viszont meggondolatlan hévvel igyekezett embereit és módszereit ráerőszakolni az érzékeny szlovákokra. A szlovák gazdasági bajait a csehek magatartásával indokolta: úgy érezte, a gőgös Prága „blby slovak“-nak, buta tótnak tartja, kineveti, lenézi és kizsákmányolja, mint a gyarmatot, elveszi erdeit, földjét, nyelvét, romantikáját, vallását, meg-

szállja városait és kizárólag gyakorlati okokból igyekszik eltüntetni minden nyelvi különbséget is, természetesen az erősebb cseh forma javára s egységes tízmilliós nemzetet óhajt forrasztani a hétmilliós csehből és a hárommilliós szlovákból, mert így kívánja az árnyalatokért nem rajongó államraison. Minél közelebb állt a nyelv a szlovákokhoz, annál könnyebbnek mutatkozott a szlovák „regionalizmus“ megtörése. Hlinka nem tudott döntő erőt összpontosítani a csehek ellen, s az eredmény csak halála után következett be. (Az ősz vezér 1938 augusztusában halt meg Rózsahegyén.) De kétségtelen, hogy két évtizedig tartó határozatlan, de lelkes és temperamentumos munkájával ő akadályozta meg a hlaszisták és centralisták beolvasztó „csehszlovákizmusának“ győzelmét. Ha Hlinka. pártja nem állít minduntalan akadályt, ha nem hirdet gyöngeségében is csökönyös nyelvi és nemzeti separatizmust, ha szavának és tekintélyének erejével nem korbácsolja föl a szlovák nép sajátos nemzeti öntudatát, akkor a szlovákság behódol Prágának s felszívódik a csehszlovák közösségben, mint a csehrajongó hlaszisták kívánták. Nem születik meg a mai autonóm Szlovákia, ha Hlinka nem harcol érte annyi kitartással. Bármily eredménytelen volt is a

rózsahegy-i vezér politikája húsz évig, kinevelte az új autonomista szlovák nemzedéket, amely már alkalmas fiatal vezetőket tudott állítani a szlovák nemzeti mozgalom élére. A régi háborúelőtti s kétség-telenül kitűnő vezérek nagy része világnézeti és gyakorlati okokból csehszlovákizmust akart s az autark szlovák élet mozgalma az ő idejükben nem hódíthatott, s csak Hlinka mozgalmában pislákoltt tovább. De amint feltűnt Hitler csillaga s a népi nemzeti öntudat új érvényt kapott, a szlovák nemzetben is háttérbe szorultak az egyesülés mellett szóló hangok és erősödni kezdett az öncélú népi tudat, az autonómia vágya. Addigra megjelent a tehetetlen és korrupt öregeket fölváltó új autonomista nemzedék is, amely évek óta kristályosodott Durcsánszky, mai szlovák igazságügyminiszter, merészhangú lapja, a *Nástup* körül, s magához ragadta a vezetésk. Ismeretes, hogy 1938 őszéig a szudétánémetség is autonómiát kívánt a köztársaságban. A német és szlovák autonomista mozgalom találkozott s a szudétánémetek már 1937 óta a szlovákok patronusaiként léptek föl, irányították őket s a német mintájú nemzeti tűzben égő kis nemzet szívesen és lelkesen követte egyelőre Henleint. Ez volt a második eset, hogy a szlovákok a németektől kap-

ták meg nemzeti akciójuk kezdő sebességét: először a múlt század negyvenes éveiben Herder és Hegel tanaitól, most Hitlertől.

Ne csodálkozzunk tehát, ha a szlovákok Benes politikájának összeomlása után németbarátsággal tüntettek. Hlinka pártja, az autonomista mozgalom, a Nástup köre (ahonnét a mai fiatal szlovák vezetők kikerültek, mint 1918-ban az akkori más irányú s ma levitézlett vezetők a Hlas köréből) régen németbarát volt mind világnézetileg, mind politikailag. A csehszlovákizmus évről-évre gyöngült, pontosan a szerint, amint Hitler erősödött s Benes érájának elvei elhalványodtak. De akármilyen történik a szlovákok németbarátságával, egy bizonyos: a *csehszlovákizmus soha többé döntő erővel nem lángolhat föl*. A hlaszisták terve nem sikerült, az önálló szlovák nemzeti érzés nagykorú lett s a hitlerizmus segítségével országot formált. Nincs többé csehszlovák nemzet, hanem van cseh nemzet és szlovák nemzet. A szlovákokkal ezentúl minden körülmények között, akár cseh, akár más kapcsolatban, mint önálló nemzettel számolni kell, például úgy, mint a hollandokkal, akik önálló tudatú nemzetet alkotnak annak ellenére, hogy nyelvük a németnek csak egyik tájszólása. Az elmúlt hetek fejlődése nem vál-

toztatható vissza, mint ahogy lehetetlen visszaváltoztatni a nőt, ha egyszer leányból asszony lett. A csehszlovákizmus csődöt mondott, a szlovák nép belépett az autonóm nemzetek sorába. Ezen az sem változtat, hogy a szlovákok 1938 október elején Zsolnán a teljes autonómia fejében elhatározták a köztársaság keretében való megmaradásukat. A zsolnai kiegyezés után, mint egyenrangú fél teszik ezt, s helyzetük a cseh-szlovák államban ugyanaz, ami a magyaroké volt az osztrák-magyar monarchia községében.

*

A magyarok félreértették a szlovák autonomista mozgalmat is, mint egyáltalán a szlovák problémát. Azt hitték, az autonomista szlovák, amennyiben szakít a csehvel, a magyarhoz akar visszatérni, netalán olyan formákban, mint 1914 előtt. Az autonomista szlovák elszántan vívta élet-halálharcát a csehvel, s küzdelmében szívesen igénybe vette a magyarok segítségét, de alapvető viszonya a magyarsághoz nem változott. Célja, hogy épügy disztánsot teremtsen Prágához, mint teremtett húsz év előtt Budapesthez. Akkor cseh segítségre szorult, ma úgy érzi, hogy felnőtt és önálló, s Prága segítségére

sincs szüksége — különösen, ha a hatalmas német birodalom mögötte áll. A centralista és az autonómista szlovák között mindössze Prága viszonylatában van különbség. Mi felvidéki magyarok tudtuk ezt, s e szerint igyekeztük megalapozni szlovák politikánkat.

Azt is tudjuk, hogy az elért komoly eredmény ellenére a szlovák nép továbbra kicsiny és kiegyensúlyozatlan nemzet marad, s továbbra sem alkothat egységyedül önálló államot tenger és gazdag föld nélküli kedvezőtlen középeurópai helyzetében. A szomszédos államok támogatására továbbra is szüksége lesz — viszont e támogatás ma nem történhet meg a régi kezdetleges formában, hanem modernül, emancipáltan, a szlovák nemzetnek kijáró fenségjogok tiszteletbentartásával, ugyanúgy, ahogy a brit világbirodalom szabad és önálló részei keresnek támaszt a nagyhatalmi anyaországban. S még valami új van: a szlovák nemzet ezentúl szabadon választhatja, hogy kit kíván támasznemzetének s ki-nek adja oda a támogatás fejében együttműködését. Szlovákia valamennyi szomszédja számításba jöhet. Ezer évig a magyarság szerepelt támasznemzetként, s amikor a magyar-szlovák viszony szétszakadt, a szlovák nép Csehországhoz került. Húsz éves félre-

értés után Szlovákia meglazította ezt az új támaszviszonyát. S ha nincs megelégedve a prágai kapcsolatokkal, bárki mást választhat, Németországot, Lengyelországot, Magyarországot. Attól függ, melyik szomszéd tud többet adni, melyik biztosíthatja hathatósabban a szlovák nemzet önálló fejlődését, gazdasági és szellemi életét, szóval melyik szomszéd a legalkalmasabb — mindent tekintetbe véve és bekalkulálva — a tartós támogatásra.

Eljöhet az idő, amikor nemes versengés indul meg a szomszédok között a szlovák kapcsolatokért. Bennünket természetesen azok a kilátások érdekelnek, amelyekkel a magyarság indul, s körülbelül sejtjük is húszéves tapasztalat után a magyar lehetőségeket. Gazdasági és más természetű szükségletek egymás felé sodorják a Kárpátok népeit, s a geopolitika egységet kíván a Duna medencéjében, egységet, amit először Szent István valósított meg. Ha a magyar nép hibáit levetve erős és egészséges központi országot épít ki, olyat, amire valóban támaszkodni lehet, ha a magyar forma felfrissült vonzereje ismét kívánatossá teszi a gyengébbek számára a közeledést, ha szociális, társadalmi és politikai szempontból magasrangú modern mintaállam hívná a dunai népeket, akkor elképzelhető a szlovákok

kapcsolatkeresése is. De előfeltétele, hogy a barátkozást semmiféle hátsó gondolat ne torzítsa és a magyarság adott szavának erkölcsi súlyával és nemzetközi garanciával egyszer s mindenkorra tiszteletben tartsa a szlovák nemzet önállóságát és felségjogait. Ma ez az idő még nem érkezett el. Magyarország nem épült át, nem svéd, vagy holland mintájú kívül-belül kiegyensúlyozott erős állam, amelynek vonzása ellenállhatatlan. Bármily rokonszenvvel néz a szlovák nép nagy része Budapestre, bizalmatlan és nem látja érdekének, hogy közeledjék. A magyarság még nem az a delej a Duna medencéjében, ami például a hitlerizmus a világ minden németje számára. Előbb belül tökéletessé kell tenni az országot, a magyar tehetség és államalkotó művészet erejével fölvirágoztatni, hogy formája ugyanolyan diadalmas hatást gyakorolhasson, mint Szent István az Anjouk, vagy a szabadsághősök korában. Egyelőre a szlovákok a magyaroknál több garanciát látnak a legyengült csehekben, akik mai gyengeségükben képtelenek formájukat ráerőszakolni a szlovákokra, úgy, hogy a szlovákok belső veszély nélkül kiépíthetik egyéniségüket. A szlovákok és a csehek közt ma az arány 3:6-hoz. A cseh fölény nem nagy. Magyar viszonylatban az arány 3:11 volna, s a tizenegy-

millió életerős magyar veszélyesebb lehet a szlovákságra, mint a hatmillió rezignált cseh. Lengyel (3:33) vagy német (3:80) viszonylatban az arány még egyoldalúbb, itt azonban másféle előnyök származhatnak a kapcsolatból. A szlovákság tehát mintegy helyzeti tehetetlenségéből és erőviszonyaik miatt a csehek mellett maradt — kérdés, a számítás helyes-e, s állandóra elég támasz-e a bonyolult európai létben a hatmilliós letört cseh nemzet szövetsége, ha pillanatnyilag Prága gyengesége a szlovákok javára szolgál is.

Politikai kiteljesedés

A felvidéki magyar harcolt a csehvel, megismerte a szlovákot, tanult és együttműködött a némettel, mélyült és tökéletesedett. Politikai küzdelmeiben új eredményt ért el: vezető osztályai összeforrtak az alsóbb rétegekkel, mint a sokáig ostromlott apró erődben a bakák a tisztekkel. Láttuk az államfordulat után azonnal gyér, de valódi népi szervezetek alkották a kiinduló pontot a szervezkedésben, a lentől fölfelé ható akciók, míg a régi magyar parlamenti politika, a föntről lefelé ható módszer nyomtalanul eltűnt a szilárdabb erőket kívánó helyzetben. A magyar vezetők az uralkodó és a parancsolóan föllépő demokratikus rendszerben kénytelenek voltak a tömeg megszervezéséből kiindulni, különben elvesztek volna. Kezdetben talán kellenlenül, vagy csak hazafias hevükben láttak hozzá a nép teljes bevonását kívánó munkához, ké-

sőbb belemelegedtek. Az új nemzedék eljövételével, az új iskolázottsággal, az igazi helyzet fölismerésével, a leszegényedéssel, a volt úr és a volt paraszt közt kialakuló közösséggel, a demokratikus népi politika őszinte és alapos vonásokat kapott. A demokráciát a magyar az új államban életviszonyaiból tanulta meg. Nem a külső politikai demokráciát, amelynek fonákságait a balpártok hipokrita életében, a csehek furcsán egyoldalú magatartásában nyomban észrevette, s különben is ismerte a budapesti radikális polgárságnál, hanem a *belső demokráciát*: a lelkek, a társadalmi viszonyok és a felfogások demokráciáját. Azt, hogy az emberek egyenjogúak a becsületes szolidaritás jegyében. A népi közösséget, a testvériességet, az osztályok egymás elleni harcának leépítését. Ilyen értelemben nemcsak egy demokratikus államforma lehet bévül demokratikus, — sőt gyakran nem is az — hanem minden olyan rendszer, amely a néptestvériség alapjára épül. A belső demokrácia a komoly népi közösség előfeltétele. A munkás és a paraszt ugyanolyan tagja a társadalomnak, mint a hivatalnok, vagy a katonatiszt, nincs fönt és lent, nincs kisebb jog és nagyobb jog, hanem egységes népgépezet van, különféle csavarokkal, rugókkal és kerekekkel,

nagyobbakkal és kisebbekkel, de valamennyi egyformán fontos, s ha a csavarok meglazulnak, a baj ugyanolyan, mintha a legértékesebb alkatrész romlik el. A magyar életben (éppen) ez a belső, kiegyensúlyozott demokrácia hiányzott még ott is, ahol esetleg külső politikai demokráciát hirdettek. A felvidékiekben húsz év alatt éppen ez fejlődött ki, még ha a külső demokratikus politikai rendszeről a viszonyok gyakorlati hatása alatt egyre szkeptikusabb vélemény alakult is ki. A külső demokráciát a kisebbség a csehektől vette át, s előnyeit alkalmazta, sőt meggyőződésesen értékelte. A belső demokrácia a hosszú, nehéz évek alatt természetes erővel növekedett, főleg az új nemzedéknél, a demokratikus külsőségeket a lélekbe bevetítő ifjúságnál.

A demokrácia igazi és döntő eredményei akkor teljesedtek ki, 1937 körül, amikor a belső demokratikus érzés átítatta a kisebbségi társadalmat és összeforrt az új nemzeti érzéssel. A magyar középosztály Csehszlovákiában nehezen találta meg az utat a ma „néptestvériségnek“ nevezett belső demokráciához, viszont a magyar paraszt és kisember kezdettől fogva csodálatos politikai érettségről tett tanúságot. E tényt mindenkinek a figyelmébe aján-

lom, aki a magyar tömegek „politikai kiskorúságáról” beszél, s például ezért ellenzi az általános titkos választójogot. A magyar tömeg, amikor 1918-ban Csehszlovákiához került, nem ismerte a demokratikus berendezéseket. A választások folyamán szabad elhatározásból, sőt a legkörmönfontabb ellenagitáció ellenére, fegyelmezetten mégis magyar maradt s többségében kitarzott a nemzeti pártok mellett. Hiába alakultak látszat-magyar pártok, hiába osztott a kormány földet, hiába zengett a hatalmas anyagi eszközökkel táplált ellenpropaganda, hiába szaporodtak gombamódra a néha szemkápráztató ügyességgel szervezett megbontási kísérletek, a magyar tömeg nem vészelt el a politikai szabadság útvesztőjében, hanem együtt maradt és káderei soha sem bomlottak szét. Az 1920-as választások eredményéről már szólottunk: 160.000 magyar követte azonnal az igazi magyar ellenzékét, a keresztényszocialistákat és a kisgazdákat. A következő választásokon, 1925-ben, 1929-ben, 1935-ben ugyanígy történt, sőt az arány tetemesen föl javult. Legutoljára a magyarságnak már csaknem 70 százaléka 270.000 szavazó (600.000 magyar nevében) gyűlt a zászló alá, az 1938-as júniusi községi választásokon pedig az egyesült magyar párt sokhelyütt több

szavazatot kapott, mint az 1930-as népszámlálás alapján egyáltalán járt volna. Mi más ez a kitartás és fegyelmezettség, ha nem az ösztönös politikai érettség jele? Annak bizonyítéka, hogy becsületes és hozzáértő vezetés alatt a magyar tömegek felismerik a helyes utat, magukra hagyottan, ezer csábításnak, terrornak kitéve is. Igaz, a felvidéki magyart közös alapeszme: a magyarság és a természetes nemzeti érzés tartotta össze, s az ellenerő nem hathatott, mert idegen volt. De nem mindig történt így, s az ellenvetésből is megtanulhattunk valamit: ha van a tömeget összetartó központi eszme, a „politikailag éretlen“ magyar nép együtt marad. Csak ha nincs, akkor húz szét közönyösen, vagy fölháborodva. De ilyen esetben nem a nép éretlen, hanem a meggyőződése és érdeke ellenére ráerőszakolt politikai eszme.

A felvidéki magyar pártok állandóan hozzásimultak a nép igényeihez és kellő erővel kijátszották az összetartó vezéreszmét, a nemzeti érzést. A Pozsonyban keletkezett keresztényszocialista és a Rimaszombaton-Losoncon székelő kisközgazda párt az 1920-as választások sikere után a prágai parlamentben érelyes küzdelmet folytatott a magyarság jogaiért. Állandóan a leghatározottabb ellenzékiiség alap-

ján állt, önrendelkezési jogot követelt, szembe helyezkedett a ténnyel, amely „megkérdezése nélkül csatolta a magyarságot Csehszlovákiához“. Nagyfokú politikai ügyességre vallott, hogy a „non cooperation“-t bejelentő bátor hang ellenére meg tudott maradni, sőt növekedni, a csehek nem csaphattak le azonnal szervezeteire. Ennek két oka volt. Egyrészt az, hogy Prága főleg a külföld előtt meg kívánta őrizni a demokratikus élet kulisszáit (mert nemzetközi politikájának szüksége volt rá: Benes csak így biztosíthatta a nyugati demokráciák támogatását) s más „alkotmányos“ megbontó eszközöket eszelt ki, másrészt a magyar pártok elutasító elvi magatartásuk mellett a gyakorlatban példás fegyelmet és szükséges lojalitást mutattak, a nem helyeselt törvények tiszteletét, mert másképp nem élhettek meg. Nem voltak macedónok. Valahogy de jure nem ismerték el a köztársaságot, de facto igen. Az összekötő lépést a két mód között sohasem tették meg, nem kötöttek önként Locarnot a csehekkel, s főleg ez különböztette meg a magyar népi politikát a kormány által útrabocsátott „aktivista“ indulásoktól. Viszont a magyar ellenzék a parlamentben elszigeteltsége miatt az állandó tiltakozáson kívül reális eredményt nem igen érhetett el, s

politikáját éppen ezért tudatosan két más irányba fordította: a külföld tájékoztatása és a nép belső megszervezése felé. Így született meg az új politikai stílus, a parlamenti játék helyett az új „belső politika“, aminek jelentősége a jövő szempontjából felbecsülhetetlen.

A két ellenzéki magyar párt, a keresztényszocialista és a kisgazda, kisebb ellentétek ellenére kezdettől fogva együtt haladt, s 1922-ben „központi iroda“ néven Losoncon irányító közös szervezet alakított Petrogalli Oszkár tökéletes vezetésével, s *Prágai Magyar Hírlap* néven központi lapot indított Prágában. A pártok fölött álló vezér halála után 1925-ben a keresztényszocialista pártban válság ütött ki: a párt egyik jelentéktelen szárnya Lelley Jenővel, a megbízhatatlan vezérrel kivonult s a kormányhoz csatlakozott, míg a pártnak megmaradt zöme az eddig a külföldön tevékenykedő Szüllő Gézát választotta elnökül. A keresztényszocialisták krízise alatt Szent-Ivány József, a másik pártnak, a kisgazdáknak vezetője, meghirdette a nemzeti egység gondolatát, kisgazdapártját „Magyar Nemzeti Párt“-tá alakította át; így indult az 1925-ös választásokba, és jelentős eredményt ért el. Ebben az időben bizonyos ellentét kísértett a

két párt között, aminek elvi oka az általános politikai felfogás megoszlása volt. A cseh nemzeti koalíciót átmenetileg polgári koalíció váltotta föl, a szudétanémetek elhatározták a békülékenynek látszó és a cseh nemzeti elvet háttérbe szorító kormány „aktív“ támogatását (így született meg az „aktivizmus“ szó), s az általános prosperitásban, a jobb idők eljöttével a magyarság egyes rétegei is hajlandóságot mutattak a Prágával való óvatos együttműködésre. A keresztényszocialisták ellenezték az aktivizmust, az új nemzeti párt kísérletet kívánt tenni vele. Az utak elváltak, de hamarosan bebizonyosodott, hogy Prága nem tartja be szavát s nem kívánja a nemzeti állam eszméjének háttérbeszorításával Svájcra átalakítani a köztársaságot s a Magyar Nemzeti Párt jelentéktelen próbálkozások után hamarosan visszatért az ellenzéki frontra s azt többé nem is hagyta el. Hiába támogatták a kormányt a német főpártok, a magyarok passzívak maradtak. A két magyar párt útjai 1927-ben ismét egyesültek, amikor közösen a szlovákiai autonómia követelésének alapjára helyezkedtek s az 1929-es választásokon közös erővel föllépve, az eddiginél is jobb eredményt értek el.

A magyar politika második krízisét az 1929-es

Tuka-pör jelentette. Prága és a szlovák centralizmus ebben az évben elhatározta, hogy lecsap a választásokon tetemesen megerősödött szlovák autonómista mozgalomra s vele együtt haladó magyarokra. Tuka Bélát, a néppárt legtevékenyebb vezérét pörbe fogták és hazaárulással vádolva tizenöt évre elítélték. Mindenki veszélybe került, aki Tukával érintkezett, így a magyar politikai élet sok vezetője is. Az elszánt prágai kísérlet legfeljebb átmenetileg tudta megbénítani az egységesen induló erőteljes szlovákiai politikai mozgolódást. (Szlovákia lakossága túlnyomóan ellenzéki pártokat támogatót: a szlovák néppártot, a magyar pártokat és a kommunistákat.) A magyarok munkájának letörésére a centralizmus újabb akciót határozott el. Külső erőszak helyett belülről óhajtotta kompromittálni az autonómiát követelő ellenzéki nemzeti és keresztény kisebbséget, s az eddiginél nagyobb alapossággal látott hozzá a kisebbségi kormánypártok mesterséges megszervezéséhez. Tevékenysége jelentette a szlovákiai magyar politika harmadik, elnyúlt krízisét, az ellenzék harcát az aktivizmussal. E harc leghevesebben 1930 és 1935 között tombolt.

Szóljunk néhány szót az aktivizmusról is. A prágai rendszer a belülről megbontó módszereket régen becsülte és kezdettől fogva melegen támogatta a magyar kisebbség általános magatartásával ellentétes kisebbségi irányzatokat, melyeknek kiindulópontja és melegágya az 1919—20-ban Szlovákiába szakadt szélső baloldali magyar emigráció lett. Az emigránsok nyomban folytatták pesti tevékenységüket és a magyarországi rendszert támadva, támadták a kisebbség nemzeti és keresztény politikáját, miközben vonzódni kezdtek a prágai demokratikus és szocialista formák felé. Kezdetben főleg irodalmi és publicisztikai formákban harcoltak, később, amikor a kormány fölismerte a bennük lévő erőt, Prága egyre hathatósabban támogatta az emigránsok politikai mozgalmát is, pénzt adott, lehetővé tette sajtójuk kiépítését és gyakorlati szerepre ösztönözte őket. Megszületett a „Reggel“ nevű kormánylap, s valamennyi választáson kis, emigránsoktól vezetett kormánytámogató magyar baloldali pártok indultak a harcba, a nélkül, hogy eredményt értek volna el. Gyökeret verni a tömegben ezek a pártok nem tudtak. Az emigránsok a kulturális és társadalmi életben nagyobb eredményt értek el, mint a politikában, de erről külön kell beszélni.

Az emigráció hatásának csökkenésekor, 1929 körül a kormány hozzálátott segédcsapatainak hatósabb megszervezéséhez. Az emigránsok idegenek maradtak, a magyar tömegek nem vállaltak közösséget velük. Olyan csoportosulást kellett elősegíteni, amely legalább látszólag a magyar talajból nő ki és mintegy törvényes kristályosodása a magyar pártokkal elégedetlen embereknek. Kapóra jött az 1926-os válság, amikor a németek és a magyarok „aktivizmusról“ és „negativizmusról“: a kormány „aktív támogatásának“ célszerűségéről, vagy célszerűtlenségéről vitatkoztak. Prága fölkarolta az aktivizmus érveit. Azokat támogatta, akik szerint a kisebbségi magyarság legszenvedőbb érdekei követelik a csehekkel való kiegyezést, mert a csekély magyar erő egyébként felőrlődik az örökös meddő ellenállásban. A magyarság életérdeke kívánja a megegyezést, hangzottatta, s a prágai demokráciával világnézeti alapon könnyű is megegyezni, mert a kormány az aktív politikai támogatás fejében megadja a magyaroknak mindazt, amire szükségük van. E felfogás vallói között akadtak becsületes emberek, de legnagyobb részük a magyar pártokból személyi okok miatt kivált s önmagukkal meghasonlott ele-

meből került ki, valamint a zsidók közül. Lendületet az újfajta „autochton“ aktivizmus akkor vett, amikor Dzurányi László, a Prágai Magyar Hírlap volt főszerkesztője 1931-ben elhagyta az ellenzéki táborot és gárdájával 1932-ben megalakította (a „Reggel“ megszűnése után) a pozsonyi „Magyar Újságot“, a magyar aktivizmus központi orgánumát, A lap köré csoportosult aktivisták mindenképp az emigránsokat szorították vissza, majd megkísérelték a haladó magyar ifjúság és az új nemzedék megnyerését. A munka látszólag könnyű szerrel folyt: az új iskolákban felnőtt s a modern osztályeszmékhez közel került fiatalok idegenkedve nézték az öregek munkáját és — mint a későbbi fejezetekben látni fogjuk — új szellemet követeltek. A Magyar Újság aktivizmusa határozott kezdeti sikereket ért el, s 1933-ban úgy látszott, hogy a pozsonyi újság körül komoly kormány támogató csoport kristályosodik ki, sajátos szellemiséggel s főleg a haladó ifjúság körében hódítva.

Nem így történt. A lendület megakadt. Két fontos körülmény akadályozta meg Dzurányi László terveinek megvalósulását. Az első: a baloldal egyenetlensége és korszerűtlensége, a második: a német hatás alatt erősödő magyar nemzeti öntudat. Az

elsővel kapcsolatban meg kell emlékeznünk a szlovákiai kommunista párt magyar osztályának magatartásáról. Amióta a csehszlovák szociáldemokraták és kommunisták 1920-ban kettéváltak, a harmadik internacionálé pártja szabadon szervezkedhetett Szlovákiában és Kárpátalján is. Hamarosan jelentős sikereket ért el mind a szlovákok, mind a magyarok között. A siker titka nem annyira a marxista ideológia hatásában, mint inkább a lakosság elégedetlenségében keresendő. A nyomorult, elkeseredett emberek szívesen csatlakoztak a forradalmat és gyors segítséget ígérő párthoz, különösen amikor a kommunisták magyar tagozata bizonyos fokig kisajtította a nemzeti érzést (mint annakidején Németországban) és azt magyarázta a letört magyar parasztnak, hogy a nemzeti kérdést egyedül a szovjet „bevált nemzetiségi rendje“ oldhatja meg, s Sztálin egyformán eltávolítja majd a cseheket és az urakat. A kommunista agitátorok e félnationalista módszere eredményesnek mutatkozott s a magyar ellenzéki pártok legveszélyesebb ellenlábasa lett a kizsákmányolt magyar falvakban, mert a nép ellenzéki magatartásához igazodott. A paraszt nem szavazott a gyűlölt csehekre, de az „urakra“ sem, hanem a kommunistákat választotta s közöttük élte ki az

uralkodó réteg iránti gyűlöletét. Növelte a kommunista párt hatását az ifjú értelmiség egyik részének, a Sarló mozgalmának csatlakozása, mert a Sarló a polgárság közé igyekezett bevinni a sztálini gondolatot s hathatósan kiegészítette a szélső baloldali zsidóság politikai tevékenységét.

A kommunizmus sajátos ellenzéki félnationa- lista formát képviselt a magyar politikában mind- addig, amíg Prága szövetséget kötött a szovjettel s a kommunista párt a csehszlovák állameszme előhar- cosának szerepét vállalta. Ellenzékiségének varázsa ekkor, 1935-ben nyomban megtört, a párt aktivista húrokat pengetett: a népfront alapján meg akarta szervezni a magyar nemzeti érzéssel szemben álló s a csehszlovák demokráciát védő erőket. Azok a magyarok, akik ellenzéki és szociális érzésük miatt csatlakoztak hozzá (így az eszményeiben csalódott Sarló egy része is), visszatértek az időközben szin- tén szociálisabb síkokra tért magyar ellenzékhez s az aktivista kommunisták az aktivista magyar agrá- rok és szociáldemokraták mellé kerültek. Ebben az időben, 1935 óta, a központi fekvésű Mährisch- Ostrauban már megjelent az olcsóságánál fogva igen elterjedt kommunista magyar néplap, a „Ma- gyar Nap“, amely egy ideig tényleg az ellenzéki

magyar érzést kívánta összeolvasztani a baloldaliság fogalmával. A Magyar Újság és a Magyar Nap között a viszony nem volt rózsás: a Magyar Újság köré csoportosult agrárok és szociáldemokraták féltek a kommunisták lendületétől. Dzurányi László tervei egyébként sem öltöttek reális politikai formát, a központi magyar aktivista párt nem született meg, a Csomor István vezetése alatt álló magyar agrárok (a csehszlovák agrárpárt magyar tagozata) s az emigráns Schulz Ignác magyar szociáldemokratái csak jelentéktelen részleteredményeket értek el a közelmúlt évek választásain, s a szociáldemokraták frontja például teljesen összeomlott a kassai községi választásokon. A csehek sohasem cselekedtek úgy, hogy igazolták volna az aktivizmust és egy-két döntő engedménnyel tetszetőssé tették volna a nép előtt a kormánytámogatás eszméit. Prága szűkkeblűsége kiábrándította a becsületesebb magyar aktivistákat. Hiányzott a pénz, hiányzott a lelkesedés és hiányzott az anyagilag nem kompromittált tiszta vezér, aki az 1932-ben megindult aktivista szervezkedésnek elszánt lökést adhatott volna, hiányzott az állandóan magasztalt „nagyvonalú“ prágai szellem reális bizonyítéka: az akció homokba fűlt, s a hirtelen aktivistaként vált kommunisták csatlakozásával inkább

vesztett, mint nyert. Az 1936 után bekövetkezett nemzeti ébredés idejében az aktivista ideológia — bizonyítékok híján — összeomlott, mint a kártyavár.

Mielőtt a magyar nemzeti politika végérvényesen elsodorta volna az ellenszervezkedést, 1933-ban és 1934-ben le kellett győznie a prágai kormány utolsó, erőszakos elnyomási kísérletét. E harc jelentette a magyarság negyedik és legizgalmasabb krízisét a köztársaságban. A szudétanémetekről szólva megemlítettem, hogy Prága a hitlerizmus előtörését kezdetben rendőri rendszabályokkal kívánta letörni. Ugyanezt tette a magyarokkal is. Az ellenzéki pártok vezető orgánumát, a magyar nemzeti ellenállás gerincét, a magyar egységnek már 1922-ben alapított első jelét, a Prágai Magyar Hírlapot, 1933 és 1934 őszén három-három hónapra betiltották, s félő volt, hogy a pártokat hasonló sors éri. A parlament csehszlovák többsége egymásután megszavazta az ellenzék nemzeti mozgalmait korlátozó törvényeket, például a pártfelosztási törvényt, s megszigorította a rendtörvény és az utólagos cenzúra alkalmazását. Benes meghirdette az új „tekin-

télyi demokráciát“, amely alig különbözött már a kisebbségek ellen alkalmazott parancsuralmi rendszertől, a magyar népet egyre több anyagi csapás érte, egyszóval nehéz napok virradtak a kisebbségre. E bajok között az aktivistákkal is nehéz volt megküzdeni. A fordulatot az 1935-i nemzetgyűlési választások jelentették. Nemcsak a szudétanémet párt került ki diadalmasan az erőpróbából, hanem a lapbetiltásokkal, aktivizmussal, gazdasági intézkedésekkel megnyomorított, de vezetőségében és sajtójában megfiatalodott magyarság is fényesen megállta a helyét, azaz a megtörési kísérlet nem sikerült. Ettől kezdve Prága magyarellenes irama egy ideig meggyengült, mintha csak a centralizmus belátta volna, hogy meddő munkát végez, s elnyomása a céllal ellenkező eredményt ér el: összeforrasztja a magyarokat. Aggodalommal figyelte a magyarok közt meginduló egyesülési folyamatot, a magyar kisember csalódott menekülését a „becsehelt“ kommunista pártból, az aktivisták csúf belső perpatvarait, a felnőtt új magyar nemzedék bekapcsolódását a felfrissült pártéletbe. A magyarság legyőzte a krízist, s a választási eredmény kifejezte a meginduló belső megújódást. Politikusai ügyes sakkhúzással 1935 decemberében Benesre szavaztak az

elnökválasztáson, s így legalább átmenetileg elhárították a csehek ellenakcióit, mert Benes nem sújtotta le azokra, akik segítették régi álmának megvalósításában. A magyarok tudatosan támogatták Benest: a külügyminiszter kikapcsolásától és áttolásától egy reprezentatív állásba, a Czernin-palota külpolitikájának meggyengülését remélték. A számítás bevált. Benes szelleme ugyan megmaradt, sőt minden más irányzatot elnyomott, az óvatosabb németbarát irányzatokat is, de a külpolitikai elv technikai kivitele a szelíd és elméleti Krofta kezében korántsem volt olyan biztos kézben, mint elődjénél. Az elnökké lett Benes egyrészt rákényszerítette szerencsétlen irányzatát az egész kormányra, ami cseh-szlovák szempontból baj volt, másrészt diplomáciailag nem vezethette közvetlenül a külügyeket, a kivített ügyetlen alvezéreire bízta, akik sok mindent elrontottak.

Az elnökválasztást követő fegyverszünetet a magyar pártok felhasználták az egyesülés munkájának elvégzésére. Publicisztikailag e folyamatot régóta előkészítette a kisebbségi életben vezető szerepet játszó Prágai Magyar Hírlap. A kitűnő orgánium első fénykorát, amelyet Dzurányi László neve jelzett 1926—1931 között, rövid tespedés követte, de

a krízisek legyőzése után 1934 óta a megfiatalodott lap ismét teljes tekintéllyel bekapcsolódott a politikai munkába és közírói egyre határozottabban követelték a politikai egységet, utalva az uralkodó kor-szellemre és a nemzeti érzés növekedésének jelentőségére. Hosszú előkészítés után a keresztényszocialista párt és a magyar nemzeti párt 1936 június 21-én elhatározta egyesülését. Akadtak, akik a lépést ellenezték, mert ez tisztán magyar nemzeti alapra tolta a kisebbségi politikát, s lehetetlenné tette más szlovákiai őslakók bekapcsolását, de a következmények bebizonyították a nemzeti elv előtérbe-helyezésének korszerűségét és az őslakosok összefogására épített elv gyengeségét. (A választásokon a magyarok egyre zártabban sorakoztak az ellenzéki pártok zászlai alá, míg a szlovákok és a németek eltávolodtak tőlük már az egyesülés előtt is.) Az idő a német minta követését sürgette, a belső központosítást. Az öreg vezéreket fiatalok váltották föl: a keresztényszocialisták felől Esterházy János érkezett, a nemzeti párt felől Jaross Andor. S mintha a párt szelleme is fölújult volna. A bekapcsolódó fiatalság főleg két forrásból merítette erejét. Az egyik a német példa volt, az új népi tudat, az osztályok egyesülése, a szociális elv, a mindent elsodró

nemzeti lelkesedés, a fegyelem, a tekintélytisztelet, a marxista ideológiából való kiábrándulás, a prágai hipokrizis fölismerése, a dekadens attitűdök leküzdése. Az erő másik és fontosabb forrása a kisebbségi sors nehézségei között feltárult új magatartásból buzogott, az új belátások erejéből, a tett és a cselekvés kényszerű megszeretéséből, az apró munka értékének meglátásából, az egymáshoz hajtott, nyomott, Bata-cipős magyarok szolidaritásából, a kollektivizmusból és igénytelenségből, egyszóval a nemzeti lét elsődlegességét fölismerő új felvidéki magyar embertípus lelkiségéből. Fejtegetéseink folyamán még szólunk róla, itt azért említettem meg, mert az új egységes politika külső-belső sikerét nem utolsósorban a nemzeti öntudatban és kötelességérzetben megerősödött új magyarság határozta meg.

A pártok egyesülése óta a parlamenti politika másodlagos szerepet játszott a magyar politikában. Az előtérbe a magyarság belső megszervezésének elve ugrott. Az Egyesült Párt a kedvező lelki és történelmi körülmények között kiépítette a magyarság kultúrszerveit, belül elszigetelt minden megbontási kísérletet, szociális elveinek tisztaságával meggyőzte a parasztság és a munkásság szökevényeit, megnyerte és megszervezte a fiatalságot, a reakció-

sok hibáit jóvá tette, igyekezett elhanyagolt gazdasági kérdéseket tisztázni, élgárdát létesített, azaz autonóm életűvé tette a magyarságot, s így várta a döntés óráját. Az 1936 júniusától 1938 júniusáig terjedő két év a felvidéki politika történelmének legszebb és belső eseményekben leggazdagabb korszaka: fölkészülés a szebb jövőre. Hiába kísérelték meg a politikai ellenerők, hogy megteremtsék a magyar baloldal „népfrontját“ s így ellensúlyozzák a nemzeti érzés föllángolását, hiába igyekeztek idegen szempontokkal, például a spanyol polgárháború szempontjainak erőszakos fölhánytorgatásával zavart kelteni a nemzeti eszme jegyében tömörülő magyarok között, nem sikerült, a „jobb“ és a „bal“ harcában a bal teljesen megbukott, illetve fölöslegessé vált, mert a „jobb“ nem jelentette többé a régi nacionalizmust, hanem a nép nemzeti és szociális kiteljesedési vágyát, tehát a szociális igények és problémák elismerését, jelentette a magyarság létharcát az elnyomás ellen, míg a „bal“, a kormánytámogató aktivizmus, üres jelszóvá torzult: egy elnyomó és gyakran reakciós cseh nemzeti érdekek megtévesztésre szánt politikai halandzsájává. A magyarságon belül megszűnt minden ellenerő. A nép egységesen indulhatott 1938 júniusában a köz-

ségi választásokba s egységesen biztosíthatta bizalmáról vezetőit. A magyar történelemben ritkán adódott ahhoz hasonló politikai egyöntetűség, mint amilyennel most az általános és titkos választás alapján a városok és a falvak népe a magyar párt segítségére sietett. Alig tíz-tizenöt százalék keresett idegen utakat és maradt távol a küzdelemtől. Run-ciman lord előtt Prágában 1938 augusztusában már a szudétanémet egységhez hasonló magyar egység képviselői jelentkeztek, s egyakarató népi szervezeteik nevében követelhatték az önrendelkezési jogot. Amikor a kocka eldőlt, s az őszi, idegfeszítő órák elérkeztek, fegyelmezett és egységes magyarság várta a döntő pillanatot.

Hodzsa kormánya az utolsó pillanatban megkísérelte, hogy bizonyos önkormányzati jogok felkínálásával megnyerje a magyarokat s e célból tárgyalásokba bocsátkozott az Egyesült Párt vezetőivel. A miniszterelnök magatartása nem volt őszinte, mert a prágai kormány valójában csak időt akart nyerni külföldi és belföldi előkészületeinek megtételére és a fegyveres ellenállás megszervezésére. A magyar politikusok, éppúgy mint a szudétanémetek, átláttak a szitán és erélyes szavakkal követeltek gyorsabb tárgyalásokat. Amikor ez nem sikerült, s

a szudétanémetek föllázadtak, a magyar párt vezetői is visszavonultak Szlovákiába s otthoni mezőnyre helyezték át a prágai játékot. Megalakult a magyar nemzeti tanács, Esterházy és Jaross a pozsonyi rádióban bejelentette a magyarság önrendelkezési követelését s a kisebbség erőteljes nyugalomban, de a nemzeti érzés lelkesedésének mindent elsodró lángolásában várta a visszacsatolást. A csehek ellenállása megtörött. A diplomáciai tárgyalások megindultak, megszakadtak, újra megindultak, befejeződtek s 1938 november 2-án megtörtént a döntés.

A mozgalmak története

A kisebbségi politika tele van drámai feszültségekkel és lassú, szívós elhárítási folyamatokkal, de a külső fejlődésnél is érdekesebb és jelentősebb a felvidéki ember szellemiségének története. Az idegen körülmények között húszéves kinnal a magyar lélekben új magatartás-féle alakult ki, új embertípus született meg, amelynek tapasztalatai és belátásai valószínűleg soká vibrálnak a magyar életben, sőt, ha szerencsénk van, talán előnyösen befolyásolják a nemzet eljövendő fejlődését. A lelki kristályosodás előfeltételei könnyen megállapíthatók. A kisebbségi magyarság, láttuk az előbbi fejezetben, tompán és öntudatlanul került át a cseh-szlovák köztársaságba, mint a kényelmes nagy magyar egység önállótlan része. Életét a század első tizenöt évében uralkodó tökéletlen magyar sablon szerint élte: a régi Budapesti Hírlap szemszögén

át, sablonosan nézte a magyar dicsőséget, sablonosan a többi nemzetet, a világ hatalmas, első népének tartotta magát, a csodált Vilmos császár kedvencének, akit veszély nem fenyegetett s olyan természetes biztonságban élt széles e hazában, a Kárpátoktól az Adriáig, mint a sas megközelíthetetlen sziklafészkében. Megszokta, hogy gyámolítják és sorsának zavartalanságáról az állam gondoskodik. Amióta hatvanhétben feladta a teljes állami önállóságot, magánéletében sem becsülte az önálló formákat. Európát nem látta és nem ismerte, a modern mozgalmakról fogalma sem volt, népi, szociális, gazdasági, vagy kulturális kérdések nem izgatták, a politikát a pesti parlament elmés vitái jelentették számára, hazafisága a millenniumi romantikával táplálkozott, Ausztriát szidta és szövetkezett vele, kereskedelmet, ipart, szabad pályát másokra bízott, a nemzetiségeket alig vette észre, sőt természetesnek tartotta, hogy szelíden és megadóan hozzásimulnak az úri magyar rendhez, egyáltalán mindent bölcsnek és természetesnek vett, ami van, és ahogy van, s főleg szilárdnak és megváltoztathatatlanoknak. Kényelme parancsolta így s egyszerűen nem akart felelősségteljesen gondolkozni. A felvidéki emberben a magyar sablon a budapesti és az alföldi mé-

reteknél erősebben élt, mert földrajzi helyzeténél fogva távol esett a magyar nemzet kohójában akkor-tájt meg-meginduló gerjedésektől, a budapesti modernségtől, vagy a színmagyar vidéken felkísértő népi problémáktól. Lényeges részében a hivatalnok és birtokos középosztály kádereiből toborzódott, vagy a megmagyarosodás mámorát élő kisiparos, kiskereskedő, kisbirtokos volt (főleg az északibb városokban), továbbá dzsentrí és függeléke, olyan réteg tehát, amely valóban nem került érintkezésbe erjedésben lévő osztályokkal és szilajon álmodta álmait. A Szlovákiába került alföldszéli magyar parasztság mozgalmi szempontból szintén visszamaradottabb volt, mint az alföldi, vagy a dunántúli, aki néhol mégis megérezte már valamit az új idők új dalaiból. E magyarság jobb módja és a nemzetiségekkel való apró súrlódásai miatt nem foglalkozhatott fölvilágosultabb kérdésekkel s nem vett részt akciókban, amelyek akkoriban, ha egyáltalán léteztek, kizárólag az ország legbelsejében, Budapesten és közelében bonyolódtak le. A magyar középosztály a Felvidéken a nemzetiségek *fölött* élt, nem mellettük és nem velük. Nem igen sejtette, mi folyik a nemzetiségek táborában, s egyetlen önkénytelen reakciója az inkább csak a tudat alatt megérezte,

mint reálsan látott nemzetiségi mozgolódással szemben az lett, hogy még csöknyösebben ragaszkodott a pajzsként maga elé tartott magyar sablonhoz, elvakultan darálta le a magyar romantikus hazafiság átvett világnézetének mondatait, s 1914-ben, sőt 1918 augusztusában is úgy élt, mintha tüntetőleg állandóan az ezeréves hazát ünnepelné.

így került át Csehszlovákiába. Kívül-belül szervezetlenül, széthullva, szavakban élve, önálló gazdasági tájékozódás nélkül, elavult világnézeti rekvizitumokkal. Mintha malomba zuhant volna: az új helyzet malomkövei azonnal örölni kezdtek. A megkeményedett kéreg eltörött és elválasztódott a belső anyagtól. Pillanatok alatt elszakadtak a régi tartókötelek. Aki nem alkalmazkodott és nem alakult át, megsemmisült. A régi világnézet csöknyössége miatt, sajnos, az alkalmazkodás nem ment könnyen. Nem a politikai alkalmazkodásról beszélek itt, a behódolásról, vagy mint neveztük: a „becsehelésről“, hanem a használhatatlan régi életforma megváltoztatásáról s olyan új életmód és módszer fölvételéről, amely sikeresen dacolhatott a megváltozott körülményekkel és új életet építhetett a régi romjain. A magyarság életképességének bizonyítéka, hogy az átalakulás mégis megtörtént.

Kétféleképpen: az öregeknél és eltompult életet élő utódaiknál az alkalmazkodás külsőleges maradt, mintegy toldozása-foldozása a régi életnek, átmeneti, szükségszerű megoldáskeresés, megbánott visszahúzódás, valahogy úgy, ahogy a leszegényedett úr elvei fenntartásával beletörődik szomorú sorsába és kénytelen-kelletlen, szégyenkezve, zsörtölődve, állandó zavarokicai küzdve kisemberi életet él. Az átalakulás másik módja fontosabb. Leginkább az új nemzedéknél következett be, a régi polgárok utódainál, azoknál, akik az új környezetben nevelkedtek, már más iskolába jártak, más elveket szívtak magukba, a régi Magyarország fényét és pompáját sohasem ismerték, csak hírből, többnyire rossz hírből, lent, a nyomorúságban kezdték a magyar sorsot, ahol magyarság és proletársors csaknem egyet jelentett. Ezek nyitott szemmel járták az új köztársaságot, korán megszokták, hogy Európára nézzenek, újfajta hatásoknak voltak kitéve, szabadon, minden nevelési korlátozás nélkül, megismerték a legkeményebb munkát és szorgalmat az iskola padjaitól kezdve, kidobták őket az ellenséges életbe, ahol akarva, nem akarva önállóságra kellett szert tenniök, társadalmi előítéleteket nem ismertek többé és uralkodó sablon nélkül építették fel a semmiből új magyarságukat.

Az átalakulás e második módja tisztára szellemi belátásokra épült. Az új helyzet szolgált alapul, de sokáig tartott, amíg a kisebbségi ember nemcsak külsőleges következtetéseket vont le az elnyomorodásból, hanem belsőket is, amelyek lelki állásfoglalását is megváltoztatták; amíg belátta, hogy eddig elhibázva élt, s a régi dicsőség romjaiból nem építhet tartósan jövőt, hanem vadonatúj életstílust kell elsajátítania. E részleges belső átalakulás egyes folyamatait megismerjük és megértjük, ha történelmi sorrendben foglalkozunk a kisebbség élenkülő és új utakat kereső szellemi mozgalmaival, a hatásokkal, amelyeknek ki volt téve, e hatások következményeivel és eredményeivel.

A magyar középosztály sablonos elképzeléseibe az első bombát a budapesti emigránsok vetették 1919-ben és 1920-ban. Addig a hódító csehek, vagy szlovákok nem tudták azt megingatni, mert állításait a magyarság az ellenség megejtési kísérleteinek vette és zártan visszautasította. A régi magyar felfogás ósdi palotájának lebontását az új nemzedéknél csak az emigránsok végezték el sajtójukkal, egyesü-

leteikkel, irodalmukkal, természetesen az államhatalom nagyarányú támogatása mellett. Hatásuk eljutott az iskoláig, a szülői házba, befűrödött a társadalomba, villámgyorsan megnyerte a zsidókat, kihasználta az uralkodó osztályok segítségét és a marxista elvekkel átítatott húszas években úgy terjedt, mint a láng a száraz rőzsében. Kegyetlen munkát végzett. A csehek biztosra vették, hogy a borotvaéles ésszel és hathatós eszközökkel végrehajtott „felvilágosító munka“, egyesülve a cseh demokrácia asszimiláló erejével, kiábrándítja a magyarokat Budapestből és megnyeri őket a csehszlovák állameszmének. Támogatták tehát az emigránsok „kultúrmunkáját“ s támogatásukat demokratikus felfogásukkal indokolták. Csodák-csodája, a magyar életerő páratlan bizonyítéka, hogy a destrukció nem érte el a kívánt hatást. Leszámolt ugyan a régi sablonokkal, elvégezte a bontási munkát, — de a törmelékek elhordása után hamarosan új ház épült az üres téren, az új magyarság szebb és modernebb hajléka. Sem a csehek, sem az emigránsok nem így gondolták. Az eltakarított romok helyén nem épült cseh, vagy marxista palota.

Az emigráció kíméletlenül hirdette a régi magyar élet hibáit. Rámutatott elmaradottságára és

korruptságára. Bizonyítékul az összeomlás ténye szolgált s az uralkodó pesti kurzus, amelynek eseményeit nem győzték eléggé eltorzítani. A magyar feudalizmussal szembeállították a szociális igazságot és a szocialista elv európai előretörésével érveltek. Lapjaikban, a *Bécsi Magyar Ujság-ban*, a *Jövőben*, folyóirataikban, az *Ember-ben*, a *Tűz-ben* kétségtelen tehetséggel hirdették tanaikat és hozzáfértek a szellemi színvonal iránt fogékony fiatal szívekhez. Szervezeteket építettek ki, könyvkiadókat, egyesületeket, a legkisebb városkákban is előadásokat tartottak s a szocialisták segítségével nagy néptömegeket vonultattak fel. A magyar iskolákban magukhoz ragadták a vezetést, s mivel az államhatalom szokatlan bőkezűséggel istápolta őket, s az ifjúság nevelésében semmiféle óvás, vagy ellenerő nem nyilvánulhatott meg, az eredmény elmaradhatatlanul bekövetkezett. Az emigráció kultúrája hosszú ideig befolyásolta a fiatalokat, s a tizenöt-huszonöt éves magyar nemzedék az ő szemükkel kezdte látni a világot.

Az ellenerő kezdetben nehezen szervezkedett. Az államhatalom akadályozta, de más körülmények is hátráltatták sikerét. Az államfordulat előtt a Felvidék szellemi értékeit elszívta Budapest. 1919-ben

a vezető egyéniségek utolsó csapata is eltávozott. Akik maradtak, szellemi szempontból nem túlsókat jelentettek: kultúrával nem foglalkozó városi urak, sekélyes színvonalú dilettánsok, amatőrök, vidéki titánok. Aki ekkortájt a vidéki lapokba „írdogált“ és a vidéki kultúrkörökben „működött“, még nem esett át a magyar szellem és stílus századeleji fel-frissülésén és elavult fokon megint csak a milleniumi magyar élet epigon szellemiségét képviselte. E provincializmus, bármily nemes szándék vezette is, nem vehette föl a versenyt a Pestről érkező tehetséges emigránsokkal, sőt a nemzeti ügynek egyideig többet ártott, mint használt. A pesti ellenőrzés és kritika nélkül maradt dilettánsok előtörték zugaikból és ők kívánták jelenteni a magyar irodalmat és szellemet. Meg akarták bosszulni, amiért Budapest előbb elnyomta őket. Ingerült haraggal vetették magukat mindenre, válogatás nélkül, ami új volt a pesti szellemben, Adyra, a Nyugatra, a „modern badarságokra“, s természetesen elsősorban az emigránsokkal hadakoztak, akik a gyűlölt pesti szellemet elhozták. A dilettánsok nem tudták megkülönböztetni az értékes modernet a veszedelmestől, s így történhetett, hogy az emigránsok az értékest védve és elismertetve, visszaverték a támadásokat,

miközben a fiatal szívekbe becsempészték a veszedelmest is. Ady Endre kultuszán át közelítették meg őket az első időkben, s minél elvakultabban támadták az öregek Adyt, annál biztosabban közeledett a fiatalság a baloldalhoz.

A szlovákiai kritikusok „az emigránsok és a dilettánsok harcának“ nevezték ezt az 1920-tól 1925-ig terjedő kort, amikor az emigránsok szellemisége összeütközött a Felvidéken rekedt jószándékú, de kezdetleges színvonalú írók és kultúr-emberek nemzeti szempontból megbízható, de kivitelenben tökéletlen szellemiségével. Az emigránsok lendülete kétségtelenül hatást gyakorolt a kialakuló fiatalságra, de tévedés volna azt hinni, hogy a másik oldal nyomtalanul eltűnt a fejlődésben. Bármily maradi volt is a hazafiság, amit képviselt és dadogó az eszköz, amivel képviselte, ezek a „dilettánsoknak“ csúfolt magyarok mutattak először a népre, a magyar parasztra, a magyar falu lelkére és őseréjére. Romantikusan és érzelgősen tettek, állásfoglalásuk emlékeztetett a századvégi népszínművek hamisan idealizáló módszereire, de mégis jó irányba terelték az ifjúság figyelmét. Amikor az

általános Ady-imádat korszaka után a fiatalok megismerkedtek Szabó Dezsővel, az „Elsodort Falu“ írója a magyar népi csoda meghirdetésével több éven át bálványa lett az ifjúságnak, hiába harsogták az emigránsok, hogy Szabó Dezső a reakcióhoz pártolt és elárulta a forradalom ügyét. Az új idealban annak az eszmének megtestesítését látták, amely felé ösztönszerűen vonzódtak: a szociális és a nemzeti eszme összeforrasztását. A felvidéki magyar fiatalság eléggé elszigetelt fejlődése szintén bizonyítéka annak, hogy a háború utáni nemzedékben, nemcsak a németben, a csehben, hanem a magyarban is mennyire esedékes és ösztönösen elfogadott volt a nemzeti érzést a szocializmussal összekötni akaró irányzat, a nacionalizmus tézisének és a szocializmus antitézisének erőteljes szintézisbe hozó alapeszme. A vágy más-más formában valósult meg az egyes népeknél, Olaszországban és Németországban eljutott a fasiszta és a nemzeti-szocialista realizációig, Csehországban a szociális alapélmény erősebb lett, mint a nemzeti, Lengyelországban, Magyarországon a nemzeti vonás ugrott előtérbe, — a szlovákiai magyarokban a kavargás sokáig nem csitult le s egyelőre megmaradt Szabó Dezső imádatánál.

A szellemiséget az első években tisztára az irodalom képviselte, az emigráns, s a vidéken maradt öregebb dilettáns írók. 1925 körül csatlakozott hozzájuk az első, Szlovákiában felnőtt magyar írónemzedék, *Mécs László*, *Győry Dezső*, *Darkó István*, *Tamás Mihály* és a többiek vezetésével. A fiatalok észrevettek valamit, ami az öregebbekből teljesen hiányzott, észrevették a szlovákiai talajt és környezetet. Az emigránsok és a dilettánsok csatározásai a régi budapesti harcok reflexei maradtak, akár politikai, akár szociális, akár irodalmi problémákról volt szó. Mintha misem változott volna, az előtérben csupa régi és általános kérdés szerepelt. Az államfordulatkor alig tizenöt-tizennyolc éves fiatalok nem ismerték a régi magyar harcok okait, s idegennek, fölöslegesnek érezték az öregek perpatvarait. Az ő szemüket az egyetemi évek alatt már megigézték a helyi gondok: megismerték a cseheket és a szlovákokat, magyar irodalom és történelem helyett német, francia, cseh és orosz írókat olvastak, a német weimari kultúra a zsidókon keresztül, a masarykizmus közvetlenül meglegyintette őket, s egyrészt látták a magyar hibákat az emigránsok torzító tükrén át, másrészt a dilettánsok romantikáján át a népet s a helyi ügyek felkarolásá-

nak szükségességét. Első kívánságuk az lett, hogy az egymással harcoló öregeket összeegyeztessék s a kultúrmunkát az új előfeltételek közös nevezőjére hozzák. Összeegyeztetési kísérletük volt például az 1926-os trencsénteplici írógyűlés, ahol átmenetileg tényleg sikerült békét teremteni a zajló szellemi életben.

A második fogalom, amit az első szlovákiai nemzedék a világba vetített, már vadonatúj volt. Hirtelen „kisebbségi tudat“-ról, „kisebbségi magatartásról“ és „kisebbségi géniuszról“ kezdtek beszélni. E fogalmak, ámbár lényegileg magukban rejtették mindazt (sőt hevesebben és túlzottabban), ami később, tíz év múlva az új felvidéki emberben tényleg kifejlődött, 1926 körül még kizárólag elképzelést és irodalmi attitűdöt jelentettek. Mégis hatalmas erjedést indítottak meg az ocsúdozó, helyhez kötött szlovákiai szellemi életben. A fiatal írók észrevették, hogy ízlésük, gondolkozásmódjuk, a néphez való viszonyuk, egész testi-lelki életmódjuk kezd n. is lenni, mint amit az akkori, vagy a régebbi magyar életről hallottak, vagy tapasztaltak. A demokratikus iskola, a leszegényedés, a nehéz elhelyezkedés, az idegennyélvű oktatás, a prágai, brünni egyetemi tapasztalatok, vagy a villámgyor-

san fejlődő Pozsony élményei, a szabadon terjesztett baloldali könyvek hatása, az állandó, nyílt érintkezés a kommunistákkal és az emigránsokkal (minden vidéki város kávéházában akadt közülök tíz-tizenöt), de a mellett Budapest letűnése a társadalmi horizontról, a fiatalok leegyszerűsödése, leszürkülése, a közvetlen kapcsolat a néppel a kis szlovákiai városokban és falvakban, a távolmaradás az uralkodó osztályoktól, annak belátása, hogy a kisebbséget egyedül a paraszti tömegek bekapcsolása mentheti meg, mert a középosztály pusztul, a népi életforma szépségének és erejének átélése, új gondolkozásmódot teremtett közöttük. Cselekedetekben, életmódban, gyakorlati megnyilatkozásokban az első öt évnek tanulságai nem nyilvánultak meg, egyelőre nem is szűrődtek le a népbe s egy kis irányító irodalmi kör kincsei maradtak (a fiatal írók ebben az időben a Prágai Magyar Hírlap köré csoportosultak), de az „új magatartás” felfedezésének öröme annál nagyobb lelkesedést és szellemi gőgöt váltott ki a nemzedékben.

Hirtelen úgy érezték, hogy ők innen a kisebbségi környezetből fogják az egész magyar nemzetet megreformálni, új belátásaikkal, élményeikkel és tapasztalataikkal. Ugyanúgy, mint hajdan a witten-

bergai diákok, vagy a bécsi nemesi testőrök tették, akik idegen környezetben szívták magukba a magyarságot megújító eszméket. Hirdették, hogy más szempontokat kaptak: „madártávlat helyett békátávlatból“ tekintenek a magyar életre, „kívülről nézik Budapestet“, tehát tárgyilagosan, lentről, a nyomorból érzik a magyarságot, nem föntről, a boldog csúcsról, mint hajdan, s az előbb lenézett dolgok így hirtelen óriássá növekedtek, — szóval egyenesen szerencse, hogy a magyarság egy része kisebbségi sorba jutott, mert az itt kifejlődő életmóddal megreformálhatja a „begyöpösödött“ magyar életet, fölfakasztja a kelevényt, s a vérré vált nyugati formákat egyesítve a nép felfedezésével és gyakorlati bekapcsolásával a nemzeti munkába, nagy és új dolgot hajthat végre a magyar történelemben. „Missziós tudat“ hatotta át a fiatalokat, a „kisebbségi génusz“ vezérelte őket s a magyarság népi-demokratikus megújulásáról álmodtak. Győry Dezső egyik verseskötetének címe adta meg a mozgalom nevét: „újarcú magyaroknak“ vélte magát e gondolkozásában megváltozott nemzedék. Mivel hivatalos gátlás nem akadályozta az eszmék terjedését, az „újarcúság“ végigömlött az irodalmon, mindenfelé róla vitatkoztak az öregek is, s a

politika több ízben kénytelen volt beleszólni a vitába.

Nevezzük finoman: e hirtelen jött szellemi láz alig volt több, mint előérzet. Pozitívum nem állt mögötte. A népben semmiféle „újarcúság“ nem jelentkezett. A küldetés tudata s a gőg, amellyel a fiatal írók a magyarság megváltóinak szerepében tetszelegtek, egyszerű frázis maradt, s szétpattant, amint divatja elmúlt s az írók többnyire hiúsági kérdések miatt összekülönböztek. Mesterségesen elterjeszteni és propagálni e „másságot“ úgy sem lehetett; ha esedékes volt, várni kellett, míg lassan és óvatosan tényleg elterjed valami hozzá hasonló a lelkekben. Az „új magatartás“, ha jelentkezik, nem is érkezhett az irodalomból, hanem a megváltozott életkörülményekből. Csak a történelem formáló ereje alakíthatta természetesen és végtelen lassúsággal, mint ahogy a kagyló formálja, fájdalmában hosszú évek alatt gyöngyszemmé alakítja a beléje került idegen porszemet. A felvidéki ember tíz év múlva tényleg eljött „új magatartása“ nem hasonlított az 1926-os lázas és gőgös elképzelésekhez, egy fiatal írónemzedék rövid ragyogásának álmaihoz, de elvitathatatlan, hogy szellemi őse és kiindulópontja az 1925-től 1929-ig tartó „újarcú“ mozga-

lom volt. Ennek hatása és néhány alapelve soha többé nem tűnt el, sőt a forrás ismerete nélkül önkénytelenül terjedt a népben, szélesebb körökig is eljutott, változott, alakult, szerényebbé lett, gyakorlati formákat öltött. A felvidéki lelket s új magatartását először az irodalom látta meg egy látnoki felvillanásában, de később függetlenül tőle, más formában a politikai és a gazdasági körülmények teremtették meg.

Amikor Győry Dezsőék új arcú irodalma hanyatlásnak indult, eszméit, s főleg politikai tartalmát egy másik mozgalom fejlesztette tovább. Nem az irodalomból indult ki, hanem az ifjúsági szervezkedésből, ámbár párhuzamosan futott a romantikus irodalmi fellángolással, túlélte, átalakította, kiszélesítette, amíg szintén tévutakra nem kalandozott és elsikkadt, hogy részleteiben legújabbán ismét hatáson az előtérbe kerüljön. A mozgalom, a híres és hírhedt Sarló, a „Prágai Magyar Akadémikusok Keresztény Köréből“ indult útnak, néhány év alatt eljutott a kommunizmusig, majd újabb négy év múlva egyedeiben ismét felbukkant a nemzeti megújulás korában. A Sarló évekig a szlovákiai szel-

lemi erjedés középpontjában állt. Hatása túlnőtt az országhatárokon, áthatott Erdélybe és Magyarországra is.

A Prágában, Brünnben, Pozsonyban tanuló felvidéki magyar egyetemi hallgatók (szám szerint egyszerre körülbelül ötszázan-nyolcszázán) 1924 körül erőteljesen szervezkedni kezdtek s megalakították a MAKK-ot, a Magyar Akadémikusok Keresztény Körét. A legtöbb magyar diák Prágában iratkozott be akkoriban, itt volt a szervezkedés központja is. Egy Kessler Edgár nevű pozsonyi fiatalember feltűnően ügyes szervező képességet árult el s hamarosan a tömörülő diákok élére jutott. De az előbb felvázolt uralkodó hatások: a marxizmus, az emigránsok, Ady és Szabó Dezső, a népi gondolat, Győry Dezső és újarcú tanai, a kisebbségi megújhódás vágya, s az elhivatottság naiv gögje csakhamar fennköltebb feladatok elvégzésére ragadták a fiatalembert: harminc-negyven értékesebb diákot kiválasztott a tömegből s szigorúan fegyelmezett élgárdát szervezett belőlük a magyarság átalakítását kívánó program keresztülvitelére. Ma is csodálni kell azt a biztos érzéket, amellyel Kessler Edgár — később anyja nevét felvéve: Balogh Edgár — maga köré tudta gyűjteni az ifjúság legjobbait s

a ragaszkodást, amivel a csoport mindvégig kitar-
tott mellette. Az alapvető cél, az elmélyülés, az
ismeretek gyűjtése, a népi valóság tanulmányozása,
a politika és a szociális szükségletek összeegyez-
tetése lett. A csoport Győry Dezső hatás alá ke-
rült, Szent György Kör néven kristályosodott, a
gombaszögi cserkészklubban 1927-ben leszögezte
alapelveit és sejtjeit a legtöbb városban megszere-
vezte. A keresztény szó egy ideig programjában
szerepelt, aztán elmaradt. Balogh Edgár hívei
Szabó Dezső népi romantikájának ígézetében a fa-
lut járták s keresték a „valóságot“. Szemükbe ötlött
a szakadék, ami az uralkodó polgári politikát el-
választotta a falu néptől, segíteni kívántak a ba-
jon, összeegyeztetni, a nép szociális igényeit az
uralkodó kisebbségi rendszerrel, a politika tenge-
lyébe állítani, „népi közösségtudatot“ formálni, a
haladás és a demokrácia elveit őszintén bekapcsolni
az autonómmá vált kisebbségi életbe, megkezdeni
az esedékes reformot. Amit Baloghék 1928-ban cse-
lekedtek, alapjában véve nemzeti szocializmus volt
(egyetlen elv: a demokrácia, ütött el a mai német
tanoktól, de a demokratikus gondolat hamar le-
kopott a Sarlóról is), Szabó Dezső magyar szocializ-
musa, az osztályok összeforrasztásának vágya népi

és nemzeti alapon. Az uralkodó politika nem ismerte fel a fiatal csoport feszítő erejét. Elutasította kívánságait, terveit. Felforgatóknak bélyegezte őket, mert feleselni mertek és követelődtek. Balogh Edgár élénk és független szervező ereje nem tetsetett, s a nagy hatás sem, amit a mozgalom az ifjúságra gyakorolt.

Csakhamar konfliktus támadt Balogh Edgár csoportja és a hivatalos magyar politika között s a szocialista kormánypártok fölhasználták az ellentétet a tapasztalatlan fiatalok megkörményezésére. A csalódottak átmenetileg tényleg aktivista húrokat pengettek s azt hitték, hogy a demokratikus és igazságos mezben jelentkező Prágától megkapják a magyar nép számára, amit kívántak. Az új csalódás itt is hamar bekövetkezett. Ekkor, 1931 körül kalandozott el az időközben egyre élénkebb hatást gyakorló csoport először a szélső baloldalra. A visszautasítások egyenesen belekergették. A reakció előre rájuk olvasta: „Ti bolsevisták vagytok.“ Hát valóban azok lettek. Elkeseredésükben forradalmi alapra helyezkedtek azzal a meggyőződéssel, hogy a magyar népen csak az erőszakos felkelés és a harmadik internacionálé segíthet. A Sarló — két év óta autonóman működő körük — a kommunista

párthoz szegődött s a párt keretén belül igyekezett működni. Itt sem találta meg számítását, a pártfegyelem lehetetlenné tette külön nemzeti kívánságai megvalósítását (Balogh Edgár például egyszer valamennyi zsidó párttitkár eltávolítását és keresztény magyar népi elemekkel való helyettesítését kérte), egyre jobban eltűnt a párt mechanizmusában, különállása megszűnt, klubja bomladozott, s amikor 1934-ben Balogh Edgár Romániába költözött, a Sarló mint látható alakulat nem létezett többé. Csak szelleme, e meghatározhatatlan hatóerő kísértett tovább a magyar ifjúságban. Minden harminchárom év alatti intellektuelt megfertőzött (vagy megnevesített) a Sarlóból kiáradó fluidum. A mozgalom a megfordított fejlődést futotta, mint például a német ifjúság s ez lett korszerűtlenségének oka és tragédiája: előbb volt nemzeti szocialista s azután kommunista, míg a németek a kommunizmusból fejlődtek a nemzeti szocializmus felé. Ne kutassuk, ki gáncsolta el a Sarlót, s mi volt mai szemmel nézett spengleri álfejlődésének az oka. Itt tényeket állapítunk meg. Bizonyos, hogy a szlovákiai magyar életben a legújabb időkig nem létezett a Sarlónál lényegesebb szellemi megmozdulás. Az 1930-as évek szellemi és társadalmi adottságai kö-

zött a Sarló Szlovákiában úgy látszik nem választott más utat, csak a szélső baloldal útját. Belső intenzitása, cselekvési vágya, célja és akarata, ez az elemi erejű lávafolyam akkor nem talált más medret, mint a marxizmus kivájt medrét s így beléje ömlött. Mennyire más a Sarló útja, ha ma kezdődik el! — A fejlődés szempontjából ma nem fontos, mit hirdetett a Sarló, hanem az, ahogyan hirdette. Említettem már, hogy Balogh Edgár kitűnő gárdát csoportosított maga köré. A fiúk páratlan önfegyelmel dolgoztak, amit mondtak felkészülten és ragyogó formában mondták. Csupa kitűnő szónok és debatter jelent meg a nyilvános vitáestéken, magához vonzotta az ifjúságot, s elképzeltatta az ellenfeleket. A sarlósok tiszták maradtak: egyéni támogatást nem fogadtak el, anyagi eszközeiket maguk gyűjtötték. A kormány felé sem korrumpálódtak, savonarolai elkeseredéssel és hévvel álltak az örök ellenzéken, mindennel hadakozva, ami van. Vitalitásuk utolérhetetlen maradt, egyszerűen mindenütt ott voltak és mindenbe beleszóltak. Sorra rendezték a botrányokat (a dunai népek színeivel ellátott koszorú a budapesti Petőfi-szobron) s bomlasztották az elavult intézményeket. A reakció félt tőlük, az ifjúság titokban értük hevült, s végül a

cseh államhatalom is jobbnak látta leszámolni a veszedelmes destrukcióval: a román állampolgár Baloghot kiutasították Csehszlovákiából.

A Sarló legérdekesebb fejezete akkor kezdődött meg, amikor a mozgalom, mint mozgalom, eltűnt. 1934-től 1936-ig senki sem hallott a sarlósokról. A megkezdődő nemzeti ébredés elején egyszerre csak itt is, ott is feltűnt egy-egy sarlós — az új népi megmozdulások élén. Amikor az ifjúság bekapcsolódott a felfrissült magyar nemzeti politikába, kitűnt, hogy legértékesebb és legaktívabb fiatal elemei a volt sarlósok lettek. A két-háromévi pihenés és letörtség alatt az időközben különféle megélhetési ágakban elhelyezkedett fiatal emberek letisztultak eredeti, 1927-ben keletkezett formáikhoz, magyar lelkük előtört a marxizmus lekopott máza alól s a nép iránti rajongásuk végre megkapta reális kereteit, úgyhogy elvégezheték azt, amiről hajdan álmodtak. Most végre megértették őket, s ők is megférfiasodtak. Csak most látszott meg, micsoda értékes elemeket választott ki Balogh Edgár. Fegyelmezett agyuk, józanságuk, előítéletektől mentes magatartásuk vezető szerepet biztosított számukra, ők értettek a legjobban a megvalósításhoz, a szervezéshez, a kivitelhez és szellemileg az élen halad-

tak. Tíz-tizenöt volt sarlóst tudnék hirtelenében felsorolni, aki szerepet játszott az új felvidéki szellemiség kialakításában, — de nem akarom nevekkel fárasztani az olvasót.

Az „újarcú“ magyarság és a Sarló mozgalma után józanodási hullám öntötte el a szlovákiai magyar életet. Elég volt a túlzásokból és a lelki gőzölésből, hirdette egy Európát járt, lehiggadt és a komoly munkát becsülő csoport, miközben a kisebbségi lét új biztosítékai után kutatott. Ez az idő Klebelsberg érájának kiteljesedése volt Magyarországon, nem csoda, ha a szolid tudományosság hatása Szlovákiába is eljutott. Egy ideig ismét az irodalom ugrott előtérbe. Az új arcúak és a sarlósok kora nem igen becsülte az esztétikai értékeket, s orosz mintára előnyben részesítette a gyakorlati mozgalmi célt elősegítő pamflet-irodalmat. Valószínűleg a reformáció hitvitázására emlékeztetett 1926—1932 között a szlovákiai irodalmi élet. Manifesztumok, traktátumok, szatírák, támadó és védő iratok, levelek, tervezetek árasztották el a piacot, röpiratok, mozgalmi könyvek, csupa vita és vita mindenfelé. Az uralkodó stíluson meglátszott a túl-

fűtött szenvedélyesség, s nem csoda, ha a tisztultabb és európai formákat vágyó elemek a lecsitulás első pillanatában előléptek és új hangot kértek. Legelőször az irodalomban. Könyörtelenül harcba szálltak az ismét eluralkodó dilettantizmussal és a „pesti mérce“ alkalmazását kívánták a „kisebbségi génusz“ túlzó önállósodási kísérletei helyett. A kisebbségi öntudat időközben ugyanis veszedelmes regionalizmussá vált, amit a politikai aktivizmus igyekezett a saját javára kihasználni. „Nincs közünk Budapesthez“, — hirdette — „magunk állapítjuk meg mértékegységeinket, önálló életet élünk.“ E felfogás nemcsak a dilettantizmust hozta vissza, hanem politikailag sem bizonyult helyesnek s a felvilágosultabbak harcba szálltak vele, ismét az árnyalatok egyesítését követelve. A szentiváni kúriák írógyűlésein s az *Új Munka* folyóiratban megkérdelték az egyesítést és a felsőbbrendű kritikai szempont érvényesítését. Nem sikerült, ámbár az akció 1931-ben és 1932-ben nagy port vert föl.

Az úgynevezett „kritikai éra“ (1931—1934) nem sok újat hozott, de hozzájárult a felvidéki szellem néhány értékes jellemvonásának kialakításához. Eddig lendület és lelkesedés árasztotta el a fiatal útkeresőket, még ha józanságról és valóságról be-

széltek is. Most végre az elmélet leszállt a fellegek-
ből s kezdte higgadtabban megítélni a dolgokat,
éles szemmel, a keserű tapasztalatok mércéjével
mérve a kisebbségi élet lehetőségeit. A nehéz évek
letörték az illúziókat. A leszegényedés folyamata be-
fejeződött, a kiábrándulás és a nyomott hangulat ál-
talános lett. A forradalomban és az erőszakos javí-
tási kísérletekben csalódott vezető réteg belátta, hogy
a felvidéki magyar sem szélső baloldali, sem szélső
jobboldali szempontból nem macedón és nehezen
kapható a titkos lázadásokra. De fejében annyi ro-
mantika és felelőtlen elképzelés van, annyira nem
ismeri a realitásokat, hogy szervezni is nehéz és
megnyerni akár a legbékésebb kollektív cél fegyel-
mezett kivitelére. Legelőször a gondolkozást kellett
megtisztítani a salaktól. A dezilluzionált magyar
aránylag könnyen terjeszthette keserűen józan elveit
a kezdődő gazdasági krízis tompa hangulatában.
Ekkor hangzott el először nagyobb hatással a „ma-
gyar realizmus“ jelszava, ekkor beszéltek összejeve-
teleken s a sajtóban a „józanodásról“, munkaszövet-
ségek alakultak s mindenféle „pozitív belső munka“
indult meg. A hangulatot, amely vad ellenállás he-
lyett bizonyos fokig a csendes kooperációt kívánta,
a politikai aktivizmus igyekezett kihasználni (láttuk

az első fejezetben, hogy ebben az időben volt a legerősebb), de kísérletei lényegileg nem sikerültek. A köztársasági elnök adományából alakult pozsonyi „Masaryk-Akadémia“ bizonyos mérsékelt államhűség alapján igyekezett szellemi egységet teremteni Szlovákiában, s az aktivista *Magyar Újság* a „szociális és nemzeti problémák józan és célszerű megítélésének jegyében“ gyűjtögette maga köré a fiatal értelmiséget.

De az általános józanodás, a kritikai éra lehiggadt gondolkodása, a sok meddő szellemi kísérlet után bekövetkezett illúziómentes hangulat, a húszéves tapasztalat s a megélhetési gondok között keletkezett realizmus nem jutott túl a becsületes középúton s nem tévedt politikai aktivizmusba, talán éppen azért, mert tényleg reális és józan volt. Hamarosan észrevette, hogy az aktivizmus útja ugyanolyan illúzió, mint az újarcúság, vagy a Sarló miszsiós ábrándja volt. „A csehektől nem várhatunk semmit, — mondogatta a lehiggadt vélemény — Prága a magyarság meggyengítésére törekszik, nem igaz, hogy adni akar, az eddigi tapasztalat az ellenkezőjét bizonyítja s kádereink veszedelmesen bomladoznak“. Éppen a fegyelmezett gondolkozás és az állapotok pontos megismerése mutatta meg a leg-

tisztábban a behódolás veszedelmeit és a felállított csapdákat. Az állam legfeljebb egyénenként volt hajlandó a magyarokat megsegíteni, de kollektív alapon, a nemzetet, semmiesetre. Még azok a fiatalok is, akik a józanodás és a realizmus hatása alatt kezdetben az aktivizmussal kacérkodtak, s „Tavaszi Parlament“ néven nagy aktivista értelmi táborát kívánták összehozni, hamarosan észretértek s elhagyták a téves alapot. A realizmus, a kisebbségen való segítség vágya nem hajtotta a csehek ölébe a magyarokat, ellenkezőleg, elvezette tőlük. Prága kezdetben talán bízott abban, hogy a kisebbség, ha egyszer kijárja a cseh iskolát, amely a racionalizmust, a masaryki realizmust helyezi az oktatás előterébe, kiábrándul „a magyar könnyelműségből és illúziókból“, de kiábrándul egyáltalán a magyarságból is és Prágához pártol. Néhány öreg magyar szintén így vélte talán, s féltette a magyar ifjúságot a realizmustól, amit „cseh áfiumnak“ nevezett. Csakhogy a magyar nemzet belső ellenállóereje nagyobbak bizonyult, mint egy külső hiba, s az illúziókkal terhelt gondolkodás levetése nem jelenthetett a kisebbségnél nemzethalált. A realizmust a magyar elsősorban nem a csehektől tanulta, mint az aktivisták állították, hanem a helyzetéből. Láttuk, hogyan fej-

lődött feléje számos lendület és eltúlzott terv után, hogyan született meg az irodalomban és a szellemi életben a „missziós tudat“ pubertásos nyugtalansága és szabadjára eresztett össze-visszasága után a kritikai érzék, hogyan kívánt az új belátás rendet teremteni ott, ahol a szándékos kontrolltalanság és a csehek tudatos összezavarási kísérletei anarchiát keltek, hogyan érlelte meg az elszenvedett sok sorscsapás a józanságot és a szociális érzést, hogyan vált vezérelvvé a nép és az egyén reális elhelyezkedésének szükségessége. A híres cseh realizmust (a masaryki gondolkozást) a cseh kisebbségi sors érlelte meg a háború előtt, nem pedig valami felsőbbrendű csoda és a felvidéki magyar realizmusát ugyanilyen helyzet alakította ki. Minden hasonló nemzeti állapot idővel hasonló józanságra és realizmusra nevel: az elnyomott nép egyszerűen megédesződik és okos lesz. A felvidéki magyar csak másodsorban alakult a cseh példa hatása alatt és Masaryk realizmusa, amelyről a magyar aktivisták váltig állították, hogy építő hatást gyakorolt a kisebbségre, nem volt azonos a magyar realizmussal. 1935 körül a magyarság, éppen a realista felvidéki magyarság, érezte már, hogy a cseh realizmus csak jelszó s az állam vezetői régen veszélyes

irreális utakra kalandoztak, amelyen a csehszlovákiai magyarság nemcsak hogy nem követhette őket, hanem újult józanságával egyenesen hasznot kívánt húzni Benes álrealizmusának hibáiból. Hiába hirdette tehát a Masaryk Akadémia, a Magyar Újság, a Tavaszi Parlament és sok más intézmény ebben az időben, hogy a „magyar realizmus“ Csehszlovákiában azonos az aktivizmussal, a magyarság nem hitt nekik és önálló maradt.

A formálódó józanság éppen az ellenkező utat mutatta. „Senki sem segít, egyedül maradtunk. A határon túlról egyelőre nem várhatunk segítséget, a csehek a vesztünkre törnek, a kommunizmus illúzió, a tétlen csodavárás veszedelmes. Önmagunkra vagyunk utalva. A feladatunk, hogy a magyar kisebbséget erőssé és ellentállóvá tegyük, nyugati dán, vagy flamand mintára átépítsük, erkölcsileg, gazdaságilag, kulturálisan tökéletesítsük, a köznépet fölemeljük, s belőle új középosztályt alakítsunk a levitézlett helyébe“. Ilyesféle elvek szűrődtek le a fiatalok lelkében a kibontakozott reális érzés nyomán. Az első mozgalmak egyike, ahol e

józan belátás lábra kapott, a fiatal katolikusok tömörülése lett, a Prohászka-körök akciója, s lapjuk az „Új Elet“. A prohászka-körök 1931 óta szervezkedtek erőteljesebben az egyetemeken, bizonyos fokig a Sarló mintájára, de valláserkölcsi alapon s kevesebb „küldetési“ pretencióval. Az erkölcsi élet megújódását kívánó tevékenységüknél már a csendes belső munkát, a belső szervezés módszerét választották, ugyanazt, ami később általános cél lett a felvidéki magyarságnál. Szolid tudással, az előbbi mozgalmakban kikristályosodott szociális tudattal, kitartó fegyelmezettséggel indultak útjukra s néhány év alatt tényleg tartós organizációt építettek ki. A józanságról és a reális lehetőségekről soha sem feledkeztek meg (olyannyira, hogy rosszakaróik néha aktivistáknak bélyegezték őket), befelé dolgoztak, a népet nevelték, s ők alkalmazták először a később annyira kívánt „apró munkát“, a nagy célok alapos és biztos részlettevékenységgel való előkészítését, a kisebb problémák rendszeres átmunkálását, s a nagyhangú manifesztációk helyett az észrevétlen, de erős anyagot teremtő szövő és fonó munkálkodást, a kis problémák folyamatos megoldását. Stílusuk idővel önkénytelenül átterjedt még a politikai életre is.

Az 1933—34-es kritikus évek után a szellemi élet új lendületet kapott. Az átmeneti pangást erőteljes fiatal akciók váltották föl, s a Prohászka Körököt más szervezkedések követték, így elsősorban a Szlovákiai Magyar Közművelődési Egyesület, a SzMKE átszervezése és kibontakozása. Mint az első fejezetben leszögeztük, a magyar párt szakított az egyoldalú politizálással és belterjes gazdálkodáshoz fogott. Felvette magába az ifjúság mozgalmait, az elszakítás és a kiátkozás régi stílusa helyett (a Sarló esetében oly végzetes módszer), beolvasztásra és megnyerésre törekedett kitűnő sikerrel. Eljött az idő, amikor a felvidéki magyarság leghatásosabb szellemi mozgalmi egyesülni tudtak a pártérettel, mert találkoztak a közös alapon: a népi kollektívum megszilárdításának alapján. Mi minden kellett, amíg a kisebbség eljutott ideig! Kellett a dilettánsok és az emigránsok harca, hogy az előbbieket nemzeti, az utóbbiak szociális érzést csepegtessenek a lelkekbe, kellett az új arcú magyarság a kisebbségi helyzetből fakadó új belátásaival s a régi magyar sablonok megtörésével, kellett a Sarló fegyelmezett iskolája, a néphez való leszállása, a kritikai korszak realizmusa, a Prohászka Körök „apró munkája“ s az új alapvető józan belátás: „senkiben sem bíz-

hatunk, csak önmagunkban“. Kellett a belső szervezés megindítása, a leszegényedés, de a német nemzeti föllendülés hatása is, a szudétanémet példa, az Egyesült Párt megifjodása, módszerváltoztatása és a fiatalok bekapcsolása a pártéletbe. Most végre közös cél lebegett a politika, az értelmiség, a gyakorlat és a szellem előtt, a nép gazdasági és kulturális színvonalának fölemelése, mint védekező eszköz a cseh nyomás ellen, a reális tett, gyakorlati feladatok megoldása. S az elméletet tényleg fölváltotta a gyakorlat, az új belátások odalökték a magyart az okos, mindennapi munkához.

A kiteljesedés előtt a felvidéki szellem utolsó-nak kénytelen volt megbirkózni a szlovákiai magyar aktivizmus maradék híveivel, akik 1934 körül az antihitlerizmus jegyében erejük végső fellobbanásával megkísérelték tönkretenni a henleinizmussal együtt a magyar ellenzéki politikát és a kristályosodó népi szellemiséget. Akciójuk a szellemi életben erélyesebbnek nyilvánult meg, mint a politikában. „Szellemi népfrontot“ igyekeztek teremteni lapjaikban és intézményeikben („Magyar Újság“, „Magyar Nap“, Táncsis Kör, Petőfi Sándor Kör, a Demokrata írók Egyesülete, a Magyar Fiatalok Szövetsége, a pozsonyi és a kassai rádió magyar

órája, a Masaryk Akadémia és a Prager-cég könyvkiadója), s bizonyítani, hogy az új nemzeti politika frontján csupa tehetségtelen, sötét „terrorista“ működik téves ideológiák ígézetében, míg a szellem, a tudás, a humanizmus az ő pártjukra szegődött. Az új pesti irodalmi mozgalmakkal érveltek, kisajátították a népiség irányát, a falukutatást, az etnográfiaát s mindenkit, aki érték és tényező volt a magyar szellemben. Ugyanazt kívánták tenni, amit tizenhét év előtt az emigránsok Ady, Szabó Dezső kisajátításával a dilettánsokkal szemben: leszögezni, hogy a „magyar értékek“ mellettük állnak és ezzel megnyerni a színvonal iránt fogékony fiatalokat. Törekvésük most nem sikerült. A másik oldalon nem álltak többé dilettánsok, az igazi szellem elleneségei, az elavult, korrupt álkultúra védelmezői. A friss szellem, amely az új népi és az új urbánus politika oldalán felvonult, sokkal nagyobb vonzóerőnek bizonyult, mint a népfront erőszakos igazoláskeresése. A modern magyar gondolkodás közelebb állt hozzá. A baloldal nagy központi orgánusot kívánt teremteni világnézete igazolására, magasrangú folyóiratot — de a nemzeti oldal megelőzte. „Új Szellem“ címen 1937 legelején kultúrpolitikai szemle indult meg Prágában, amely köré kristá-

lyosodni tudtak a szellemi értékek, a szlovákiaiak és a magyarországiak egyaránt, s ahol feléledhettek az újarcsúság, a kritikai éra, a realizmus legjobb hagyományai. A folyóirat mintegy szintézisévé vált a felvidéki magyarság másfél évtized alatt kialakult mozgalmainak, összefoglalása, összeegyeztető je és becsesebb részeinek leszüremlése. Elfogulatlanul ölelt magához mindenkit, akiben jóindulatot sejtett, nem ismert bosszút, vagy személyeskedést. Bebizonyította, hogy van érzéke a modern mozgalmak iránt, sőt főtörekvése megismertetni azokat. Színvonalra meghozta a kívánt hatást: az értelmiség elitje és a fiatalság egyre határozottabban csatlakozott hozzá és a másik oldal vezető írói, kultúr munkásai, egymásután szerepelni kezdtek az „Új Szellem“ hasábjain, magukévátéve a lap ügyét.

A folyóirat nem erőszakolt doktrínákat táborára. Engedte, hogy pártatlan vitával és elfogulatlan vezetés mellett magától kifejlődjék a közös arcvonal és a közös célú élgárda. Egyik rovatában, a „Szabad Szó“-ban minden vélemény megnyilatkozhatott. Az új szellem első cselekedete a „bal“ és a „jobb“ merev fogalmának feloldása volt, ami az általános összekeveredés idején aránylag könnyen ment. A feloldott fogalmak helyébe a „kisebbségi érdek“ fo-

galmát helyezte s a megnyilatkozásokat ebből a szempontból ítélte meg. Föltétlenül a szociális át-szervezés mellett szállt síkra, de tudta, hogy a szociális emelkedés a magyar kisebbségben nemzeti probléma, mert a kisebbségi ember gazdasági háttérbeszorítása egyenes arányban áll nemzeti hovatartozásával. A szlovákiai új élgárda nemcsak az elveket tisztelte, hanem a kivitelt is, az eszmék megvalósítását. Erre igyekezett nevelni önmagát és a fiatalságot. Európai példákat keresett, amelyeken okulhat a magyar s így jutott el a „flamand példa“ kívánásáig: ugyanolyan belső munkát, szolidaritást kívánt a magyar nemzet számára, ugyanazt az egészséges világszemléletet is, amit a nyugati átkulturált kis nemzeteknél talált. „Ellesni a nyugati kis nemzetek boldog életének titkát“ — ez lett jelszava és tanulmányainak célja. A kivitelt többre becsülte az ötletnél, a becsületességet a lendületnél. Az új gárda nyugodtan elvégezhetette volna az amúgyis ébredező felvidéki magyar nép „européizációját“.

Nem részletezhetem az „Új Szellem“ köré csoportosuló tábor programját. A folyóirat jelentette a felvidéki szellem fejlődésének utolsó lépését: ami benne megnyilvánult, azonos volt a mai felvidéki

magyar fiatalság magatartásával. Az „Új Szellem“ és a hozzá hasonló kulturális akciók elérték hatásuk legmagasabb fokát, amikor az 1938-as változás bekövetkezett. A többi kulturális akcióval itt azért nem foglalkozhatom részletesen, mert nem mozgalmi jellegűek, inkább a megérett gondolatok kivitelezői, így például az új belátásokra épült tudományosság jegyében megszületett „Nemzeti Kultúra“, vagy az irodalmi csoportosulás jegyében a „Tátra“ folyóirat, míg a vidék kulturális beszervezését a felvidéki magyarság reális szellemiségének megfelelő eréllyel egyre hatásosabban végezte a SzMKE, amelynek vezérkara teljes értékű és a népbe mélyen behatoló intézményt teremtett az egyesületből. Az intézmények a politikával együtt harmonikusan dolgoztak az esedékes megújulás előkészítésén.

Keresztmetszet

Az európai szellem és az európai életmód az elmúlt húsz év alatt feltűnően a Felvidék közelébe férközött. Nemcsak a földrajzi fekvés, hanem egyéb körülmények miatt is. Az északi magyarság, különösen a nyugatabbra élő, évszázadok óta jobban alkalmazkodott az általános európai magatartáshoz, mint a sokáig török uralom alatt nyögő délibb ember, vagy a magasrangú, de a nyugati sáblontól elütő kultúrájú erdélyi, s legfeljebb a Dunántúl egyes részeinek magyarsága mutatott a történelemben hasonló jellemvonásokat. Nem az európai szellem legmagasabb kivirágzásaira célozok, amikor ezt megállapítom, mert a régi Magyarország más helyein gyakran otthonosabb volt a nagy nyugati műveltség, mint a Felvidék nyárspolgári városai-ban, de Európa a Felvidéktől délebbre és keletebbre inkább ünnepnap volt: finom nemesi kúriákban ápolt gyönyörű virág, magasan szárnyaló urbánus

lelkek egyéni kincse, míg északon hétköznapi: mindennapi magátólértetődőség, tényleges sablonos életmód. Az északi magyar, a felvidéki városok polgára, egyszerűen és érdemtelenül nyugati ember volt, s ugyanúgy élt, mint a német polgár, a flandriai céhmester, az olasz kis középosztály tagja. Szokásai, világnézete, berendezkedései önkénytelenül hozzásimultak a közeli nyugati élethez. Európaiassága nem tudatosodott, mint az Európát meghatottan beszívó más magyar értelmiségé, hanem tudat alatti természetesség maradt, melyben egyszerűen benne élt és észre sem vette. Nem csoda, hogy 1920 után, amikor a keleti kapuk bezárultak és a nyugatiak kinyíltak, a nyugateurópai sablon még inkább elhatalmasodott. A törzsökös magyar élet sajátosságai nem juthattak el a Felvidékre. A cseh életmód sajátosságait, mint idegent és alsóbbrendűt elvetette, ellenben igyekezett átvenni azt, ami általános európaikat talált. A hatások közvetlenebbül s minden helyi gátlás nélkül érkeztek nyugatról, kitűnő talajra találtak az északi magyar évszázadok óta amúgyis megdolgozott lelkében. E lélek kezdettől fogva hűvösebb volt, mint délebbi társa. Germánabb és szlávabb, rendszeretőbb, anyagiásabb, kicsinyesebb, realistább, kispolgáribb.

A csehek egyenesen eltúlozva és nemzeti jellegüket „folklór“-nak bélyegezve szívták magukba fenntartás nélkül nyugat illatát. Sok eljutott belőle a felvidéki magyarig is, illetve, ha pontosak kívánunk lenni, a két nyugatról jött lényegformáló világnézeti hatásból csak az egyik, az első jött a csehekén keresztül, a másikat a németek, főleg a szudétanémetek, közvetítették. A nyugati kapun beáramló és a kitűnően megmunkált talajban megfogamzó első nagy elv a modern demokratikus életmód elve lett, a második, melynek áramlása 1932 körül kezdődött, a német rendszer, a henleinizmus, a nemzeti érzést a szociális gyakorlattal összekötő világkép. A legfontosabb, hogy az északi magyarországba nemcsak az elvek jutottak el, hanem a kivitel, a gyakorlat is, ismétlem: nemcsak az európai vásárnap, hanem a hétköznapi is. Egyszóval a felvidéki ember nemcsak átvette a koreszméket, hanem alkalmas európai anyagot is jelentett átélésükre és megvalósításukra. A régi Magyarországra nyugat mindig villámgyorsan jutott el, de csak mint divat, mely megrekedt az intellektuális rétegeknél, s nem szállt a mélybe. Az északi magyarnál a mélybe szállt, sablonná lett, természetessé; hatott és alakított. Az elv mellett eljött a módszer is, az összes nyugati

rekvizitum, a megvalósítás potenciája. S éppen ezért állítható, hogy az európai sablon közelférközött a felvidéki magyarhoz: mert lelke biztos talajnak bizonyult a nyugati áramlások gyors és teljes megragadásához.

A Felvidék egyes vidékein, főleg a nyugati részeken az európai sablon uralmát strukturális tények készítették elő. Gazdaságilag a nyugatszlovákiai magyar például már a világháború előtt jobban állt, mint az alföldi, vagy az erdélyi, s így európaibb alapot jelentett. Ezenkívül elég érzékkel rendelkezett gazdasági életének önálló alakításához. A háború után egyformán vonatkozott ez a paraszt-ságra és az autochon középosztályra, mert az állam eltartottjainak nagy része 1920-ig elhagyta Szlovákiát. Mintha a felvidéki ember gazdaságilag frissebb és aktívabb vérkeringést mutatott volna, mint tegyük föl az alföldi. Talán a szlávokkal való keveredés és a németekkel való együttélés okozta ezt, az ősi felvidéki kereskedelem és ipar példája, a jobb föld, a nyugati gazdasági eszmék gyors elterjedése, s egyrészt Bécs, másrészt Budapest gazdasági felvevő képessége, amely eredménnyel kecsegtetve munkára serkentette a felvidékieket. (Nyugaton Bécs, középkéletem Budapest volt a háború előtt

a Felvidék nagy piaca.) A felvidékiekben minden-
esetre kevesebb fellah vonást találunk, mint a dé-
libb magyarban: kevesebb elfáradást és fatalizmust,
több cselekvő szívósságot és mozgékony kezdemé-
nyező erőt.

Nagy szükség volt e tulajdonságokra — s ami
volt, nem is volt elég. Egyenesen cseh, német, vagy
zsidó tulajdonságok kellettek volna, hogy a fel-
vidéki magyar megússza a reája szakadó megpró-
báltatásokat. Az államhatalom mindent elkövetett
gazdasági letörésére, mert tudta, hogy a leszegénye-
dés az elnemzetlenítés első szakasza. A felvidéki
magyarság, ha később bizonyos gazdasági képessé-
geket árult is el, nem szokta meg azonnal az ön-
álló gazdálkodást, és szintén számolt az állam gyá-
molításával. Az állam most ellene fordult, elvette
hivatalait, stallumait, bankjait, érdekszövetkezeteit,
földjét, munkáját, piacát, gyárait. A kisebbség két-
ségbeesetten vergődött a levegőtlen helyzetben, de
a gazdasági krízis mélypontja után egyre nagyobb
iramban közeledett a tűrhető élet felé. Vonatkozik
ez elsősorban a parasztságra, amely ha előbb el is
adósodott, a jó búzaár miatt most magához tért,
másodsorban a fiatal értelmiségre, amely szerényen,
de megbízhatóan elhelyezkedett. A baj nem volt

már annyira közvetlen, mint nyolc évvel ezelőtt. Amit a felvidéki magyar gazdaságilag elért, sokban saját erejének köszönheti. Elsősorban politikusai szívós és körültekintő harcának, mert a politika mindent elkövetett, hogy a csehszlovák állam demokratikus és szociális törvényeinek érvényesítését a magyarság számára kiharcolja. Nem mindig sikerült, de általában a magyarok is érezni kezdték már a szociális törvénykezés előnyeit, különösen, ha nem álltak exponált helyen. A szociális biztosítás, a betegsegélyezés, a munkanélküliek segélyezése, a nyugdíjúgy, a munkaalkalmak teremtésének megszervezése *elvileg* igen magas fokon állt Csehszlovákiában. A csehekkel és részben a szlovákokkal szemben a magyarokat, igaz, háttérbe szorították a szociális törvények alkalmazásánál, már csak azért is, mert e törvények elsősorban az ipari lakosságnak kedveztek és kirekesztették a megszerzetlen agrártömegeket, s ez sok keserűséget okozott, de más országokhoz viszonyítva még mindig számottevő volt a segítség, amit a szociális törvények alapján a magyar nincstelenek élveztek. Egyforma elbánásban az „államalkotó nemzetekkel“ természetesen soha sem részesítették a magyart, s különösen érezhetővé vált a kétféle mérték a világkrízis ide-

jén, amikor a kormány a szociális intézmények előnyeit kénytelen volt a csehek és a szlovákok megnyugtatóra összevonni, de a nyugati demokráciák felügyelete alatt álló államban teljesen mellőzni a magyarokat sem lehetett. A magyar munkaadó rosszabb helyzetben élt, mint a magyar proletár: őt kétszeresen sújtották a szociális berendezések terhei, mert míg az államnemzetek tagjai Összeköttetésekkel könnyen találtak kibúvót, ha a teher elviselhetetlenné vált, a magyar munkaadóra teljes kegyetlenséggel lesújtott a törvény. A szabad pályán lévőket a rigorózan alkalmazott adóprés nyomta, a magyar alkalmazottakat „másodrendű állampolgár“ voltuk gátolta az előnyös érvényesülésben. Általában leszögezhető, hogyha a cseh, vagy a szlovák gazdasági érvényesülésénél ötven-hetven százalékos nehézségekkel küzdött meg, a magyar száz százalékosokkal.

Gazdasági katasztrófa mégsem érte a felvidéki magyart. Vagyona természetesen állandóan fogyott s vele együtt az ellenálló erő is, a leszegényedés rohamlépésekkel üldözte a nemzetet, — viszont a szomorú anyagi letörésnek előnyös lelki következményei voltak. A túlnagy különbségek eltűntek magyar és magyar között. A gazdagok leszerényed-

tek, viszont a proletár nem maradt nyomorult pária s a szociális törvények révén mégis kapott némi emberi biztonságot. A pillanat, amikor a magyarnak saját erejéből kellett megélnie, két eredményt hozott: először azt, hogy a szabad lehetőségek között a kisemberben is megszületett a gazdasági leleményesség s nem maradt többé például a nagy magyar latifundumokon évszázados egyforma tompaságban élő lény, hanem a nagybirtokhoz és a feudális uralomhoz fűző kötöttség primitív biztonságát elvesztve széjjelnézett a világban és megtalálta helyét, — másodszor azt, hogy az úri osztály, elvesztve a nagy vagyon biztonságát, elvesztette gőgjét és előítéleteit is (legalább életképesebb elemeiben) s ugyanolyan rendes, szerény, megértő, megélhetés után szaladgáló ember lett, mint bárki más. A nyugati demokrácia belső hatása és a cseh könyörtelenség így nivellálta önkéntelenül a legnagyobb magyar átkot, a társadalmi különbségeket, és így lett az új népi egyenrangúság és szolidaritás kovácsa. A proletár egyrészt a szociális törvényekkel, másrészt felszabadult vitalizmusával emelkedni kezdett, a vagyonos osztály a cseh nyomás miatt és a kényelmes gyámolítás megszűntével lejjebb szállt elérhetetlen csúcsairól. A két magyar, aki előbb

alig ismerte egymást, találkozni kezdett a közép-
vonalon, vagy mondjuk: kissé a középvonal alatt.

A kisebbségi sors utolsó éveiben a magyar egyé-
nek úgy-ahogy elhelyezkedtek és megéltek. De a
magyarság, mint kollektívum, egyre szegényebbé
vált s a nemzet sorsát szívükön viselők bánatosan
nézték e gyengülést. Mi haszna, ha a magyar, mint
egyén a cseh vagy más idegen vállalat vagy intéz-
mény közelében megélhetett, ha egy-egy szabad pá-
lyájú magyar úgy-ahogy egyensúlyi helyzetbe ke-
rült az államhatalom ellenőrzése alatt, de nincs
kollektív magyar nemzetgazdaság, nincs intézmény
és vállalat, amely szervezeten tud magyar sorsot
biztosítani, magyar alapú gazdálkodással össze-
fogja a magyar egyéneket, anyagilag védi és tömör-
íti őket, azaz az egyesített erők elve alapján zárt
és védett társadalommá formálja az úgy-ahogy meg-
élő magyarokat? Hiányzott a nemzeti vagyon össz-
pontosítása, megszerzése, s kollektív hatalmá-
nak emelése. A gyógyulás első jelének tekinthető,
hogy egyre többen érezték a hiányt s a fordulat
utáni első hivatalos hangulat, amely szerint „mi-
nek berendezkedni, minek gyökeret verni gazda-

ságilag, hiszen a helyzet amúgyis csak átmeneti és a gazdasági gyökérverés szétmállasztja a nyers ellentálló erőt, pedig nekünk elégedetlenekre és nem megelégedettekre van szükségünk“, — régen elavult és botránkozva említett igazságtalanság volt már. A gazdasági erő nem puhít és nem készítet behódolásra, ellenkezőleg elszántakká teszi azokat, akiknek van mit védeniök. A francia, vagy a holland példa is ezt bizonyítja s mindig a gazdag polgárság volt, amely nem engedett s körömszakadtig védelmezte szabadságát. Efféle svájci, vagy holland megszervezett gazdagságról egyelőre szó sem lehetett a Felvidéken. Hiányzott a magyar bank, a nagyvállalat, a magyar pénzügy- és birtokpolitika. A szövetkezeti rendszer, a gyenge népek szabadságának legfőbb gyámolítója ugyancsak kezdetleges állapotban élt, — egyetlen örvendetes és nagy jövővel kecsegtető kivétellel. E kivételről, a Nyugat-Szlovákiában működő „Hanza“ szövetkezeti áruközpontról érdemes külön megemlékezni, mert a magyar életképességnek legtündöklőbb példája. Ha a kisebbségi élet tovább tart, bizonyára a hanzából fejlődik ki a felvidéki magyarság sorsát szabályozó központi szerv, amelynek átalakító hatása a politikába is belenyúlik. Lám, a lengyelországi ukránok tíz év alatt

kiépített szövetkezeti rendszere hatalmas politikai erővé összpontosította az előbb széteső és elmaradt kisebbséget.

Az 1925-ben alakult „Hanza“ szövetkezeti áruközpont a régi magyar Hangya hagyományai-ból indult útnak s tíz év alatt a nyugatszlovákiai magyar falvakat át- és átszövő, fölényes eszköz-ekkel rendelkező intézménnyé fejlődött. Csak magyart és keresztényt alkalmazott autonóm vidéki szövetkezeiben, üzletmenete mégis kiváló volt, s végül már tömegeknek adott kenyeret. A legújabb adatok szerint Szlovákiában és Kárpátalján hozzávetőlegesen 1000 fogyasztási szövetkezet működött s ebből 340 magyar (a Hanzához tartozó 310 szövetkezettel), azaz az arány sokkal kedvezőbb, mint a húsz százalékos magyarságot megilletné, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar szövetkezetek voltak a legjobbak és a legaktívabbak. (A háború előtt mindössze 260 magyar fogyasztási szövetkezet tengődött a Felvidéken, a helyzet tehát a béke viszonylatában is tetemesen javult.) A Hanza nem elégedett meg a falvak gazdasági kiszolgálásával: ahová betette lábát, kultúrházak épültek, a falu csinosodott, egészségesedett. Végül kétszáz-ezer magyar paraszt élvezte már e valóban dán,

vagy flamand rangú intézmény áldásait. 1938 novemberében a visszacsatolás után a Magyar Nemzeti Bank tisztviselői a cseh korona beváltásánál ugyancsak csodálkoztak a magyar viszonylatban rendkívüli gazdagságon, amivel Galántán és Galánta környékén találkoztak. A parasztlét, a tiszta falvak, a csinos épületek, a kiegyensúlyozott vidéki élet itt nem utolsósorban a Hanza tevékenységére vezethető vissza ugyanúgy, mint az itt különösen erős nemzeti öntudat szilárdsága a vidéket átszövő új politikára, a pezsgő kultúrélet pedig a SzMKE céltudatos működésére.

Sajnos, a fogyasztási szövetkezetek mellett a másfajta szövetkezetek (hitel, földbérlő, termelő, értékesítő szövetkezetek) egyelőre nem virágoztak föl, ámbar ezen a téren is tartott a javulás. Erdély előbbre volt. Az autonóm érdekvédelem egyébként sem állt magas fokon s ha meg is alakult például a „Délszlovákiai Gazdasági Egyesületek Szövetsége“, nem épülhetett ki egyelőre a Hanzához hasonlítható gazdasági tényezővé.

*

A felvidéki ember igazi arca a legvilágosabban akkor bontakozik elénk, ha végigfutunk a ki-

sebbségi magyarság egyes osztályain és keresztmetszetben igyekszünk jellemezni a rétegeződéseket.

Legfelül a régi magyar arisztokrácia állt. Vagyonának nagyrészét elvették, sokan közülük külföldi állampolgárok maradtak, vagy külföldre költöztek. A nemzetrészt életében távolról sem vett részt oly döntő mértékben, mint előbb az egységes nemzet életében, de ha résztvett, nem saját érdekei védelmére tette, hanem anyagi és szellemi függetlenségét fölhasználta a magyarság nemzeti érdekeinek megvédésére (Esterházy János, Révay István). A legtöbb arisztokrata inkább a háttérben maradt s onnan segítette tőle telhetően a magyar ügyet. Birtokaik és vagyonuk helyzete óvatosságra kényszerítette őket s a politika általános iránya sem volt mindig ízlésük szerint való. A „gróf“ és a „báró“ nem játszotta többé a félisten szerepét a magyar társadalomban, az ifjúság alig értette, miért volna több és nagyobb az arisztokrata, mint az egyszerű halandó. A címekről a nép egyéb gondolatai közt megfeledkezett, a vagyoni különállás nem volt többé lenyűgöző. A magyar társadalom előteréből először kapcsolódott ki az arisztokrácia: mint osztály se nem osztott, se nem szorzott, csak egyedeiben

jelentkezhetett. Le kell szögezni, hogy nem annyira a magyar nép rekesztette ki, mert a belénevelt respektus sokszor megmaradt, hanem az arisztokrácia vonult vissza önként anyagi, óvatossági és ízlésbeli okokból. Aki pedig nem vonult vissza, nem érezte a különbséget. Az általános felvidéki vélemény szerint a még mindig jelentős szellemi és anyagi erőt képviselő arisztokrácia néhány fokkal erőteljesebben kapcsolódhatott volna be a kisebbségi életbe, mint tette, s helytelen volt visszavonulnia csak azért, mert a régi viszony az arisztokrata és a nép között megváltozott, vagy a körülmények óvatosságra intettek. De sok arisztokrata ennek ellenére nehéz kötelezettségeket vállalt a kisebbségi életben.

A dzsenti szerepe egy ideig változatlan maradt. Aránylag kisebb vagyonával megúszta a birtokreformot, s nagy része szívósan védekezni tudott az államhatalom egyéb fojtogató kísérletei ellen. Leszegényedése mégis meggyorsult, nehezen bírta a versenyt a feltörekvő és ellenséges osztályokkal. Voltak esetek, amikor az ellenzéki pártot a régi megyének tekintette s összeköttetései révén benne kívánt vezető szerepben elhelyezkedni, de általában a nemzeti ellenállásnak leggerincesebb

elemét alkotta, különösen ha erélyes elutasító akcióról és szilaj passzív rezisztenciáról volt szó. Ilyenkor elemébe került s magával ragadta a tömeget. Élete, ha birtokának legalább némi része megmaradt, visszaszürkült a tizennyolcadik század magyar nemesi birtokosainak provinciális életmódjához, a várost nem igen látogatta, szívesen vonult vissza falujába s földjén, kis házában szervezte meg a nemzeti ellenállást, inkább csak önmaga, mint környezete számára. Szívesen ugrotta át az államhatárt és utazott Pestre búsulni, vagy vigadni, míg otthon színtelenül élt. Külön dzsentriosztályról az elmúlt húsz év alatt nem beszélhetünk többé a Felvidéken, mert a magyar nemes végleg beolvadt a polgárságba, esetleg külön szint, de nem külön lényeket képviselve benne.

*

A felvidéki polgárság sokrétű életéről, nyelvi bonyodalmairól, letörtségéről, beolvadásáról szóltam már e könyvben. Alapjában véve két polgári típust kellene megkülönböztetni: a régit, amely többnyire kiöregedett, elparlagiasodott, s igyekezett külsőlegesen védeni jogait, nyugdíját, üzletét, hivatalát, birtokát — s az újat, amely Dél-Szlová-

kia népéből emelkedett fölfelé és magához vonzotta a régi középosztály felvilágosultabb utódait is. A régi középosztály régi életét élte s megelégedett sorsának kezdetlegesen összetákolt körülbástyázásával. Ő volt az álmodozó, a csodaváró, az intranszigiens és tétlen irredenta a magyarok között, s mint ilyen, jelentős feszítő erővel rendelkezett. (Az eredmény igazolta őt.) Szellemi színvonala romlott, az iskolák tökéletlensége, a másnyelvű oktatás, a szellemi határzár, az idegenek között élés gyengítette fizikai ellenállóerejét és rangja nem volt többé annyira magától értetődő, mint a háború előtt. Különösen a vegyes lakosságú városokban vegetált s nem sokat hallatott magáról. Legújában, amikor az általános nemzeti ébredés őt is elérte, félfelé menő irányzatot mutatott s igyekezett hozzáidomulni a másik, a friss középosztályhoz. Ez a másik, főleg Dél-Szlovákia városaiból és falvaiból indul útnak, a csehszlovákiai egyetemeken, vagy szakiskolákban ért meg, s magába sűrítette mindazokat a szellemi vívmányokat és lázakat, amiket a kisebbségi sors a Sarlótól az új nemzeti felkerekedésig kitermelt. A harmincöt-negyven évesnél fiatalabb nemzedék a befolyása és irányítása alatt állt. Hiányzott belőle mindaz, arai a régi magyar

középosztályt finommá, de egyúttal dekadenssé tette. A háborúelőtti magyar középosztály a múlt század vége óta a dzsenti képe és hasonlatosságára formálódott: *fönről lefelé szállt polgárság* volt, középosztállyá vált nemesi osztály, mely sorsát süllyedésnek érezte s csak kellenül alkalmazkodott foglalkozásához, míg szeme előtt régi fényének és kiváltságainak szokásai lebegtek. E dzsenti-típust majmolta a parvenü polgár is és igyekezett hozzáidomulni. A csehszlovák életben hiányoztak a hagyomány gátló kötöttségei. Érsekújváron, Léván, Beregszászon a pozsonyi és a kassai központokban új középréteg kristályosodott, mely tudatosan már *lentről fölfelé szállt polgárság* volt, friss, népi erővel, a polgárosodás és a művelődés teljes testi-lelki arzenáljával. Nem ismerte a formákat, esetlen és darabos maradt, úri környezetben félszeg és bizonytalan, s „Bata-cipős magyarságának nevezték természetrajzírói. Magyarországon szintén állandóan fejlődik a hasonló feltörekvő réteg, de felszívódik és nem kerülhet annyira az előtérbe, mint Szlovákiában, ahol nem befolyásolták a történelmi Magyarország, vagy a dzsenti-polgárság társadalmi előítéletei. Inkább tanulmányainál és hivatásánál fogva volt polgár, mint hagyományainál

fogva. A népből jött és a népnél maradt, átérezte a magyar kollektívum gondjait, mert a saját gondjainak ismerte s természetesnek vette a közvetlen és felelősségteljes együttélést a tömeggel. A Sarló fiatalságától a Prohászka Körökből kikerült fiatalokig a legtöbb egyetemet végzett magyar ehhez a típushoz tartozott, ő helyezkedett el az öntudatosabbá és jelentősebbé vált tanítói pályán, hozzá tartoztak a fiatal református és katolikus papok, az új orvosok, ügyvédek, tanárok, bírák, kereskedők, fiatal földbirtokosok. A legtöbbszörük sikeresen teremtett egzisztenciát. Az a körülmény, hogy az egyetemet idegen nyelven végezte, magában véve tágabb látókört adott, s bizonyítéka volt rátermettségének. A felvidéki magyar élet meginduló fejlődésében az élgárdát jelentette, a gyökeret vert magyart, aki átesett minden kísértésen s megmaradt nemzeténél, sőt energiájának jelentős százalékát saját elhatározásából hajlandó volt a magyar közösség védelmére fordítani.

Számszerűleg e vezető réteg nem jelentett sokat. A középosztály legnagyobb része indifferens maradt s biztosabb megélhetése miatt igyekezett visszavonulni a nemzeti élettől. Gyakran éppen a legtehetségesebbek tették ezt, mert Csehszlovákia-

ban a magyar közélet természetesen nem hozott karrierlehetőségeket (ellentétben az anyaországgal, ahol a közéleti szereplés szorosán összeforrt a karrierrel) s a magyar polgárság egy része többre becsülte a biztos megélhetést, mint a kisebbségi ügyeket. A helyzet csak legújabban változott, amikor mindenkit elragadott a német hatás alatt megnőtt nemzeti kötelességérzés s nem utolsósorban a közeli változás reménye.

A magyar polgárság vagyoni helyzete nem volt egységes. Aki hivatalnok lett, élvezte az állam szociális törvényeinek előnyeit, a szociális biztosítást, a nyugdíjat, a betegsegélyezést s az aránylag tisztes fizetés biztonságát, a szabad pályán lévők körülményesebben éltek meg (ezért hiányzott a szabad pályából az a vonzóerő a fiatal magyarok felé, ami természetesen látszott volna a pálya függetlensége miatt, ámbar a régi magyar kényelem-szeretet, a „biztos állás“ varázsa szintén közre játszott abban, hogy sok magyar jogász például inkább elment csehszlovák bírónak, mint független magyar ügyvédnek), a munkaadók az aránytalanul magas adókkal és a szociális terhekkal harcoltak, a földbirtokosok sem viselték el mindig a hatalmas közterheket, de előnyükre szolgált a búzát magas

áron stabilizáló gabonamonopólium. Ha a polgári fiúk nem tudtak elhelyezkedni a „rangjuknak megfelelő“ állásokban, szívesen mentek előbb lenézett pályákra, ami Csehszlovákiában nem volt szégyen. Munkanélküli aránylag nem akadt közöttük több, mint Magyarországon, de tekintetbe kell venni, hogy az egzisztencia megszerzése a köztársaságban gyakran az elnemzetlenedés árán történt.

A havi két-háromezer cseh koronás középjövedelmű magyar polgár fizetésének 25 százalékát lakásra költötte (általában modernebbül lakott, mint a magyar vidéki középosztály), 30 százalékát élelmezésre, 10 százalékát ruházatra (kisebb százalékot, mint Magyarországon) s 30—35 százaléka maradt szabad rendelkezésre. A fiatal magyar a nyugdíj ellenére ebből az összegből igyekezett néhány garast megtakarítani: a csehektől tanulta így. (Látta a Szlovákiába vándorolt cseheket, akik el-seje körül hosszú sorokban álltak a bankok előtt és sürgősen elhelyezték fizetésük egy részét takarékönyveikben. A példa ragadós lett.) Az eladósodás kisebb veszedelem volt a szlovákiai középosztályban, mint a magyarországiban, mert a magyar kispolgár nehezen kapott hitelt a cseh bankoktól s ha kapott, a kölcsön veszedelmes következményekkel

járt. (Az újabb helyzetről beszélek, az államfordulat utáni első tíz év bajait most nem veszem figyelembe.) A felvidéki polgár egyszerűbben öltözködött, mint a magyarországi középosztály, szerényebben evett és ivott, de jobban lakott és átlag modernibbül rendezkedett be magánéletében. Ha tehetett, külföldre utazott, rádiót vásárolt, s legnagyobb vágya a kisautó volt, amihez aránylag olcsón juthatott az iparibb Csehszlovákiában. A vendégeskedés, a mulatozás, a cigányozás háttérbe szorult a leszürkült életben, ezen a téren nem irányították rossz példák s nem kellett „a többi“ szerint igazodnia. Politikai és szellemi érdeklődése erősen annak a városnak ügyeire összpontosult, ahol élt, az országos politika idegen maradt előtte és nem kötötte le. Érdeklődésével inkább messzebbre kalandozott, a világeseményekhez.

A középosztály részletes leírása túl menne e könyv keretein. Amúgy sem volt a felvidéki magyar társadalom leglényegesebb része, mert a vezető szerepet a kisebbség 64 százalékát jelentő „mezőgazdasági lakosság“, a paraszt, kapta meg. S itt rögtön le kell szögezni, hogy a kisebbségi sorsban nem is annyira a magyar középosztály változott meg,

mint inkább a magyar paraszt. Ennek a ténynek még hallatlan dinamikája lehet a magyar életben. A Felvidéken fölébredt paraszt-Hófehérke élni kezdett, mintha a kisebbségi szenvedés lett volna a királyfi, akinek csókja fölébresztette. Amit a visszatért parasztság s vele együtt a kisközéposztály visszahoz a hazába, elsősorban a szociális élmény, vagy pontosabban: a *szociális igény*. A felvidéki nép a kisebbségi keretben belátta, hogy önfenntartását csak az újabb és újabb jogokért folyó állandó harc biztosíthatja. Életét igyekezett minél több szociális vívmánnyal körülbástyázni. A régi patriarkális rendszerben a legkegyetlenebb külsőségek ellenére volt némi gyámolítás, amiben a pór részesült: az úr, a gazda nem engedte, hogy szolgálja tönkremenjen s ha a szolga alázatosan közeledett gazdájához, akadt néhány falat, amit mindig megkapott. A köznép megszokta, hogy szociális létének alapja az alárendeltség, amiért gyámolítás jár s életét e szerint rendezte be. Évszázados függési viszony fejlődött ki: a földműves hű volt s tudta, hogy gazdája nem ejti el, ha engedelmes. A kisebbségi keretben, a „demokrácia és a szocializmus“ címkéjével ellátott rendszerben az alárendeltségnek és a gyámolításnak ősi stílusa végleg megszűnt. A paraszt, a

proletár „szabad ember“ lett, ami elsősorban abban mutatkozott meg, hogy senki sem gyámolította többé. Az állapot zavarokat, sőt visszaesést jelentett egy ideig, a termelésben és az életszínvonalban egyaránt. De a kisember lassan-lassan nyomorokon és szenvedéseken át fölismerte az új utat, amin a nyugati nemzetek régen jártak: a szociális jog létfenntartó útját. Az agrárkrízis borzalmas éveiben sejteni kezdte a szociálisan védett társadalom előnyeit, a dán és a flamand élet értékét, a mellérendeltség modern viszonyát az alárendeltség patriarális stílusával szemben. Vezetői váltig biztatták, hogy kívánja az új egzisztenciális biztosítékokat. Kívánta is. Kisebbségi életét csak szociális körülbástyázással védhette meg, mert ha a régi alárendeltség esetleg még megmaradt viszonyát választotta volna, az első, amit föl kell adnia: a nemzetisége.

A magyar ellenzéki pártok, de az agrárok, a szocialisták és a kommunisták is állandóan ösztönözték a több és nagyobb jogok, a központi gyámolítás követelésére. Ilyen körülmények között mindenekelőtt az történt, hogy a magyar paraszt igényei megnöttek még akkor is, ha reális helyzete nem javult és termelési vagy művelődési stílusa

nem változott meg. A fejlődést gátló évszázados tompa igénytelenség nincs meg többé a felvidéki magyar parasztban: tudja már, mi jár neki, mit követelhet, meddig ér emberi joga, tudja, hogy a társadalom egyenrangú és fontos tényezője, fölérredt, soha többé el nem altatható. A szociográfia és a népkutatás riadója sokkal mélyebbre szállt benne, mint a magyarországi parasztban, tájékozottabb, mozgékonyabb. A régi viszony megszűnt, az újhoz alkalmazkodnia kell. A szociális igényt s a legalább elvben kívánt európaibb agráréletet nagyfokú szociális tapasztalat kísérte, s a felvidéki paraszt már azt is tudja, hogyan kell jogiért harcolnia, mit jelent a szervezkedés, a sajtó, s mik a politikai kötelességei. Felvilágosultabb értelmével belsőleg szabad emberré vált s útjáról nem fog egykönnyen letérni.

A gyakorlatban e változás még alig hozott kézzelfogható eredményt, sőt a felvidéki paraszt anyagi sorsa a nemzetiségi elnyomás következtében nem egy helyen katasztrófálisra fordult. Egyébként is különbségek vannak a felvidéki gazdák között. Nyugat-Szlovákiában jobbmódú és fürgébb parasztság él, Kelet-Szlovákiában szegényebb és eltompultabb. Keleten a kisebbségi lét még mindig csak

rombolt, nyugaton néhol már épített is. A Pozsonytól Ipolyságig terjedő magyar vidék a búzatermelő Csallóköz kivételével gazdasági és szociális színvonalában felülmúlja a magyarországi vidék gyengébb részeinek átlagos színvonalát. Tiszta falvak, új házak, a Garam völgyének fejlett telepei, csizmás, cipős nép, jól öltözött falusi értelmiség, bankbetétek, jó utak, autók, rádiók jelzik a megállapodottságot. Az agrárkrízisben támadt ijesztő méretű eladósodás átmeneti finansziális jelenség, amely nem hagy nyomot a megváltozott életen. A parasztság tekintélyes része nyugaton kulak-paraszt s nem földönfutó. A falusi munkaalkalmak száma ugyan csökkent a nagybirtok korlátozásával és a határok elzárásával (a szezonmunka hiánya), de az iparosodás sok új lehetőséget kínált a nincstelennek. Nyugaton jelentőssé vált Pozsony és Komárom felszívó ereje is: a csallóközi munkátlan magyar egyre nagyobb tömegekben telepedett le az új nagyváros periferiáján, hogy csúf nyomorgás után fölszívódják a városi életben. Általában szólva megállapíthatjuk, hogy a szlovákiai magyar mezőgazdasági lakosság életszínvonala nem közelítette meg a cseh történelmi országok agrár lakosságának magas színvonalát és nem részesült hozzá hasonló gyámolítás-

ban sem, de elérte, sőt a nyugati részeken fölülmulta az átlagos magyar vidéki színvonalat s jobb volt a szlovák átlagnál is, sokkal jobb a ruszinnál. Elképzelhető, ha a nyugati magyar gazda a csehszlovák éra szörnyű nehézségei között ennyire biztosítani tudta rangját, mennyire ugrásszerűvé válhat e megerősödött ember fejlődése, ha a külső nyomás megszűnik. Minél jobbmódú volt a paraszt, annál fejlettebbé vált nemzeti öntudata, míg a szegénysorsúak gyakran engedtek a kommunisták csábításainak. Az államhatalom egy időben megkísérelte, hogy a csehszlovák agrárpárt segítségével magához vonja a magyar földnép tömegeit, de jelentéktelen átmeneti sikereknél többet nem ért el, sőt a nemzeti ébredés éveiben régi kiépített állásait is elvesztette. A paraszt érintetlenül és önkéntelenül megmaradt magyarnak, aránylag csorbítatlanul hozta vissza birtokállományát a hazába, s többletként elhozta új élményeit is: a szociális igényt és a szociális tapasztalatot. A fölébredt és fölvilágosodott nyugatszlovákiai parasztra nagy szerep vár a magyar agrárfelszabadulás munkájában, s nem véletlen, ha vezérei automatikusan a magyar mezőgazdasági reformtörekvések élére kerültek.

A felvidéki magyar társadalom főbb osztályai (a munkásság nem játszott jellegzetes szerepet a kisebbségi életben, alkalmazkodott az általános fejlődéshez, s csekély számánál fogva nem került az előtérbe) a gátlások ellenére is európaisodtak. A kisebbség sajtóviszonyain meglátszott a fejlődés. Az egymillió magyar aránylag magasrangú sajtóval rendelkezett. Mint mindenütt, a Felvidék magyar lapjai is két csoportra oszlottak: az úgynevezett „bulvársajtóra“, amely az alacsonyabb érdeklődést szolgálta ki, s a „komoly lapokra“. A pozsonyi és a kassai bulvárlapok nem mindig maradtak hosszúéletűek, sok közülük, mint Zay gróf egyideig nagyon elterjedt déli lapja, a pozsonyi „Nap“ megszűnt, de a két tengely, a pozsonyi „Esti Újság“ és a kassai „Kassai Újság“ az utolsó pillanatig virágzott és tizenkét-húszeszes példányszámával tekintélyes sajtóerőt képviselt. E lapok igyekeztek színtelenek maradni, s opportunus középhelyet elfoglalni a kormánytámogatás és az ellenzéki politika között. Vonzóerejük a riport volt, a gyakran ocsmány célú helyi riport, s az ellenőrizhetetlen hitelességű „világr riport“, távoli országok duzzadtan föltálalt és szenzációra fésült csip-csup eseményei. A „komoly lapok“ a politika szolgálatában állót-

tak nagyobb kötöttséggel, mint a magyarországi újságok, s inkább a cseh viszonyokhoz alkalmazkodtak. (A cseh sajtó mindvégig tipikusan pártsajtó maradt.) Az egyik oldalon a magyar ellenzéki pártok adták ki lapjaikat, s főlapjukat a „Prágai Magyar Hírlapot“ (a pozsonyi „Híradó“ megszűnt), a másik oldalon a kormány, főlapjával a „Magyar Újsággal“ (a „Reggel“ megszűnt). Érdekes megfigyelni, hogy a két lap közül egyik sem jelent meg Szlovákiában. Mindkettőnek szerkesztősége technikai okokból Prágában székelt s így a lapokból különös, egyáltalán nem a környezethez kötött, távolról jövő hideg újságtípus fejlődött ki, ami idővel meglátszott az írásmodoron és az érdeklődési körön is. Sőt a harmadik politikai orgánus, a kommunista „Magyar Nap“ is hűtlen lett a szlovákiai talajhoz és Mährisch Ostrauba költözött. A Magyar Nap már egy harmadik laptípussal kísérletezett: összekapcsolta a két előbbit, s egyidőben kívánt szórakoztató riportlap és politikai orgánus lenni, de mindenekelőtt olcsó és elterjedt népújság. A bevált új típus utánzásra talált s az Egyesült Párt 1937 elején a Magyar Naphoz hasonló olcsó, 40 cseh filléres lapot adott ki Pozsonyban, az „Új Hírek“-et. Példányszáma a visszacsatolás előtt 26.000-ig szállt föl.

Az úgynevezett komoly lapok a Felvidéken sokkal részletesebben foglalkoztak a világeseményekkel, mint a legtöbb magyarországi lap teszi. A külpolitikai kontinuitás megőrzésére is figyeltek, s fontosnak tartották, hogy a közönség állandóan benne éljen a világeseményekben. A német és a cseh lapok hatása alatt keletkezett jellegzetesség annyira elhatalmasodott, hogy idővel a bulvárlapok olvasói is „több külpolitikát” követeltek újságjaiktól. Sok felvidéki említette a visszacsatolás után, hogy amióta Magyarországon él, elvesztette biztos tájékozó képességét az európai ügyekben s nem tudja többé folytatólagosan és összefoglalva követni az eseményeket.

A felvidéki lapok magatartását több ok határozta meg. A kisebbséget nem érdekelték a köztársaság politikájának szubtilisabb részei, nem élt bent a csehszlovák társadalomban, nem figyelte a főváros magánéletét, nem vett részt az uralkodó nép kulturális mozgalmaiban. Érdeklődése tehát nem lehetett az, ami például a pesti emberé. Viszont sorsát közvetlenebb szálak kötötték a külföldre, mint a pestit, érdeklődése közvetlenebbül fordult tehát a külföld felé. Újságjaitól az európai problémák rendszeresebb elemzését követelte s így vált művel-

tebb, igényesebb újságolvasóvá, nem az újság technikai kivitelével, a cikkek megírási módjával kapcsolatban, hanem tartalmuk és irányuk tekintetében. Lapjai már helyzetüknél fogva erre nevelték, — hiszen a sajtó történetében talán egyedülálló jelenség, hogy újság négyszáz kilométerre jelenik meg attól a ponttól, ahol olvasni kezdik. A Prágai Magyar Hírlap és néhány más lap esetében pedig így volt.

Szlovákiában és Kárpátalján körülbelül 600.000 katolikus, 200.000 református és 20.000 evangélikus magyar élt. A vallás és az egyház kezdettől fogva központja lett a nemzeti ellenállásnak, ámbár jelentősége a magyar iskoláztatás terén nem érte el az erdélyi arányokat. A Csehszlovákiában élő reformátusok majdnem teljességgel a magyarok közül kerültek ki, ők továbbra is tiszta magyar kerektek között működhettek, egyházuk részéről nem fenyegette őket elnemzetlenítés. Magyarok is maradtak, erősek, kitartóak, s pozsonyi, losonci, kárpátaljai központjaikban igyekeztek tőlük telhetően védekezni az idegen befolyás ellen. Gondoskodtak pap-

jaik és tanítóik neveléséről, nem zárkóztak el a modern népi gondolat elől s gyűjtő természetükkel végig elég vagyonosak maradtak. A felvidéki református egyetlen veszélye az egyke volt, amely a Garam völgyének gazdag falvaiban pusztított a leg-számottevőbben. Az egyke máris nagyobb kárt okozott a reformátusok soraiban, mint az elnemzetlene-dés. A magyar evangélikusok elszórtan éltek az or-szágbán (erős csoportjuk Pozsonyban), kollektív alapon nem igen kerültek számításba, a magyar ve-zetők között mégis nagy volt a számuk, mert szívós-ságukkal és szorgalmukkal könnyen jutottak előre. A magyar katolicizmusnak a köztársaság első éveiben aránylag egyszerűbb volt a helyzete, mint később. Kezdetben csak külső ellenség fenyegette, később belső is. Az államfordulat után a cseh hu-szitzizmus és vallástalanság gyilkos haraggal zúdult a katolikusokra, akik közül a magyarokat kétszeres erővel sújtotta. Igyekezett szétzilálni az egyház szer-vezetét, elvenni birtokát, nevetségessé tenni műkö-dését. A vallásellenes propaganda nem sok kárt okozott, sőt összefogta és megtisztította a hívőket. 1924-ben már a magyar Katolikus Nagybizottság is megalakulhatott, s gondoskodhatott a katolikus nevelésről és hitvédelemről. Amikor a Vatikán

1927-ben szakított a huszita Csehországgal, a magyar katolicizmus szövetkezhetett a szlovák katolikusokkal és egyesült erővel harcolhatott a kettős (a nemzeti és vallási) elnyomás ellen. A katolikus papok (egyébként a reformátusok is) a világnézeti közösség alapján lényegesen segítették a magyar falvakban az ellenzéki politikát, mert ha a jegyző, a csendőr, a postamester idegen volt és a magyarság ellen dolgozott, a birtokos leszegényedett, vagy — különösen az első években, a birtokreform idején — kényszerűségből visszavonult, a pap volt az, aki maga köré gyűjtötte a híveket és megszervezte nemzeti ellenállásukat. Voltak idők, amikor tényleg a pap jelentette a magyar politika egyetlen támaszát a falun az ezerféle ellenáramlat között. Derekan megállta helyét, nem engedte, hogy a nép a kritikus években szétszóródjék. Később, 1930 után, az új magyar érzésű tanító, a nacionalistává vált sarlós orvos, a prohászka szövetkezeti vezető a pap segítségére sietett és megkönnyítette a munkát. Az első tíz év alatt a magyar egyházi és a magyar politikai munka azonossága a pártalakulásban is kifejezésre jutott: a keresztényszocialista párt tudatosan a katolikus klérussal működött együtt a nép megszervezésénél és a közös célok elérésénél.

A helyzet némileg megváltozott, amikor 1935-ben a Vatikán és a csehszlovák kormány kibékült. A kisebbség nem számíthatott többé a papság szlovák érzésű részének támogatására a külföldi, s főleg a belföldi kérdések megítélésénél, ami nyilvánvaló lett, amikor a klérus egyes tagjait sovinszta szlovák hullámok öntötték el. Az összhang mindazonáltal megmaradt, s a magyar katolikusok biztosítani tudták a papnevelést, ha lényegesen csökkentett méretekben is. Ebben az időben a Katolikus Akció tevékenysége már megindult s egy új, belső katolikus mozgalom árasztotta el a felvidéki magyar egyházat. A Prohászka Körök céljairól és tevékenységéről más viszonylatban megemlékeztem, a szervezet vallási téren szintén hathatósan működött. Modern és népi katolicizmus erősödött meg s mélyen behatolt a társadalom szervezetébe. A SzKIE-nek (Szlovákiai Katolikus Ifjúsági Szervezet) csakhamar 13.000 tagja lett s ha a kultúrproblémák megoldásánál néha súrlódás is támadt a SzKIE és a SzKIE között, a közös eredmény mindig túltett a jelentéktelen ellentéteken. A katolikus élet 1938-ban épügy kiteljesedett Szlovákiában, mint a magyar nemzeti élet, s a fiatal magyar katolikusok vállvetve küzdtek a losonci teológia szellemében

felfrissült fiatal reformátusokkal a nemzeti célok elérésénél.

*

A békeszerződések arra kötelezték az utódállamokat, hogy kisebbségeik számára megfelelő számú iskoláról gondoskodjanak. A csehszlovák köztársaság kénytelen-kelletlen eleget tett a parancsnak, de nem sok köszönet volt benne. Az elemi oktatás terén látszott aránylag a legkedvezőbbnek a helyzet: 839 magyar elemi iskola és 36 tagozat működött 1936-ban a Felvidéken. Dérer Iván, csehszlovák kultuszminiszter, gyakran eldicsekedett, hogy a „hétszázezer csehszlovákiai magyarnak több elemi iskolája van, mint az egymilliós Budapestnek“. A propagandamondás fölháborító volta akkor válik nyilvánvalóvá, ha az adatokat nem a papiroson, hanem a valóságban bíráljuk felül. Az arány például egész más lesz, ha nem az iskolák, hanem az osztályok és a tanerők számát vesszük figyelembe. Hamarosan kitűnik, hogy a magyar népiskolák többnyire egy tanerős apró iskolák voltak, amelyek pajta, vagy istállószerű épületeikben szerényen húzódtak meg néha még színmagyar községekben is a 20—30 szlovák, vagy cseh tanuló számára épült

„kisebbségi iskola“ árnyékában. A szlovák iskola-palotákat elnemzetlenítő célzattal a „Slovenská Liga“ telepítette erőszakosan a magyar falvakba. Hányszor élt vissza a prágai cseh propaganda a külföldön a „kisebbségi iskola“ fogalmával! Hányszor citálta nagy számukat, de elfelejtette hozzáfűzni, hogy jelentős részük nem a magyar, német, vagy lengyel kisebbségnek épült, hanem a nemzeti-ségek közé erőszakkal betelepített cseh, vagy szlovák „kisebbség“ fényűzően berendezett tanintézetei. Hogy bennük furcsa telekvásárlás folyt s csizmával, cipővel, ruhával, vagy csendőri beavatkozással fogták a diákokat az üres tantermek számára, erről szintén mélyen hallgatott a csehszlovák kultúrkrónika.

A középfokú oktatás az elemi oktatásnál is tökéletlenebbül folyt, összesen öt középiskola (és három tagozat) gondoskodott a magyar ifjúság neveléséről, közülük egyet a komáromi bencések tartottak fön, példás eredménnyel. A cseheknél 48.000 lélekre jutott egy középiskola, a magyaroknál 137.000 lakosra. A szám sokat mond, de a magyar társadalmat mégsem a középiskolák kis száma nyugtalanította, hanem a középiskolák szelleme. Iskola és iskola nem egyforma. Mit ér, ha a ma-

gyar gyerek magyarul tanul, de édes anyanyelvét azért alkalmazzák, hogy könnyebben verjék fejébe a magyartalan szellemet? Egy ideig a magyar középiskolákban magyarnyelvű elnemzetlenítés folyt körülbelül ugyanolyan módon, mint a pozsonyi rádió hírhedt magyar óráinak hírszolgáltatásában. A diákokat egyenesen rábeszélték, hogy szakítsanak nemzetükkel, felnagyították előttük a magyar hibákat, letagadták az előnyöket és a cseh kultúrát igyekeztek a lelkükbe plántálni. Ezenkívül tudatos nemtörődömséggel engedték, sőt elősegítették a fiatalok között a legkülönbébb bontó tanok és világnézetek szabad elterjedését, hogy végzetes zavart okozzanak a fiatal koponyákban. Boldogan túrték például a legnaívabb kommunista eszmék lábra-
kapását, hadd távolodjék eV az ifjú a nemzeti érzéstől. Nevelésről s az elvek helyes irányításáról sokáig szó sem volt a magyar középiskolákban s e kontrolltalanság mélységes szellemi elvadulást eredményezett. Nemzeti szempontból fegyelmezetlen, minden befolyásnak engedő összekuszált világképű magyarokat termelt a magyar iskola, — s a csehszlovák állam magyar pedagógiájának végcélja végeredményben ez is volt. A helyzet akkor javult meg, amikor az új fiatal magyar tanárnemzedék

becapcsolódott az oktatásba. A fiatal tanárok magukkal hozták az egyetemekről az új kisebbségi nemzeti tudatot s erős kézzel igyekeztek összefogni diákjaikat. A gyerekek valahogy megéreztek a jó kezét és rajongva szerették új tanáraikat, akik már neveltek is, nemcsak oktattak s akik nyíltan állást mertek foglalni a magyar nemzeti öntudat mellett. A destrukció kísérlete tehát a magyar középiskolákban is csak átmeneti eredményt ért el a Felvidéken. 1938 őszének szlovákiai iskolasztrájkjai és a diákok lelkes magatartása nem utolsósorban a kisebbség általános megújulásával összefüggő megújult nevelés eredménye volt.

Főiskolával a magyarok nem rendelkeztek, a háborúutáni magyarországi egyetemi végzettséget a csehszlovák állam a békeszerződések intencióival ellentétben nem ismerte el. A diákok a belföldi egyetemeken tanultak, az első években inkább a prágai és a brünni német főiskolákon, majd amikor a németnyelvű végzettség nehézségei egyre nyilvánvalóbbak lettek és az államnyelv ismerete nélkülözhetetlenné vált, a prágai cseh és a pozsonyi szlovák egyetemre iratkoztak be. Nehéz munka volt idegen nyelven tanulni. Átlag egy évvel meghosszabbította a stúdiumot. De a nehézségek leküzdése után

a csehszlovákiai magyar akadémikus hatványozott erővel, két kultúra ismeretével, megacélozott munkabírással került az életbe s megállta helyét. Az egyetemi évek alatt ezenkívül a jól kiépített MAK-ban (Magyar Akadémikusok Köre) megismerkedett a kisebbségi magyar élet szervezkedésével, vezetőivel, s megkapta az irányelveket a későbbi kollektív munkára. Az egyetemi évek így az alma materen kívül is fontossá váltak, mert tudatos magyar embereket faragtak az egyetemi városokban tartózkodó 500—800 magyar diákból. A magyar egyetemi hallgató szellemi színvonala természetesen nem érhetett el túlnagy magasságot. Az idegen nyelvű tanulás annyira lekötötte, hogy nem ért rá külön művelődni s a prágai, vagy a pozsonyi helyi szellemi élet különben sem tudta érdekelni, a MAK pedig bármily értékes szervező és nemzet tudatosító munkát végzett, nem fejlődhetett az egyetem kiegészítéseként magasrangú szellemiséget hozó szervvé. A haszon, amit a fiú hazavitt, inkább gyakorlati volt, mint elméleti: jó munkás lett, munkabíró ember, praktikus érzékkel, s csak egyet ismert: lehetőleg gyorsan letenni a vizsgát s azután hamar „megélni“. Ez a fiatalság nem színesedett ki, nyomott életében kevés romantikát élt át, tanult, de

nem finomodott, példaképek nem ragyogtak előtte. Gyakran lankadttá tette a szűk környezetnek az az átka, amit a svájci Ramuz „a nagyság hiányának“ nevez a túlkicsiny nemzetrészek életében.

De az első fejezetben ismertetett mozgalmak általában megragadtak lelkében és átalakították minden napját. Az egyetem után rendszerint magyarabb lett, mint előtte volt. Sőt, a húsz-huszonötezer magyar gyerek, aki kénytelenségből idegennyelvű iskolát látogatott, szintén kitartott nemzete mellett, néha szívósabban, mint a magyar iskolák mestersegesen szétzilált lelkű növendékei. Önkéntelenül erős ellenállás fejlődött ki benne az idegen oktatás ellen s ha tanult is, nem engedte, hogy befolyásolják. Azonnal megérezte az ellenségest és visszautasította. A másnyelvű iskolába járó magyaroknak alig ötven százaléka vesztette el nemzetiségét, a többiből derék magyar lett. Különösen áll ez az idegennyelvű szakiskolák és polgári iskolák magyar nemzetiségű tanulóira, mert e fontos iskolatípusokban szenvedte a magyarság a legnagyobb hiányt, mintha csak az államhatalom tudatosan igyekezett volna tönkretenni a magyar kisintelligenciát, a művelt iparos, kereskedő, gazda, kis magánhivatalnok osztályát, tudván azt, hogy ez az aránylag függet-

len osztály a legszilárdabb és a legmegingathatatlanabb rétegét alkothatja a nemzeti ellenállás harcának. Tapasztalatból tudta: a cseheknél is a művelt kispolgárságból alakult ki a háború előtt a nemzeti önvédelem legharcosabb tömege.

*

Amikor a szellemi mozgalmakat ismertettem, nem akartam részletesen foglalkozni a felvidéki magyar irodalommal. A szellem belső mozgalmassága, az útkeresés, a „mivégre vagyunk a világon“, a „mi a rendeltetésünk“, és „mi a célunk“, a „jól van-e úgy, ahogy van“ és „hogyan segíthetnénk“ kérdések felvetése a kisebbségi sorsban sokkal általánosabb és talán értékesebb helyet foglalt el, mint irodalmi tárgyak nyugodt kidolgozása. A kisebbségi állapot tipikusan az, amikor a magára maradt és letört ember elkezd önmagáról gondolkozni, revideál és elemzi sorsát. Nem alkalmas nyugodtabb és kifinomultabb szellemi alkotásokra, inkább dinamikus, mint statikai. A mi húsz évünk különösen magyar pubertás volt, a zűrös, zsibongó, zavaros, belső átalakulás ideje, tökéletlen kamaszos nekilendülésekkel és szomorú letörésekkel. A

lélek állandóan háborgott — a hangunk megvastagodott, férfias pihét kaptunk. A veszedelmes időszak csak legújabbán múlt el, amikor hozzávetőlegesen készen állt a háborgások idejéből kikerült új szellemi ember. Az ilyen pubertásos kor, amit nagy változások szoktak meghatározni, nem alkalmas tiszta és befejezett termelésre. Az eredmény, a szintézis és a megváltozott magyar művészi inkarnációja legfeljebb most következhet el majd, ha elkövetkezik. A felvidéki irodalom eddig inkább a kaotikus keresés és a vajúdó szellem képe volt, mint eredmények sorozata. Említettem már: a hitvitázó kor irodalmára emlékeztetett manifesztumaival, traktátumaival, vitairataival, hangjának merész, de tökéletlen csengésével, az óriási célokkal és parányi kivitelekkel. Lehetetlen bemutatni az állandó háborgást, ami nálunk az irodalmat jelentette éveken át. Egyedül a líra hozott esetleg tisztult alkotásokat, ami természetesnek látszik, hiszen a líra műfaja áll a legközelebb a lélek nyugtalanságához. Mécs László, Győry Dezső, Vozári Dezső és mások jelzik a felvidéki líra lendületeit. Újabbán lecsitult a líra is, s hangjának kopása egyenes arányban áll a hangulat szilárdulásával s a nyugodtabb szemlélet kialakulásával. Mint Magyarországon, a Felvidé-

ken is „esszéíró nemzedék“ emelkedett az előtérbe, s az aktuális kérdésekkel foglalkozó tanulmányok sokéves zűrzavar után kezdtek mind esztétikai, mind tudományos szempontból pozitívabb formát ölteni. Peéry Rezső, Brogyányi Kálmán, Bolya Lajos, Dobossy László, Sinkó Ferenc, Vass László, Borsody István, Révay István, Vájlok Sándor, Hantos László és sok mások jelentik e nemzedék letisztulását. A regény, Tamás Mihály, Darkó István és mások vezetésével ugyancsak föllandült, de nem érkezett el tegyük föl az erdélyiek rangjáig. Erdély egyáltalán sokkal epikaibb és formásabb irodalmiságot mutat, mint a Felvidék, a transzszilván gondolkozás zártsága s a történelmi lélek, a befejezettebb és kiforrottabb autonóm felfogás ott tisztultabb légkört teremtett és előbb tette lehetővé a művészi inkarnálódást, a formátlan szellemi tusa helyett a nyugodt önkifejezést.

A felvidéki szellem egyébként is bizalmatlanul tekintett az irodalomra. Még amikor ifjúsága orosz hatás alatt állott, de amikor a Rómából és Berlinből érkező friss nemzeti szél is meglegyintette, az irodalmat másodlagos jellegűnek tartotta a nemzeti építés munkájában s csak annyiban ismerte el (mint a kommunisták és a fasiszták), amennyiben az új

világot teremtő világnézet szolgálatában áll és előkelő eszközeivel szuggesztíven támogatja az erkölcsi eszme elterjedését. Amennyiben diadalmasan sugározza a célt, a Felvidéken például a kisebbségi purgatórium megtisztult új szociális és népi magyarság szellemét. Elefántcsonttorony-irodalmat a fiatalság nem szeretett. Aggódva figyelte az aktualitásoktól menekülő pesti literatúra kalandjait s állandóan az volt az érzése, hogy a pesti szellem az irodalomba *menekül*, s e menekülési folyamatnak oka egyrészt az, hogy a magyar szellemi lény nem elég bátor és nem elég felelős erkölcsi rendeltetésének vállalására, másrészt az, hogy az állapotok lehetetlenné teszi hangjának érvényrejuttatását s ezért inkább a játékba vonul vissza, onnan igyekszik hatni, ott igyekszik megélni és levezetni lázait, semhogy szétzúzzák. A felvidéki szellem állandóan be akart gázolni a problémákba és az aktualitásokba, naivan és tökéletlenül tette ezt, de bátran és nem riadt vissza az áldozatoktól. Hibáztatta az egyébként csodált pesti tehetségek menekülését és rezignált félreállítását, talán mert nem ismerte a magyarországi viszonyokat. S éppen ezért kezdett vibrálni a lelke, mint a megpendített húr, amikor 1936-ban néhány magyar író bátran hozzáfogott a nép problémájának elemzésé-

hez és belenyúlt a legaktuálisabb gondok méhkasába, ínyére való dolog volt, s a falukutatás visszhangja ma sem csitult le végleg a felvidéki fiatal-ságban, akit bánt, hogy ebből a kezdeményezésből is — csak irodalom lett Budapesten.

A gyakorlati hajlam, az aktualitások és a modern élet szeretete okozza, hogy a felvidéki ember nyugtalankodni kezd, ha észreveszi, hogy Magyarországon szeretnek romantikusan — a múltba nézni. A Felvidék a jelenben küzdött s keményen a jövőbe nézett. Nem ért rá elmerengni a múlton, nem is volt érzéke hozzá, a csehszlovák iskola, az elszigetelt helyzet elvágta a múlthoz vezető szálakat. Talán hiba volt, s érzi, hogy a magyar történelem szellemének átélését elhanyagolta. Most látja, hogy a modern magyar történelmi kutatás mennyi olyat bányászott ki a múlt megismeréséből, ami vagy alátámasztja ösztönös megérzéseit, vagy eloszlatja kétegyeit és tisztázza félreértéseit. De a felvidéki szellem mégis büszke rá, hogy a magyarok közül a leginkább a mára és a jövőre beállított, turbulensen fiatal, módszerileg hasonló az olasz, vagy a német fiatalsághoz, s mint ezek, átesett a szocializmus iskoláján is.

A jövő felé

Kimerülten érkeztem el a leírás végére. Néhány nap alatt készült ez a könyv, rengeteg más munka mellett, valóban nem tarthat igényt a teljességre és a tökéletességre. Fölvázolt kép, emlékeim és tudatom gyors papírravetése, segédeszköz és támogatás nélkül. Mennyi minden hiányzik belőle! Adatok és események, fények és folyamatok, összefoglalás és a jövő kilátásai. Bizonyára jönnek még könyvek amelyek pótolják az ürt, magam sem mondtam ki az utolsó szót a felvidéki kérdésben. A nagy vonalak meghúzásánál talán fontosabbak a részletek finom és meggyőző kidolgozásai s mennyi jellemzőt lehetne még körülményesebben megrajzolni! A felvidéki városok életét például, úgy ahogy az őszi fordulat pillanatában jelentkezett, Pozsony különös német-magyar vegyületét, Érsekújvárt, ahonnét a felvidéki szellem útnak indult, Komáromot törté-

nelmi levegőjével és nyugalmaival, a losonci ipar és fűrgeség halálát, Gömört, ahogy Prágában jár, Kassa küzdelmét a jövevényekkel, a kárpátorosz problémát, amiről e könyvben egyáltalán nem szólhattam, Ungvár, Munkács levantei életét, a Szlovákiában maradt vidékeket Sároost, a Szepességet, a Tátrát, a Vág völgyét, a Kárpátokat. Részletesebben kellene szólni a felvidéki szolidaritás kifejlődéséről, erős és gyenge oldalairól, a szociális helyzetről, a hatásokról, amelyek a felvidéki ember életében jelentkeztek, a cseh, a weimari és a hitleri Németország befolyásáról, az orosz és a magyar szuggesztióról, a könyvekről, amiket a szlovákiai ember olvasott, a kisebbségi tudatról, Nyugat- és Kelet-Szlovákia ellentéteiről, a magyarországi és a felvidéki magyar természetrajzáról, s főleg a jövő várható alakulásáról.

A jövő érdekel a legközvetlenebbül. A felvidéki ember visszajött a hazába, körülnéz és elhelyezkedik. Ismerős arcok merülnek föl, ismerős épületek és termek. Kissé megöregedett minden, állapítja meg a viszontlátás első heteiben, persze húsz év telt el. Az öregebbek, akik túljutottak a negyven éves határon, gyorsan ráismertek a régire és a keblükre ölelték. A fiatalok eszmélődtek, tapogatóztak. Az ő

élményük döntő és évtizedekre kiható. Először láttak magyar huszárt, magyar dolmányt és hajdút, s aggodalmas tárgyilagossághoz szokott szemük elmélázott a sok zsinóron és paszományon. Már megtanulták a címeiket is, a rangfokozatokat, elvégre a külsőség nem okozhat akadályt sem a szeretetben, sem a megértésben. Az új szakszerűség hűvös és gyakran együgyű vonalvezetéséből visszaszállnak a cifrább kifejezésmódhoz, s szépnek nem a lapos és a kiábrándítóan józan síkokat találják többé, mint eddig, hanem a dekoratív görbét, az ívelt ormokat, a lendületes hajlásokat, s domború díszet, a domború szót, a domború mellett. Eddig félszegek voltak, a cseh nevelésből ragadt rájuk a megjelenés és a kifejezés fonáksága, ruhájuk, cipőjük esetlen, hangjuk dadogó és bicsakló, viselkedésük bizonytalan. Most elrohannak a szabóhoz, vagy köcsögkalapot vásárolnak. A leszürkült és ijedt felvidéki magyar hamar megtanulja a pátoszt, nem féltjük. Hangja kitisztul és öblös lesz, keze-lába biztosabb szerepet kap a mozdulatoknál, nemsokára tud már erősen dobbantani is.

Aki figyelemmel olvasta e könyvet, észrevehette, hogy a visszacsatolás lelki és szellemi szempontból ma alkalmasabb időben jött, mintha tíz év előtt tör-

ténik. Akkor fiatalságunkat jobban befolyásolta még a cseh életmód, azóta kiábrándult belőle. Balrább hajló volt, vagy ha nem is, fölfogása közelebb állt egy mesterkélt modern prágai-weimari felfogáshoz, mint az akkori magyarhoz, amit éppen akkor döngetett a leghevesebben Szabó Dezső és Szekfü Gyula. Azóta a felfogások nivellálódtak. Nehéz pontosan megmondani, mi indította meg a felvidéki magyar fiatalember kiábrándulását a hipokrizissal és szemfényvesztéssel telt áldemokráciából, vájjon a gazdasági letörés, az elkeseredés és a rádió, vájjon a kor ízlésének általános változása vezette vissza apái nézeteihez, mint a divat a fiatalasszonyt nagyanya ruháihoz, vagy a korszellem a rideg modern építész a melegebb és meghittebb vonalakhoz, vájjon lélekben megöregedett-e és bölccsé vált, vájjon a nemzeti érzés általános ébredése vágott előtte utat, s a henleinizmus és hitlerizmus volt, ami a moszkvai álpuritánságot unottá és bárgyúvá tette előtte — ne kutassuk az okokat, de tény, hogy az elmúlt öt év alatt a szlovákiai fiatalság sokkal közelebb jutott a magyar stílushoz, mint azelőtt. S minél fiatalabb a fiú, annál közelebb áll hozzá. A harmincöt-negyven évest az 1918—19-i ifjúság utóregzései teszik inkább szkeptikussá, mint szigorúvá,

benne fölkísért a régi bolsevik barátok és emigráns kávéházazások emléke, ámbár a múlt alig más, mint hegedt seb, ami feszül és fáj, ha nyirkos az idő. A harminc-harmincöt évesek lelkében pecsétet hagyott a Sarló, a huszonöt- harminc évesek kissé a Sarló epigonjai, de hűvösebbek, csendesebbek s a magyar tudat szilárdabb bennük, mint bátyáikban. Ők okosan és kitartóan már a nemzeti és vallási gondolat jegyében tömörültek s a hasznos gyakorlati munka az eszményképük. Az életbelépő húsz-huszonöt éves korosztály tele van nemzeti hévvel, megalkuvás nélküli nacionalizmussal. Nem ismeri az öregebbek finnyáskodásait. Csodálatos, ami velük történt. Valamennyi felvidéki nemzedék közül a legmesszebb állnak a régi magyar iskolától, teljesen idegen elvek alapján nevelkedtek, soha nem láttak magyar csendőrt, magyar katonát, a himnuszt sem éneklék hibátlanul, s mégis az ő lelkük rezdül meg a legnacionálisabb húrokon s hazafiságuk a legturbulensebb. Magatartásuk megkülönböztethetetlenül azonos a magyar fiatalságban uralkodó felfogással, vágyaik, új hazát építő céljaik egyformák s talán csak gyakorlati érzékük nagyobb, mint otthoni testvéreiké. Prágában néhány nappal a híres november 2-i nap előtt beszéltem egy ilyen tizenkilenc éves

fiatal felvidéki magyarral. Már Szlovákiában született, soha nem járt Budapesten, iskoláit végig szlovákul végezte. Támadó és türtőztethetetlen magyar nacionalizmusa elkábított, felfogásának heve, elhatározásának tüze és céljainak elkeseredett vehemenciája is — de egyelőre még azt sem tudta, hogy van magyar dal, ami a „Hazádnak rendületlenül“ szavakkal kezdődik.

Az utóbbi években valamennyi irány és mozgalom rohamosan visszagörbült a magyarság felé, s mivel a történelemben van logika, a visszacsatolás is akkor történt, amikor a visszahajtás elérte legnagyobb fokát. E tény kedvező kilátásokkal kecsegtet. Lelkileg nincs ellentét a magyarországi magyar és a felvidéki magyar között. Ami nézeteltérés most mégis fölmerül, inkább a kivitelre vonatkozik, vagy természetes következménye a tárgyi ellentéteket hozó húsz éves különülésnek, gazdasági és közigazgatási természetű s az elütrő életmód átmeneti tünete. Amint az elszakított Északhoz fűző szálakat erősebb és biztosabb déli fonalak helyettesítik, s a magyar élet beáramlása megkezdődik rajtuk, a félreértések és a bajok elmúlnak. A felvidéki magyar külön formájából talán nem marad más, csak az, ami az északi embert, az északi magyart is, rég-

óta jellemzi: a tökéletes *kivitel* vágya. A délebb földek magyarja tele van ötlettel és pátosszal, fejében tervek zsongnak, lelke állandóan új indulásokról álmodik. Minden pénteken elhatározza, hogy hétfőtől kezdve megjavul és új életet kezd, elhatározását közli társaival és barátai rettenetes lelkesedések közt, nagy beszédek elhangzása után elfogadják a megújhódási tervet. Aztán elérkezik a hétfő, valami közbejön, s az új élet egyelőre nem kezdődik meg. Sebaj, új terminus születik s mégis csak eljön majd a megváltozás ideje. A felvidéki emberben kevesebb az ötlet és a pátosz. Leszürkült, kispolgári, józan, félénk. Húsz év alatt megtanulta a csendet. Nem él a déli magyarokhoz hasonlóan szellemi tanyarendszerben, nem mikrokozmosz többé, nem gögös különálló individuum, nem sértődik meg, amint a másik megmozdul, — egyáltalán nem sértődő, hanem érzékeny, — nem zárkózik külön világba és nem keríti el magát kilométerekre a szomszédjától. Gondolkozása tud alkalmazkodni, megtanulta, hogy a falu jobban védekezhet az ellenség ellen, mint a szétszórt tanya. A középkori vár és város keletkezése visszanyúlik azokba az időkbe, amikor a békés nép kénytelen volt tömörülni a portyázó ellenség miatt. A Felvidék magyarjaiban is megkezdődött

a tömörülés, mert ellenség lepte meg. Kint, szabadon, egyedül a mezőn csak az élhet, akit nem fenyeget baj, s a zsírosan biztos lét megengedi a különálló élet fényűzését. A tömörülésben van némi nyáj szerűség, tagadhatatlan. Az egyén fénye megcsorbul, a szabad csillogás elmúlik. Le kell szállni a tömeghez, együtt élni vele. Megelégedni a makrokozmosz egy csavarjának szerepével, lemondani arról, hogy finom és érzékeny óraművekkel hajtsuk egy nemzet gépezetét, finom, kis, egyéni óraművekkel, amelyek közül mindegyik másképp jár.

A felvidéki ember szívesen résztvesz az új nemzeti makrokozmosz kiépítésében, ért hozzá, elég erő és tapasztalat van benne. Ismétlem, a kivitel érdeklő megvalósítás, nem az ötlet és terv. Tud szívesen dolgozni, kitart, s nem dob el egy elképzelést a másik, az újabb kedvéért. Nehézkesnek látszik, kicsinyesnek, nyárspolgárinak. Északi ember. Aki csak lendületet, ötletet, pátoszt vár tőle, csatlódní fog. S aki csak ezt hozza északról, nem az igazi felvidéki szellemet hozta el, hanem magyar édességekkel hízeleg az ottani magyarnak. Amit a felvidéki hoz, lassan hat, körülményesen, észrevétlenül. Évek telhetnek el, amíg első látható jelei megnyilvánulnak, de ne felejtjük el, a szolid kivi-

télhez mindig évek kellene. A felvidéki ember kívülről soká figyelte Magyarországot. Ugy érzi, hogy a gyors beavatkozás, az erélyes műtét nehezen kockáztatható a legyengült szervezetben. Diétás koszt kell, okos, céltudatos gyógyítás, gondos ápolók, kötelességtudó orvosok. Forradalom helyett átnevelés. Ötlet és terv helyett szervezés. Egy előírt gyógmód pontos betartása. S a felvidéki szellem azzal a tudattal érkezik a hazába, hogy megkísérli ugyanannak a biztos és szolid, erélyes és kitartó, európai és modern módszernek alkalmazását, amivel a kisebbségi sorsban eredményesen védelmezte a saját életét. A cél világos: a nemzeti és keresztény Magyarország. Csak a kivitelben van zavar és tökéletlenség. A felvidéki ember *a megvalósító erő elvét* kívánja képviselni a társadalomban, a kivitel szilárdságát. Meggyőződése szerint erre van a legnagyobb szükség a tervekkel és ötletekkel bőven ellátott hazában.

TARTALOM

	Oldal
1 A felvidéki ember visszatér	5
2 Az összeomlás után	15
3 A magyarság veszteségei	25
4 Politikai fejlődés	43
5 A szlovákok	73
6 Politikai kiteljesedés	91
7 A mozgalmak története	115
8 Keresztmetszet	153
9 A jövő felé	197